

Soproni Szemle

2017. harmadik szám

hetvenegyedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

TURBULY ÉVA: Hárs Józsefre emlékezve	233
--	-----

EGO-DOKUMENTUMOK A NYUGAT-DUNÁNTÚLRÓL

KÖVÉR GYÖRGY: „Puha” források – „kemény” tények. Naplók és visszaemlékezések a társadalomtörténetben	235
DOMINKOVITS PÉTER: Az egyéni életút forrásai (az ún. ego-dokumentumok) a Magyar Nemzeti Levéltár Győr Moson Sopron megye Soproni Levéltárában ...	250
NEMES GÁBOR: Sopron – Róma: adalékok Sopron város középkori egyháztörténetéhez	259
TÓTH IMRE: „Szerettem képviselő lenni, mert roppant érdekes volt” Politikai pályarajz és emlékezés-kritikai vázlat	269
SOÓS VIKTOR ATTILA: Párhuzamok és különbségek két egymást követői győri megyéspüspök naplóiban. Apor Vilmos és Papp Kálmán személyes dokumentumai	277

LAKATOS BÁLINT: Kismarton város két oklevele (1461, 1502). Városi szervezet és oklevéladás	286
BAGI ZOLTÁN PÉTER: Jean T'Serclaus de Tilly részvétele az 1605. évi nyugat-dunántúli harcokban	307

MŰHELY

FÜLÖP LÁSZLÓ: Oláh Ilona családja és vagyona 1579-es végrendelete alapján	319
---	-----

SOPRONI KÖNYVESPOLC

DOMINKOVITS PÉTER: Primus inter omnes. Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára. Szerk. Arató György, Nemes Gábor, Vajk Ádám (Győr, 2016. 846 pp.)	326
SZABÓ ANDRÁS PÉTER: A Petz János Gottliebnek tulajdonított XVII. századi soproni krónika, közzéadja Dominkovitsné Szakács Anita (Sopron, 2016. 214. pp.)...	329
HAMERLI PETRA: A Ballhausplatz szellemisége a két világháború közötti magyar diplomáciában. Tóth Imre: Egy polgári arisztokrata: Kánya Kálmán (Pécs – Budapest, Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat, 2016. 259 pp.)	331

2016. december 3-án, folytatva az elmúlt két év szomorú sorozatát, a Soproni Szemle történetének újabb meghatározó alakja hagyott itt bennünket. Elhunyt Hárs József, a fáradhatatlan polihisztor, aki életének, alkotó tevékenységének középpontjába a soproni helytörténet szolgálatát állította.

1925. október 17-én Sopronban született. Édesapja, Hárs György, a város nagy építész nemzedékének kiemelkedő alakja volt. A soproni Széchenyi Gimnáziumban tett érettségét. Rövid erdőmérnöki kitérőt követően Debrecenben és Budapesten végzett jogi tanulmányokat, amelyeket a háború szakított félbe 1944 őszén. A megváltozott körülmények nem engedtek lehetőséget egyetemi tanulmányai folytatására, így 1948-ban az újonnan alakult Soproni Tervező Irodában állt munkába műszaki rajzolóként. 35 évvel később, 1983-ban statikus szerkesztőként innen ment nyugdíjba.

Műszaki jellegű munkája ellenpontjaként szabad idejének jelentős részét tette ki a zenehallgatás, a lemezkülönlegességek gyűjtése, illetve a helytörténet művelése, ami idővel életének meghatározó elemévé vált. Feleségével, Edittel Sopron kulturális életének állandó résztvevői voltak, nem múlhatott el nélkülük kiállítás megnyitó, hangverseny, színházi előadás. Ahogy a vele készített interjúbán¹ elmondta, a Soproni Levéltár egykori igazgatója, Takáts Endre figyelt fel a megyei napilapba írott, várostörténettel foglalkozó cikkeire, és hívta meg az 1955-ben létrehozott „100 éves” munkacsoportba, amelynek feladata Sopron 1848 és 1948 közötti történetének feldolgozása volt. A munkacsoporton belül Hárs József a Soproni Építőbank tevékenységével és 1901-es bukásával foglalkozott, első cikke lapunk hasábjain e tárgyban jelent meg 1961-ben. Az 1960-as évek második felében a soproni idegenforgalom történetével foglalkozott négy részes sorozatában, majd a Soproni Ünnepi Hetek történetét dolgozta fel. A '90-es évek közepén jelentek meg a város bombázásának történetét feldolgozó cikkei, amelyekben az Amerikai Egyesült Államokban élő építész testvére, Antal segítségével kinti levéltári forrásokat és légi felvételeket is felhasznált. Rendkívül fegyelmezett és szorgalmas szerző volt, írásainak részletes jegyzéke a fia, Hárs Viktor által készített honlapon érhető el.² Jó érzékkel választotta meg témáit, számos önálló kötete közül ki kell emelni a Soproni Ünnepi Hetek történetét (1994), a soproni mozik történetét feldolgozó kötetét,³ több kiadást megért történeti utcanévjegyzékeit, végül pedig a helyi magyar és német nyelvű sajtóból összeállított forrásközléseit, amelyek élvezetes olvasmányok és egyben értékes forrásai a város 19–20. századi történetének.⁴

¹ *Turbuly Éva*: Kilenc évtized. Hárs József 90 éves Soproni Szemle 69 (2015), 205–214.

² <https://harsjosef.hu/>

³ *Hárs József*: Az oroszslán elfordítja fejét ... Soproni filmtörténet, 1896–1948, Sopron, 2000.

⁴ Akikről utcát neveztek el Sopronban. Sopron, 1992.; Mesélő utcák Sopronban, Sopron, 2003., 2006.; Soproni Olvasókönyv. Cikkgyűjtemény a helyi magyar lapokból. 1873–1944. Sopron, 2003.; Soproni Olvasókönyv II. Cikkgyűjtemény 1856–1921 a helyi német lapokból. Sopron, 2009.

Hárs József (1925–2016), Pluzsik Tamás felvétele

A *Soproni Szemlével* a 70-es évek második felében mélyült el a kapcsolata. Kelényi Ferenc halálát követően Augusztinovicz Elemér ajánlására lett 1976-tól a lap olvasószervezője. Később a technikai szerkesztői és a titkári feladatokat is ellátta 1997-ig. A Mollay Károly főszerkesztővel és a szerzőkkel való kapcsolattartás, a korrektúrák, a nyomdai munkálatok koordinálása, ellenőrzése fáradságos és időrabló feladat volt a számítógép és internet nélküli világban, ő azonban nagy kedvvel és ambícióval vállalta az ezzel járó terheket. Szigorú és megbízható korrektor volt. A szerkesztőbizottságnak élete végéig tagja maradt, bár utolsó éveiben már nem tudott személyesen részt venni az üléseken. A '80-as évektől helytörténeti pályázatokon vett részt, amelyeken számos megyei, sőt országos díjat érdemelt ki.

Hárs József alapító tagja volt a Soproni Helytörténészek Baráti Körének, hosszú évtizedeken keresztül tevékenykedett aktívan a Városszépítő Egyesület Elnökségében az utcanévadások megkerülhetetlen tekintélyeként. Helytörténeti munkásságán túl fiatal éveiben zenekritikákat írt, sőt, szépirodalmi alkotások, útleírások, novellák, színművek is fűződnek a nevéhez. Ezek jelentős része a *VárHelyben*, illetve a *Soproni Füzetekben* jelent meg. Drámái közül az *Életre ítélve* és a *Túlélés* a legismertebbek. Sokoldalú helytörténeti tevékenységét és a város kulturális életében betöltött sok évtizedes aktivitását Sopron városa 1994-ben „Sopron kultúrájáért”, majd 2002-ben „Pro Urbe” kitüntetéssel honorálta.

Ismét eltávozott közülünk a *Soproni Szemle* egyik jeles és elkötelezett munkása, de sokat forgatott kötetei, cikkei révén továbbra is szolgálja a város helytörténet iránt érdeklődő közönségét.

EGO-DOKUMENTUMOK A NYUGAT-DUNÁNTÚLRÓL

Kövér György

„Puha” források – „kemény” tények.
Naplók és visszaemlékezések a
társadalomtörténetben*

Amikor a Dominkovits Péter barátomtól feladatul kapott cím fölő a főcímet kitaláltam, eszembe jutott, hogy talán lesznek olyanok, akik ebből a „Puha ágyak – kemény csaták” sorozatra asszociálnak. Aztán megnyugtattam magam: nem vagyunk mi ennyire pajzán lelkületűek, s különben is a főcím által sokkal nyomatékosabban fejezhető ki az ellentétet, amely a szubjektív források jellege és a társadalomtörténet alkata között feszül. A társadalomtudományos alapozású történetírás ugyanis sokáig elsősorban a kvantitatív módszerekkel megragadható összeírásokból, leltárakból, adatfelvételekből építkezett, már csak azért is, mert hivatásának az eseménytörténettel szemben a struktúratörténet megalkotását tekintette. Elsősorban a hosszú időtartamon keresztül („longue durée”) szekulárisan szinte alig változó folyamatok dinamikája érdekelte.

Aztán nemcsak a társadalomtudományok módszertanában kerültek (ismét) egyre inkább előtérbe a kvalitatív módszerek, hanem a társadalomtörténet is felfedezte magának (újra) a privát történelem személyes forrásait (naplók, levelezések, visszaemlékezése, interjúk stb.). Mindennek az lett a következménye, hogy át kellett gondolni, sőt újra kellett tárgyalni egy sor területen a történetírás és a társadalomtudományok viszonyát, s itt most csak utalok ennek olyan, nemzetközi elnevezéseiben is sokszínű műfaji hozadékaira: mint az *Alltagsgeschichte* (a hétköznapi élet története), a *microstoria* (mikortörténelem), az *oral history* vagy a *pszichohistória*.

Remélem, senki nem vár most tőlem új felfedezéseket. Úgy érzem, régóta érlelődő változásokról tudok legfeljebb a számvetés, a rendszerezés igényével beszámolni. Hiszen a társadalomtörténetben már több évtizede bevett megközelítésnek számít, hogy egy-egy társadalmi csoport, egy generáció, egy szakma képviselőinek kollektív portréját a személyes források intenzív felhasználásával igyekszünk megrajzolni. Számomra magától értetődő itt Bácskai Verának a reformkori pesti nagykereskedőkről szóló munkájára hivatkozni, amely még a Klaniczay Gábor által szerkesztett régi *Mikrotörténelem* sorozatban a Magvetőnél jelent meg.¹ A nagykereskedői engedélyért folyamodóknak ugyanis kérvényükben át kellett tekinteniük addigi életpályájukat, fel kellett sorolniuk szakmai képzésük állomásait, sőt ki kellett mutatniuk, hogy rendelkeznek az üzlet megnyitásához szükséges tőkével is. Mi ez, ha nem hivatalos célra gyártott, sorozatban fennmaradt önéletrajzi gyűjtemény, amely akár egy prozopográfiai adatbázis összeállításához is kiváló alapanyag,

* Rövidebb változata előadásként hangzott el az MNL GYMSM Soproni Levéltára konferenciáján 2016. december 1-jén.

¹ *Bácskai Vera: A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten.* Budapest, 1989.

ráadásul a kérvényben felsorolt állításokat dokumentumokkal is igazolni kellett, mondjuk a tanoncévekről vagy a cégbeli alkalmazásról. Ezt a forrásbázist magam is igyekeztem kiaknázni a pesti kereskedő-bankárok ezüstkoráról szóló vizsgálataimban.² Minden történésznek és levéltárosnak vágyálma, hogy olyan kérvényre bukkanjon, amely a szövegben is összefoglalja a mellékletben az ABC betűivel jelölt tanúsítványok tartalmát, amelyeket szerencsés esetben azért külön-külön csatolva is megtalálunk. Amikor Boskovitz Joseph Löbl 1833-ban pesti üzlete mellé Bécsben is nagykereskedést szándékozott nyitni, kérvényében három dokumentummal is igazolta, hogy 1814-ben apja nagykereskedésében (Simon Boskovitz & Sohn) már évek óta cégtárs volt, majd D és E alatt arra is hozott bizonyítványt, hogy 1817-ben Pest városától toleranciát nyert, illetve 1821-ben saját nagykereskedést nyitott.³ Nemcsak a személyes történelem kulcs dátumait, hanem a cégtörténet elemi eseményeit is rekonstruálhatjuk ezekből a forrásokból.

Ráadásul a pályakezdésre visszatekintő, az engedélykérést indokoló kérvények mellett a forrásbázist sikeresen egészítheti ki a pálya lezárására készülő, de egyúttal az egész életútra immár más szempontból visszatekintő egyén végrendelete (és hagyatéki leltára). A felhalmozott anyagból sokféle módon lehet eredményekhez jutni: az egyes életpályák származási-területi tipológiája révén, vagy akár az egyes családi stratégiák jellegzetességeinek feltérképezésével. Nyilván nem véletlen, hogy Bácskai Vera monográfiája érzékenyen mutatta be néhány női végrendelet finomságait. Például, hogy Rosenfeld M. Liebmann felesége végrendeletében 1841-ben hogyan inti megözvegyült fiát az újabb élettárs megválasztásakor követendő szempontokra: *„Feleséged kiválasztásánál ne a család nagysága vagy a sok pénz vezessen, hanem a személyiségére ügyelj annak, aki feleséged, élettársad, fiad anyja lesz. Csak jótulajdonságai – a jóerkölcsű jellem, jókedély, háziasság és takarékoság – tehetnek boldoggá. Nem a magasabb műveltség vagy a neves ősök alapozzák meg a házi boldogságot, hanem a nemes érzelem, amely a kötelességek teljesítésével akarja elnyerni a férfi szívét és szeretetét.”*⁴ A normák előírásán túl nyilván komoly társadalmi és egyéni tapasztalat is meghúzódott az idézett mondatok mögött. Goldberger Sámuelné 1861-ben kelt végrendeletében elsősorban leányait figyelmeztette a fivéreik iránti engedelmességre: *„Gyermekeimnek és különösen szeretett lányaimnak kötelességévé teszem, hogy az öt idősebb fivérnek hálásak legyenek, minden ügyükben teljes bizalommal és testvéri szeretettel ajándékozzák meg őket. Isten ments, hogy valamivel is bosszantsák vagy nyugtalanítsák őket, mert ezzel a legnagyobb hálátlanságot követnék el azokkal szemben, akik kora ifjúságuktól fogva igénytelenül és önzetlenül arcuk verejtékével éjjel nappal szüntelenül a Ház javáért fáradoztak. Tiszteletlenségükkel büntöknének el a szülők emléke ellen is.”*⁵

² Kövér György: A pesti kereskedő-bankár „ezüstkora” 1847–1873. In: *Uő: A pesti City öröksége. Banktörténeti tanulmányok.* Budapest, 2012. 111–172.

³ Wiener Stadt- und Landesarchiv [WStLA] Merkantil-Gericht B/ Nr. 469.

⁴ idézi *Bácskai* i. m. 184. A végrendelet megalkotóját a szerző „moralizálásra hajlamos”-ként jellemzi. Uo.

⁵ idézi *Bácskai* i. m. 193. Az asszony a szerző szerint „a szokottnál hosszabban, elég dagályos stílusban rögzítette erkölcsi intelmeit”. Uo. 180.

Különböző foglalkozási csoportok, hivatások hozhattak létre önéletrajzi gyűjteményeket, amelyek szinte kínálják magukat kollektív elemzésre, forráspublikációra. Kézzenfekvő Ugrai János alapos bevezető tanulmánnyal ellátott kötetére hivatkoznom, aki északkelet-magyarországi református lelkészek „önéletrajzi nyilatkozatait” adta közzé a 19. század elejéről.⁶ A Tiszáninneri Református Egyházkerület szuperintendensének felhívására kellett 1807-ben a prédikátoroknak saját „biográfiájukat” összeállítani, amelyből a szerző közel kétszázat talált meg és publikált. Mint egyikük összefoglalta a feladatot: „Ezen folyó hónap 13. napján indult futólevélnek ereje szerint köteleztetik minden tisztelendő prédikátor úr, mostani lakhelyét, születésének idejét s földjét, oskoláztatását s.a.t. jegyzésben tenni, s főtisztelendő esperest úr kezében küldeni...”⁷ Az életút főbb állomásaira kérdeztek tehát rá: születési hely és idő, tanulmányok helyszíne és ideje, a (Sárospataki) Collegiumban viselt hivatalai (praeceptor, praeses, senior), a rectorship helye és ideje, külföldi tanulmányok helye és ideje, hivatalos szolgálatának helye és ideje. Már ezeknek a kérdőpontoknak a megválaszolása is jelzi a kialakítandó forrásbázis szisztematikus kiaknázásának lehetőségeit. De természetesen az autobiográfiák magukon viselik megalkotóik egyéni stílusát. Katona Mihály (*1772), Beje, Oldalfala, Zsór prédikátora például így vezette be saját nyilatkozatát (ez adta az ihletet a szerkesztőnek a kötet címéhez is): „Egy kis világnak világos kis tüköre, melyben még a késő maradék is meg fogja látni, ha beletekint, Katona Mihály kitől vette származását? Hol és mikor született? Hogy kezdett nevedni? Miken ment az idő alatt által, míg papi szent hivataljába belépett és hol legelőször?” Majd így folytatta a tükörbe tekintést: „Legelső beletekintéssel édesatyját meglátja, tiszteletes és nemes Katona Istvánt, édesanyját nemes Trótsányi 'Susannát, igaz magyar vérből születetteket. Születése helyét túl a Tiszán, tekintetes nemes Szabolts vármegyében helyheztesett falut, Ramotsaházát, aholott prédikátori szent hivatalt akkor az időben édesatyja, mint az ő urának, Jésum Kristusnak hűséges szolgálja.”⁸ Láthatóan a születésre vonatkozó kérdés kétféle pótlólagos információ is vonzhatott: a nemesi származást és prédikátori felmenők említését. Azt persze nem állíthatjuk, hogy aki nem említi nemesi származását, az mind közzendő volt, de nyilvánvalóan, aki utalt rendi állására, az nem véletlenül tette azt. Olyan is akadt, aki „régii nemes, de elaljasodott famíliából szegény szüléktől született” gyermekként jellemezte saját indítástát.⁹ Azt is sokan lényegesnek tartották feltüntetni (erről statisztikai kimutatást is érdemes készíteni), hogy „prédikátori szüléktől” eredt. Volt, aki ezt úgy fejezte ki: „első renden való szüléktől”, de olyan is akadt, aki imígyen: „ároni házból vévén származását.”¹⁰

Mentől büszkébb volt valaki felmenői törzsoösségére, annál hosszabban részletezte azok eredetét és előmenetelét: „A jánosii, pálfalvi és bellényii egyesült hármii eklésia mostanii prédikátora Patay János. Tiszteletes és régii nemesii szabadsággal, érdemes szüléktől, ne-

⁶ Ugrai János: „Kis világnak világos kis tüköre”. Északkelet-magyarországi református lelkészek önéletrajzi nyilatkozatai 1807–1808-ból. Hernád, Debrecen, 2004.

⁷ Ugrai i. m. 107.

⁸ Ugrai i. m. 113–114.

⁹ Ugrai i. m. 109.

¹⁰ Ugrai i. m. 127.; 93.; 86.

vezetesen ugyanazon eklésiában 28 esztendő alatt prédikátori hivatalt, a borsodi venerabilis tractusban elébb proseniorságot, s aztán főnótáriusságot viselt, később az elszakasztott venerabilis gömöri tractusban is ugyanezen hivatalt folytatott tisztelendő Patay István úrtól, mint édesatyjától; és Helvétziából való, bernai születésű Niehans Susanna asszonytól, mint édesanyjától vette származását. Született 4. junius 1778. esztendőben Jánosiban. Csak maga lévén szüleinek férfi magzatjok, sőt az egész nemzetségben is más nem találtatván, aki általa ősi nevek feltarttatana, különös gondossággal igyekezők nevelni, s tanítani, mely végre semmi költségeknek nem kedvezvén, mindenkor példás felvigyázással voltak a tudományokban és a jó erkölcsökben tett előmenetelére.”¹¹ Aligha lepődhetünk meg ezek után, ha Patay János külföldi tanulmányairól és kényszerű hazatéréséről is mindenki másnál részletesebb beszámolót találunk, s nem mulasztotta el azóta végzett történelmi és fordítói munkásságát sem felemlíti.

A lelkeszi hivatás önéletírásainak gyűjteményével későbbi korszakokból is számolhatunk.¹² Ezek szisztematikus társadalomtörténeti kiaknázása azonban még a jövő feladatai közé tartozik.¹³

Egy-egy életszakasz, például az intézményes iskoláztatás bennünket érdeklő mozzanataira nem túl gyakran áll rendelkezésünkre kész és kompakt gyűjtemény, ezért magunknak kell kibányászni a felhasználható forrásokat a különböző kéziratárakban, kiegészítve a publikált memoárokból ismert anyagokkal. Mindnyájan emlékezhetünk Sasfi Csaba kollegánk első idevágó *Korall*-beli publikációjára, s összehasonlíthatjuk a több mint egy évtizeddel később közzétett disszertációjának ezzel a témával foglalkozó fejezetével.¹⁴ Az egyik legfőbb tanulság, hogy az elemzésbe bevont visszaemlékezések száma nem sokat gyarapodott, tehát legfeljebb az elemzés elmélyítése révén lehet az eredmények továbbfejlesztésére számítani.¹⁵ A módszer, a kulcsélmények elemzése is mérsékelt terjeszkedést tesz lehetővé. A középfokú tanulmányok elkezdése a jobb módú nemesifjak körében szinte magától értetődőnek számított, így a visszaemlékezések erről szinte egyáltalán nem szóltak. Egyedül annál a szerzőnél exponálódik a probléma, ahol az apa negatív tapasztala-

¹¹ Ugrai i. m. 120.

¹² „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkeszi önéletrajzai (1943). (Szerk. bev. Kránitz Zsolt.) Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2013.

¹³ Akad rá példa, hogy az anyag – más személyes források, különösen a levelezés segítségével – biografikus megközelítés révén hasznosul. *Koloh Gábor*: Tér és idő Kiss Géza életútjában és életművében. A lelkeszi, a néprajzkutatói és a társadalomkritikusi szerep értelmezése. In: Személyiség és történelem. A történelmi személyiség. A történelmi életrajz módszertani kérdései, szerk. Vonyó József. Pécs – Budapest, 2017. 405–421. A hivatkozás Kiss Géza bátyjának, Zoltánnak az önéletrajzára: uo. 409.

¹⁴ *Sasfi Csaba*: Az oktatás társadalomtörténeti megközelítése: négy dunántúli nemesifjú kiművelése a reformkorban. *Korall* 3–4., 2001. 20–52.; *Sasfi Csaba*: Gimnazisták és társadalom Magyarországon a 19. század első felében. *Korall*, Budapest, 2015. 261–285.

¹⁵ Az elemzésben számításba vett visszaemlékezések száma másfél évtized alatt 22-ről 25-re emelkedett, viszont a felekezeti összetételt illetően némiképp zavarba ejtő, hogy miközben a katolikus emlékiratok 12-ről 15-re gyarapodtak, az evangélikus önéletírások 9-ről 7-re estek vissza, a reformátusoké pedig csak egyről kettőre növekedett, s felbukkant egy izraelita is. V.ö. *Sasfi* i. m. 2001. 33.; *Sasfi* i. m. 2015. 264.

latok birtokában ellenezte a taníttatást. Balogh Gábor (1823-1908) visszaemlékezésében így jellemezte apja álláspontját: „Ő aki túl szigorúsággal nevelt, s ezerszer mondotta, hogy egy fiú, eb fiú ne légy, - de azt akarom, hogy apádnál külömb ember legyen belőled, – taníttatni egyáltalán nem akart, s e tárgyban kedves jó anyámnak, öreg szülőimnek, magának Márton Gábor predicator úrnak is minden kérése, több éven át sikertelen volt. ... azt mondta, ... egyébként is illő dolog, hogy öregségére legyenek segítségül kis gazdaságában. Volt kedves jó anyámnak kisebb fivére – ki már akkor született, midőn neki is két gyermek volt – János, ezt öreg atyám már 6-7 évvel elébb Pápán taníttatta, midőn én a helybeli iskolákat végeztem – ezen nagybátyám kedves fivére édesanyámnak, de szeretett rokona atyámnak is, annyira kérte őt, hogy az 1836-ik év tavaszán elvitt vele együtt Pápára, s a főiskola 2-ik osztályába beíratott.”¹⁶ A szülői ambíciók különbsége Baloghnál a pályaválasztáskor is ellentéteket szült. „Kedves anyámnak nagy szomorúságot okoztam, midőn ügyvédi pályára léptem – gyakornokul – a helyett, hogy még Pápán a teológiát végezve pap lettem volna. Édes atyám nem ellenezte ezen lépésemet, sőt némű megnyugvását lelte abban, hogy neki is lesz egy ügyvéd fia, a ki őt és családját az esetleges jogsértések ellen megvédi.”¹⁷

További visszaemlékezésekkel való összevetés után vonta le az elemzés a pályaválasztással kapcsolatos általánosító következtetést: „Az emlékiratok arról tanúskodnak, hogy az egyházi pálya e társadalmi csoportnak a reformkor elején született nemzedékén belül már nem bírt nagy vonzerővel.”¹⁸ Ebből a szempontból nem annyira az egyéni motivációk feltárása válik hangsúlyossá az elemzés számára, hanem „az egyes társadalmi csoportok kulturális gyakorlatába integrálódott, azzal azonosult egyén.”¹⁹ Egykorú élmény és utólagos kommentár ezért is lesz kiemelt jelentőségű Galsai Kovách Ernő (1825–1915) mobilitással kapcsolatos emlékeiben, amikor a belovári kadetiskola befejezése után 1845-ben felvételt nyert a testőrgárdába. „Tehát evvel elértem céloamat, a melyre két év óta aspiráltam, ragyogott szegény atyám úgy a Családom a boldogságtól, elértem azon lépcsőnek első fokát, a mellyen ezután elő lehetett lépni a katonaság legfényesebb fokáig, a kegyelmes úrig, a báróságig, vagyonhoz és egyéb jóhoz, csak azután attól függ, hogy szerencsém lesz-e mellett? a mely mindenhez szükséges és a nélkül nem ér a többi semmit.” Amihez Galsai Kovách azt fűzte hozzá újraolvasván naplóját 1904-ben: „Bizony nem lett szerencsém! még a rendes állapot sorsom sem!!! nemhogy szerencsém!”²⁰

Tudatos adatgyűjtés különböző intézmények működésének megismerése céljából későbbi korszakokban is előfordulhatott. Kevesen tudják, de tulajdonképpen részben ilyen módon készült Szinnyei József életrajzgyűjteménye is. Blankettákat küldött körbe,

¹⁶ Balogh Gábor: Honvéd emlékeim. In: „Mi volt Magyarország, mi volt szabadsága...” Emlékiratok. S. a. r. Forrai Ibolya. Budapest, 1999. 297–331. Az idézet a 301. oldalon. Sasfi értelmezése i. m. 2015. 267–269.

¹⁷ Balogh i. m. 305.

¹⁸ Sasfi i. m. 2015. 275.

¹⁹ Sasfi i. m. 2015. 264.

²⁰ Idézi Sasfi i. m. 2015. 279. Galsai Kovács Ernő és apja Vendel naplójának összehasonlító elemzése Kiss Zsuzsanna: Apák és fiúk. Egy Zala megyei naplóíró kisnemesi család két nemzedéke. Aetas, 23 (2008) 3. 5–24.

amelyben kérte az illetőktől munkáik címét, mely lapoknál működött a delikvens szerkesztőként, munkatársként. meglehetősen csodálkozott, hogy egy sor terjedelmes önéletrajzot kapott válaszként. Ráadásul ő saját magáról is jóval hosszabb szócikket alkotott meg, mint amit a körkérdeésben másoktól kívánt. Fenyves Katalin aknáza ki ezt az OSZK Kézirattárban meglévő nyersanyagot nemrég a zsidó identitás vizsgálata céljából.²¹

Ilyen jellegű anyaggyűjtés történt 1947–48-ban a Pázmány Péter Tudományegyetem Pedagógiai Intézetében különböző értelmiségi csoportok iskoláztatására vonatkozóan, amely aztán a rezsiváltás következtében sokáig lappangott, míg végül a pedagógiatörténezesek megmentették, feldolgozták és közzétették a rendkívül értékes anyagot.²² Az ankét kérdései tudatosan próbálták kezelni az emlékezet problémáját („Hogyan látta iskoláit abban az időben és hogyan látja most? Hogyan gondol vissza tanítóira, tanáraira?”). Központi helyet töltött be a vizsgálatban a tanár-diák viszony, az osztály közösségi szelleme és társadalmi rétegzettsége, beleértve a később is „legmélyebb nyomokat” hagyó örömteli és fájdalmas élményeket. Neveléstörténetről lévén szó, külön érdeklődtek a felkérő levél megfogalmazói az iránt: „Mit adtak Önnek az életre, vagy képességei kifejlésztésére az egyes tantárgyak, a tanított anyag és a tankönyvek, voltak-e kedves és ellenszenves tárgyai és mik tették azzá?” Továbbá, hogy „előkészítette-e az iskola pályaválasztását, alakította-e a világnézetét, szellemi és erkölcsi fejlődésére milyen hatással volt, mennyiben befolyásolta vallási és szociális felfogását, jellemének kialakulását?”²³ Kell-e hangsúlyoznunk, hogy a körkérdést mennyire áthatotta 1948 szelleme, s ez a feldolgozók számára kikerülhetetlenné tette, hogy a válaszokból mint emlékezeti konstrukciókból induljanak ki, amit csak kiegészített a jelenbeli posztmodern diskurzusra való hivatkozás.²⁴ Nincs arra mód, hogy statisztikai perspektívából értékeljük az anyagot (egyébként sem ismerjük a mintavétel szempontjait, illetve annak reprezentativitásra való törekvését), mindössze annyit érdemes megállapítanunk, hogy a 117 fennmaradt válaszó csaknem kétharmada a dualizmus korában, majdnem 30%-a az I. Világháború idején és bő 10%-a az 1920-as években járt középiskolába.²⁵

A gimnáziummal kapcsolatos ambivalens érzések jól kivehetők egy szerző válaszában belül is. A református teológus Muraközy Gyula (1892–1961) erősen hangsúlyozta: „Azokra tanulmányokra emlékszem vissza nagy örömmel, amiket az iskola mellett, az iskola dacára végeztem... A tanár és a tanítvány sok tekintetben ellenfelekként álltak egymással szemben. Abban az időben nem láttam az én iskolámban semmi sok jót, ma már egészen másként látom. Úgy látom, hogy a református gimnázium a többi iskolák közül egy sokkal szabadabb nevelési szellemmel vált ki, nem volt benne úgynevezett drill, nem volt benne aprólé-

²¹ Fenyves Katalin: Képzelt asszimiláció? Négy zsidó értelmiségi nemzedék önképe. Corvina, Budapest, 2010. 13–16.

²² Iskola és történelmi emlékezet. Felmérés 1947–48-ból, szerk. Golnhofner Erzsébet – Szabolcsi Éva. Budapest, 2009.

²³ A felkérés körlevelét lásd: Iskola és történelmi emlékezet, i. m. 391.

²⁴ Uo. 17, 21.

²⁵ Uo. 15.

koskodás, a szellem az volt, hogy mindenképpen üldözte a hazugságot. Egyébként azonban kisebb dolgokat nem vett nagy bűnöknek. Egészen más a helyzet, hogyha most már nem a maga egészében nézem az iskolámat, hanem külön kiemelkedik a múltból egy tanítónak, egy tanárnak az arca... a gimnáziumban visszagondolok tanárookra, akik rémületesek voltak számomra, rettegtem tőlük. Félelmetesek voltak. Volt olyan tanárom, akinek egyenesen ambíciója volt, hogy féljenek tőle. A természetrajzi szertárból egy kis figyelőn nézett ki a tanterembe. Megfigyelte, hogy kik magolnak, és azokat hívta ki. Valami sátánt, vagy démont éreztem benne.”²⁶ A félelemérzés, a „pedagógiai erőszak” különböző formái rendszeresen visszatérő elemei az emlékeknek. Ebben nyilván szerepe volt a „fájdalmas emlékekre”, „félelemre” való direkt rákérdezésnek, de az erre vonatkozó emlékek meglehetősen általánosnak tűnnek.

Az orvosi végzettségű pszichoanalitikus Hermann Imre (1889–1984) érzékenyen jellemezte a Tavaszmező utcai gimnáziumi éveket: „Több jó barátom volt osztálytársaim között. Legtöbbjük azután is megmaradt annak, miután a középiskolát elhagytuk, de sajnos az utóbbi évek eseményei azokat is elsodorták, akik még megmaradtak. A legnagyobb átfogójú közösségi szellem kialakulását meggátolta a felekezeti tagoltság. Katolikus, protestáns, zsidó csak felületesen tartoztak össze. Az önképzőkori választáskor pl. ez volt a lényeg. Bár a kongregációs eminens tanulóval is barátkoztam, ez a barátság nem vált intimmé. Két protestáns fiút tanítottam, és szüleik is meg voltak elégedve a tanítással, de intímabb kapcsolat nem jött létre. Kifejezett antiszemitizmus nem volt, csak éppen a társadalmi különbség éreztetése.”²⁷

Az egyes tanárok természetesen adhattak életre szóló indíttatást, összességében mégis az a vélemény dominált, amit a később filozófussá lett Szemere Samu (1881–1978) így fogalmazott meg: „Mindent összevéve tanáraink azért nem lehettek reánk nagy nevelő, lélekformáló hatással, mert egyéniségünk, egyéni hajlamaink csak kevésbé, vagy egyáltalán nem érdekelte őket. A tantárgy, az elvégzendő anyag volt a fontos, a növendék lelke mellékes. Másrészt nem volt köztünk [köztük?] oly szuggesztív egyéniség, aki önkéntelenül eszménynek kínálkozott volna. Nem valamely tanárideálom hatására mentem a tanári pályára, ilyen ideálom nem volt. Az érettségire bocsátást kérelmező folyamodványomban még azt írtam, hogy jogi pályára készülök. Csak az érettségi utáni szünetben – egy napon mintegy hirtelen megvilágosodás tette bizonyossá számomra, hogy semmi más pályán, csak a tanárin, található lelki kielégülést, s ez a felismerés kimondhatatlan boldogsággal töltött el. Hogy mi vonzott oly ellenállhatatlanul e pályára, még egészen homályosan élt bennem.”²⁸

Csak emlékezetni tudok itt a „Naplók, emlékiratok annotált bibliográfiája” című hajdani NKFP alapkutatásunkra, amelynek során az új évszázad elején a levéltárakban, múzeumokban, könyvtárakban őrzött kéziratos naplók, emlékiratok regiszterének összeállítását tűztük ki célul, s amelynek korántsem teljes eredményeképpen 52 intézménytől kaptunk tételes beszámolót a kívánt szempontok szerint, s adatbázisunkba 624 tétel került be. Ebből az anyagból már több feldolgozás, szövegpublikáció készült, legutóbb

²⁶ Uo. 228–229.

²⁷ Uo. 166.

²⁸ Uo. 126.

doktoranduszunk, Magos Gergely, az MNL munkatársa publikálta e-formátumban, értő bevezetővel egy kecskeméti gyógyszerész-dinasztia utolsó tagjának visszaemlékezéseit.²⁹

Szisztematikus visszaemlékezés-gyűjteményt hozott létre a volt Párttörténeti Intézet is, amelynek anyaga jelenleg a Politikátörténeti Intézetben várja feldolgozóit. Valójában nem a pártállam kezdte meg ilyen típusú emlékezések bekérését, hanem már a szociáldemokrata mozgalom gondot fordított saját történetének személyes forrásokkal való alátámasztására. Társadalomtörténeti kiaknázásukra viszonylag kevés törekvésről tudunk, ezek között mindenképpen fontos szerepet tölt be Bódy Zsombor kísérlete, aki „az *Alltagsgeschichte* szemléleti keretei között” 14 véletlenszerűen kiválasztott önéletrajzi elemzésével kísérlete meg a szervezkedésben, a szervezett akciókban (gyűlések, sztrájkok) való részvétel megélt történeteinek rekonstrukcióját.³⁰

További módszertani lehetőségek felé nyit Baráth Katalin „szövegközpontú vizsgálata”, amikor „egy múltbeli kommunikációs helyzetben adott válaszként tekint az önéletrajzi szövegegyüttesre”.³¹ Az ötvenes évek ösztöndíjfelhívásaira benyújtott 42 történész-önéletrajz nyelvi elemzése során a szerző osztályozza „a szövegbeli identitások archetípusait”. Metaforikus bibliai névvel különböztet meg négy narratív típust: 1. Jónás – a fokozatos megvilágosodás története; 2. Sámuel – szabadságharc a kezdetektől; 3. Perzsák – civilek a tudományosságból; 4. Saul – a hasadt identitás narratívája. Itt is megmutatkoztak azok a tematikus toposzok, amelyre minden „hivatalos” önéletrajznak illett kitérnie (származás, iskoláztatás, egyetemi előmenetel, családalapítás, munkahelyek) és természetesen a világháború(k). Ezeket az eseményeket kellett – valamilyen alakzatba rendezett formában – elbeszélni. Elismerve a típusalkotás invenciózusságát, néhány módszertani problémát érdemes szóvá tennünk. A nyelvi alakzatok elemzéséből következik, hogy egy-egy típusban egy-egy elbeszélő több idézettel is szerepelhet (és szerepel is). Ezt azonban az anonim idézetek közlése során nem tudjuk meg, csak az eredeti önéletrajások ismeretében válik nyilvánvalóvá. A módszerből következően azonban az sem kizárt, hogy egy egyén többféle típusba is besorolást nyerhet, akár életpályájának különböző szakaszai, akár az ötvenes évek nyelvi alkalmazkodási kényszere jóvoltából.³² Egyetlen példa: a háború után nem igazolt, sőt állásvesztésre ítélt Fekete Nagy Antal a nyilaskeresztes pártba való hajda-

²⁹ Magos Gergely (szerk., bev.) Katona József visszaemlékezései. Magyar Gyógyszerésztörténeti Társaság, Budapest, 2015. <http://www.gyogyszeresztortenet.hu/blog/2015/12/15/katona-jozsef-visszaemlekezesei-tarsasagunk-legujabb-sajat-kiadasu-e-konyve/>

³⁰ Bódy Zsombor: A hétköznapi élet története. Munkás visszaemlékezések a századforduló idejéből. In: A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára. Szerk. Bódy Zsombor, Mátay Mónika, Tóth Árpád. Budapest, 2000. 275–293.

³¹ Baráth Katalin: Részleges hasonulás. Narratív identitásmodellek a történészek önéletrajzaiban (1951. december) Korall, 17 (2016) 64. 26–45. Az idézet a 26. oldalon.

³² Ezzel a szerző is szembeesül, amikor egyes, a második, „szabadságharcos” típusba osztályozott eseteket „akár a következő, »perzsa« kategóriába is” átsorolhatónak tart, a „kommunista üdvtörténeten kívüliekhez”. Baráth i. m. 36.

ni belépése révén került a harmadik („perzsa”) típusba.³³ Másfajta, akár többes besorolást is megengedne ugyanazon életrajzíró ugyanazon önéletírásának záró passzusa: „*Irodalmi munkásságomban a pozitivisták iskolán nyugvó, a magyar érdekeket szemelött tartó tárgyilagos történet szemlélet vezetett, melynek során nem egyszer szembeálltam a náci beállítottságú német tudomány állításaival és pellengéreztem ki a túlzásokba tévedt náci beállítottságot és kisajátító törekvést.*”³⁴ Persze ezzel a probléma egyik alapkérdéséhez jutottunk (vissza), hogy tudniillik adott-e az életpálya homogenitása, vagy ez csak a biográfia nyelvi konstrukciója révén teremthető meg.

Ha eddig a visszaemlékezések köré építettem mondandómat, az nem azért van, mert a közel-egyidejű naplók nem értékelném kellőképpen, sőt, csakhogy jelentős mértékben más problémákat vet fel nemcsak megtalálásuk, de megközelítésük módszertani eszköztára is. A naplók, mint társadalomtörténeti források sokféle szempontból érdekelhetik a történetírást. A hagyományos megközelítésekkel szemben „a történeti antropológia és a vele rokon mikrotörténet merőben másként teszi fel a kérdést: a napló alapján megragadott valóságon kívül szerinte nincs más, különösen pedig nincs magasabbrendű valóság, hiszen a valóság az átélt emberi világ tapasztalati közegében keletkezik s nem attól elkülönülve, tőle függetlenül létezik és hat.”³⁵ Ennek a jegyében tett a szerző kísérletet a dzsentri mint élettapasztalati kategória újraértelmezésére a gávai főszolgabíró, Olchváry Pál naplója alapján.³⁶

A naplók természetesen sajátos betekintést engednek egy-egy nagy történelmi esemény hétköznapjaiba is. 1848–49 megélése nem mindig igazolja vissza azt a történelmi kánon, amelyet „mi hagyományként hozott, s konvencióként elfogadott ismeretrendszerünk okán, vagyis *bizalmi* alapon, várakozási horizontunk révén esetleg szeretnénk.”³⁷ Az először Vörös Károly által publikált részletekből ismert Alexy Lajos naplója különösen alkalmasnak tűnnek effajta megközelítésre. A történelem nagy felfordulással járó esemé-

³³ Az idevágó meglehetősen determinisztikusan indító önéletrajzi részlet teljes egészében így hangzik: „*Mint a szociális nyomorban felnőtt, a fajtájához mindenkor ragaszkodó parasztszarmazású egyén a szociális és gazdasági kérdések megoldását keresve jutottam el a nemzeti szociálista mozgalomhoz és léptem be a nyilaskeresztes pártba.*” MTA Akadémiai Levéltár [AL] V. 102. II. osztály iratai. 74. d. 2. dosszié. Fekete Nagy Antal életrajza, 1951. (A „perzsa” típusba-sorolást a cikkben csak a vastag betűs rész idézése dokumentálta.)

³⁴ Uo. Mint az önéletrajzból kiderül, Fekete Nagy 1947 után ismét dolgozhatott: az Országos Levéltár okleveleket regesztázott, s teljesítménybéresként más középkoros oklevéltári termékekben is részt vett.

³⁵ Gyáni Gábor: A napló mint társadalomtörténeti forrás. A közhivatalnok identitása. In: *Uő: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág, Budapest, 2000. 145–160. Az idézet a 151. oldalon.

³⁶ Gyarmathy Zsigmond: A dzsentri főszolgabíró (1922–1938) Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár közleményei. 5. I–II. Nyíregyháza, 1990. Olchváry naplója további társadalomtörténeti feldolgozásokat is inspirált: Eöry Gabriella: Főszolgabírói multságok. Társasági élet és szórakozás Olchváry Pál naplójában. *Aetas* 23 (2008), 3.sz. 65–81.

³⁷ K. Horváth Zsolt: Naplók és memoárok mint lehetséges történelmek. Az 1848–49-es emlékezések történeti képe és olvasási dilemmái. In: *Uő: Az emlékezet betegei. A tér-idő társadalomtörténeti morfológiájához*. Kijárat, Budapest, 2015. 21–43. Az idézet a 31. oldalon. (A tanulmány eredete egy 1999-es veszprémi konferencia-előadásra nyúlik vissza.)

neyei között csetlő-botló, abból leginkább kimaradni próbáló kisember privát látószöge méltán tart számot nemcsak szorosan társadalomtörténeti, de még azon is túlmutató érzelmetörténeti érdeklődésre is. Az 1848 decemberében hajdani nagy érzelmek színhelyére, Kékedre vetődő Alexy pontosan eleveníti fel a múlt és jelen, magánélet és nagybetűsnek mondott történelem ellentmondásos összefüggéseit: „Valómat egy különös érzés hatotta át, sejtelve annak, mily mennyeileg boldognak érezém akkoron magam, bár ártatlan s tiszta szerelmemet, elveim s tartózkodásomnál fogva csak magamba rejtém el. Boldog valék akkoron, bár egészen mégsem érzem magam annak! Azóta nem is élvezem a valódi szerelem hatalmát annyira mint akkor, ha volt is pillanat, rövid idő, midőn az ismét fellángolt, de a maga boldogító teljében azóta az keblemben nem élt. Bizonyítja azt maga ezen körülmény, hogy azóta mily sok eránt volt vonzódásom, s mindnyája eránt mily csekély ideig tartott az. Hol napok múltak, és ismét a higgadt ismerős valék. És mit szőljak életem jelen napjairól? Egy száraz rideg prósa az, mely már legnagyobb fűszerét élvezi akkor, ha kedve női társalgásban részesülhet.”³⁸ Természetesen a naplók sem szinkron egyidejűleg készülnek, Alexy is némi késéssel másolta be feljegyzéseit naplófüzetébe. Őt azonban aligha zavarta, hogy aki cselekvés közben írással tölti idejét, az többnyire lemarad a tettről. Alexy naplója (és más emlékező szövegekkel való konfrontálás) felveti a másként olvasás lehetőségét, ami egyben messze vezető történetelméleti problémák exponálását is magában foglalja.

Ennek kapcsán K. Horváth Zsolt egyértelműen megfogalmazta: „nem abban kételkedem, hogy amit ezen elbeszélések elmesélnek, az nem történt meg, azaz nem szemantikus tudáson alapulnak, tehát nem *factum*-ok (kivált a napló esetében nehéz ennek bizonyítása vagy cáfolása), hanem azt állítom, hogy mivel olyan személyes, szubjektumhoz fűződő megnyilatkozásokat közvetítenek, melyeket ellenőrizni egyébként sem áll módunkban (tehát vagy elfogadjuk bizalmi alapon vagy nem), így – ha *fictio*-ként tételezzük ezeket, azaz olyan események sorának, melyek megtörténhettek, vagyis közülük van a valósághoz, úgy történészként nem kell viaskodnunk a történeti valóság nehezen definiálható, statikus fogalmával. Helyette inkább a történeti események mentális világára, e tudatosan, tudattalanul megkonstruált képzetrendszerre (*imaginaire*) vethetjük szemünket, melyből türelmes kutató újabb és újabb tanulságokat vonhat le az embereket motiváló sokféle lehetséges értékről és stratégiáról.”³⁹ (Kiemelések az eredetiben.)

Kétségtelen ugyanakkor, hogy a napok belső időstruktúrájának felbontása, a percek megszámlálhatóságának élménye a kora újkorban valahol mélyen összefüggött a napló mint műfaj születésével. Vaderna Gábor ennek a gondolatnak a jegyében próbálta meg például Dessewffy József 1828-as naplóját „az idő mérésének és megszervezésének eszközeként” elemezni. Az első napi lejegyzés persze itt is utólagos (de még saját kezű!), a szoros időrendet nem tartja be: „tejel kavét és asszú szőlő bort Két kiflivel flostökömltem 10^{kor} reggel azért volt kevés apertusom. 12 órakor feküdtem le tegnap, estve fáztam, ma reggel

³⁸ Életemnek legemlékezetesebb éve. Alexy Lajos naplója 1848-ban. (Közreadja: Helle Mária) Balassi, Budapest, 2014. 194. (1848. dec. 12.)

³⁹ K. Horváth i. m. 40.

melegem volt. a' vizeles nem ment ma oly jól mint tennap, holott tennap 's tennap előtt is hideg szobában háltam ma többet dohányoztam mint kellett volna, ma még székem nem volt, jó iható víz után sohajtozom, hirtelen sokat fűtöttek, szem fájt." (1828. jan. 22)⁴⁰ Aztán ahogy múlik az idő, mindinkább kiszorulnak a naplóból a dietetikai és urinációval kapcsolatos megfigyelések, hogy átadják a helyüket a társasági életéről (bálokról, „vizitákról”), deputacionális és akadémiai bizottsági ülésekről szóló feljegyzéseknek. A hétköznapi és a közélet színterein dinamikus városi társadalom lüktetésének. A Dessewffy napló másfél hónapnyi feljegyzéseihez képest sokkal szélesebb merítéssel mutatta be az 1840-es évek társasági életének társadalomtörténetét Széchenyi naplófolyama alapján Velkey Ferenc.⁴¹ A töredékes bejegyzések teljességének feldolgozása egy szisztematikus kvantitatív elemzésre is lehetőséget ad, ha, mint a szerző teszi, pontosan megállapítja és rögzíti a kulcsmozzanokat: „A társasági életre vonatkozó regiszter jellegű naplóvezetésben a kulcsmozzanat az én esetében a hol (azaz kinél), illetve a nálam esetében hogy milyen alkalomból, s hogy esetleg kik. Ha Széchenyihez jöttek, akkor ő általában csak az eseményt nevezte meg (essen, soirée, diner ... bei mir stb.), olykor a létszámot, s ritkábban egy-két nevet. Az viszont nyilvánvaló, hogyha ő volt meghívva valakihez, vagy vizitált, akkor a helyszínt mindig leírta.”⁴² (Kiemelések az eredetiben.) A társasági élet ilyen finomszerkezeti elemzésével sikerül a szerzőnek felállítani a különböző identitásokhoz kapcsolódó társasági szintek hierarchiáját.

A „legnyitottabb” szint „az egyletek közgyűléseihöz”, az „irányzatos politikai” vacsorákhoz, a „vállalkozásaihoz kapcsolódó reprezentatív alkalmakhoz”, „védegyleti bálokhoz” kötődött, amikor a társadalompolitikai célokhoz illeszkedően a társaság magyarul beszélt, s a főurak a nyitottsággal, a „köreikbe másokat felemelő gesztusok” révén kifejezték a „társasági egybeolvadás” eszméjét. „A második szinten, a házaikhoz kötődő nyitottabb fogadónapok” alkalmakkor „gesztusértékű, de mégis valamilyen identitáshierarchiát kifejező” módon, „csak betekintést engedtek a fent életébe”. „Mélyebben tágította a társasági élet kereteit”, amikor „nemes politikustársaikkal, munkatársaikkal a szakmai eszmecserén túl társasági érintkezésbe lépett, ebédre, estebédre fogadta őket, vagy éppen ő látogatott el” hozzájuk. A leggyakrabban azonban a pesti (pozsonyi) arisztokrácia negyedik szintnek tekinthető „zártabb rendezvényein fordult meg a gróf”. Persze ez is átalakulóban volt, de azért itt a társalgás németül vagy franciául folyt, s Széchenyi naplóiban „azon a nyelven rögzítette, idézte a beszélgetéseit, amelyeken elhangzottak.”⁴³ A társasági hierarchia, az exkluzivitás és nyitottság ilyen árnyalt elemzésével tudunk a közelébe férkőzni a társadalomszerkezet dinamikus tényeinek. Ennek a hol egymást átfedő, hol egymástól el-

⁴⁰ idézi Vaderna Gábor: Élet és irodalom. Az irodalom társadalmi használata gróf Dessewffy József életművében. Ráció, Budapest, 2013. 217.

⁴¹ Velkey Ferenc: A pesti főúri társasági élet néhány jellegzetessége az 1840-es években Széchenyi naplóinak tükrében. In: Arisztokrata életpályák és életviszonyok, szerk. Papp Klára – Püski Levente. Debrecen, 2009. 112–128.

⁴² Velkey i. m. 119.

⁴³ Velkey i. m. 125–127.

különülő elit világnak a belső megosztottságára már Slachta Etelkának Sopronban őrzött naplója is ráirányította a figyelmet, amikor megkülönböztette a „société”-n belül a „haute volée”-t és az „alsóbb rendű” társaságot. Szinte modortalanságnak számított nyíltan beszélni arról, hogy „az urak a csak nemes kisasszonyokkal nem is táncolnak; ha a volée már fáradt, persze, ezek is jók...”⁴⁴ A bárónő mamával büszkélkedő Etelkát érzékenyen érintette, hogy nem hívták meg a „volée” összejövetelére. Annál nagyobb volt az elégtétele, amikor látta, hogy többen megszöktek Andrásynétól, és az ő „silány réunion”-jukat keresik fel. „Mondták, hogy ott halálíg unalmas.” Közömbösséget mímelve szomjazta és feljegyezte az onnan jövő információkat: „... táncoltak is ugyan, de kilenc táncosné került hét táncosra, s kicsiny is volt a tér. Legkisebbé sem bánom, hogy nem valánk híva, de azért mégis udvariatlan volt Andrásynétól.”⁴⁵ A férjjelölteket a reformkori Balatonfüreden mustráló Etelkától kézenfekvőnek tűnik a viselkedésszociológiai kategorizáció nyomvonalán továbblépni és pillantást vetni a 19-20. század fordulójának keresztény középosztályi közegére, ahol szintén egy személyes forrás, Paikert Alajos naplója segítségével sikerült bekukucskálnunk a házassági piac, a párválasztás normáinak és gyakorlatának rejtelmeibe. Paikert listákat készített a lehetséges feleségekről, majd időnként, találkozás után jellemezte a szóba jöhető arák előnyeit és fogyatékoságait.⁴⁶

Nehezebb helyzetbe kerülünk, ha a naplók csoportos előfordulását próbáljuk szisztematikusan becserkészni. Már a visszaemlékezéseknél láttuk, hogy miért is valamilyen „csúcsponti esemény”, korszakforduló megéleltörténete (Erfahrungsgeschichte) áll a kutató érdeklődésének homlokterében. Az I. világháborúról Molnár Eszter Edina, a PIM munkatársa tett közzé irodalmi válogatást.⁴⁷ Persze a háborús naplóktól is hiába várjuk a „meztelen igazságot.” Még a hátországból író szerzők sem merik nyíltan vállalni megfigyeléseiket: „Őszinte az ember csak a naplójában lehet, ott is csak félve.”⁴⁸ S még több az ok az óvatosságra a fronton: „megemberelem magam, s ha a hősi halál meg nem akadályoz benne, valahogy mégiscsak megtelik végre egy naplónak szánt zsebkönyv. – De elég ennyi bevezetésnek, máris untat engemet is, hát még – ne adj’ Isten – más kezébe kerül!”⁴⁹ S közben a naplót író ember, csak a betegszabadság kényelméből visszatekintve jön rá a paradoxonra: közvetlen szemlélőként lehet, hogy meg se tudná írni az átélt élményeket: „Már hazajöttem néhány hete, betegen. Beleszokva a természetes életkörnyezetbe, az otthonba, tudva és látva életem vágyainak valódiságát: szerelmemet, a könyveket, a meleg szobát – mint

⁴⁴ „... kacérkodni fogok vele.” Slachta Etelka soproni úrileány naplója, 1840 december – 1841 augusztus. III. k. Bevezeti és közredja Katona Csaba, Mediawawe, Győr, 2006. (1841. júl. 21.) 139.; (1841. júl. 25.) 165.

⁴⁵ Katona i. m. 159–160.

⁴⁶ Kövér György: „Minden tekintetben megfelelő combinatio”. Egy keresztény középosztályi fiatalember párválasztási dilemmái a 19–20. század fordulóján. In: *Uő: Biográfia és társadalomtörténet*. Osiris, Budapest, 2014. 351–372.

⁴⁷ Molnár Eszter Edina (szerk.) „... az irodalmat úgyis megette a fene”. Naplók az első világháború idejéből. PIM, Budapest, 2015.

⁴⁸ Dánielné Lengyel Laura naplója. In: *Molnár* i. m. 19–67. Az idézet: 43.

⁴⁹ Erdélyi József naplója. In: *Molnár* i. m. 271–344. Az idézet: 271–272.

Slachta Etelka (MNL GyMSML Soproni Levéltára, XIV. 27, 3. doboz)

egy hosszú, súlyos lidércálmom képei támadnak fel a háborús emlékek egy-egy eset, egy-egy kép alakjában. Én, ki élek, gondolkodom, szeretek, olvasok, ki most itt otthonában veled él, mint egyetlen elképzeltető légkörben – én voltam az, ki tényleg ott voltam, láttam e képeket, és nemcsak egy betegségtől meggyötört lelkem torzszülöttei azok – alig tudom magamnak elhinni. Valóban sokkal súlyosabban neheztedek azok az én lelkemre, semhogy azokat úgy elevenen le tudtam volna pontosan írni. Most így, a visszaemlékezésben talán jobban, nyugodtabban formálhatom szavakba, írhatom le őket.”⁵⁰ Utólag viszont emlékezete hagyhatja cserben: „Így volt ez körülbelül, a kvartélyra már nem is emlékszem részletesen, meg nem is volt rajta semmi különös... Csak az a furcsa, hogy most már nehéz leírni azt a lelkiállapotot, melyet ez az este szült – és az egész háborúnak minden része tulajdonképpen. Így leírva tulajdonképpen egy kis kaland, még csak nem is nagyon kalandos, nem is érdekes, de mily kétségbeejtő és megalázó, mily csúnya dolog egy valamire való embernek, mily lázító és vég nélkül értelmetlen benne lenni, kaland, akinek a kalandokhoz van kedve és nem komolyabb dolgokhoz, de még

⁵⁰ Bauer Ervin visszaemlékezése. In: Molnár i. m. 93–115. Az idézet: 93.

az is akkor és olyan kalandot keres, amikor és amilyenhez éppen neki kedve van.”⁵¹ Azt sem tudhatjuk, hogy velünk történt-e, vagy csak álmodjuk, minden olyan valószerűtlen. Talán jobb is lenne képzelődni. „Mily unalmas tényeket leírni, amelyeket nem én találtam ki! S bár én találtam volna ki őket” – írja naplójába egy másik író.⁵²

Szórványosan előbukkanhatnak gyűjteményeinkben kollektív élményeket reprezentáló szövegkorpuszok, de ilyenkor is mindenképpen szükség mutatkozik saját gyűjtésre, ami akár saját gyűjtemény létrehozásához is elvezethet. A II. világháborús kamasznaplókkal így járt és ilyen heroikus vállalkozásba fogott volt doktoranduszunk, Kunt Gergely.⁵³ Nem találván ugyanis kellő számú háborús kamasznaplót a nyilvános levéltárakban, elkezdett a saját szakállára ego-dokumentumokat gyűjteni: hirdetésekkel adott fel, idősenénikkel és bácsikkal folytatott terapeutikus gyakorlatokat, hogy rábízák féltve őrzött ifjúkori feljegyzéseiket. S közben lépésről lépésre szembesült a privát történelmi források archiválásának és feldolgozásának etikai problémáival is. Saját 2015-ös számvetése szerint 29 szerzőtől több mint száz kötetnyi naplót és levelezést sikerült összegyűjtenie, s lassan ezek tárolása, őrzése már-már nagyobb gondot jelent számára, mint maga a „kincs vadászat”. S a szépen gyarapodó forráskorpuszt már nem lehet pusztán individuális esettanulmányok formájában elemezni, hanem szükséges a társadalomtudományok, mindeinek előtt a szociálpszichológia módszertani arzenáljának a bevetése.

Nyilván nem tekinthető véletlennek, hogy Kunt Gergely napló-definíciójának a háttérében annak az Andy Alaszewskinek a munkája áll, aki tulajdonképpen eredetileg a gyógykezelés társadalomtudományos megértése céljából kezdte el kutatni, hogyan hoznak döntéseket, vállalnak kockázatot az egészségügyben dolgozó ápolónők.⁵⁴ A kamasznaplókban a külső világra való reflexiók mellett különösen érdekesnek tűnhet saját életkoruk, énjük, testük megismerése, s az átélt traumák nyelvi feldolgozása. Ahogy például Ecséri Lilla naplója megfogalmazza 1944 karácsonyán: „a külsőmmel nem vagyok megelégedve és nagyon zsidós vagyok, amit persze állandóan hallok. Máma is szörnyen rosszul esett, mikor mondták, hogy ne menjek föl, mert rólam rögtön látszik, hogy ki vagyok. Szeretnék törni, zúzni, miért teremtett az Isten ilyen külsővel, miért nem vagyok magas, karcsú és gaj kinézésű.”⁵⁵ Az ilyen típusú szöveg értelmezése a sztereotípiák tükrében sem könnyű, ahogy azt Kunt már egyik korábbi tanulmányában megkísérelte.⁵⁶ Jelenleg sokkal inkább a nyelvi formák (bevezetés, a dialógus címzettje) vizsgálata áll dolgozatai középpontjában. Így

⁵¹ Uo. 111.

⁵² Laczkó Géza naplója. In: *Molnár* i. m. 411–459. Az idézet: 433. (1914. okt. 15.)

⁵³ A 2013-ban summa cum laude megvédett disszertáció közben továbbalakított, átirat szövege „A két világháború között született nemzedék társadalmi képzetei kamasznaplók tükrében a harmincas évektől az ötvenes évekig” címen várja megjelenését a Korall könyvek sorozatában.

⁵⁴ *Alaszewski, Andy: Using Diaries for Social Research.* Sage, London–Thousand Oaks–New Delhi, 2006.

⁵⁵ *Ecséri Lilla: Napló, 1944.* Egy tizenhat éves kislány naplójának eredeti szövege. T-Twins, 1995. 62.

⁵⁶ *Kunt Gergely: „És a bombázások sem izgattak ... legalább egy kis változatosság van”. Gyereknaplók a második világháborúból.* Aetas 24 (2009) 2. 44–68. Az interpretáció: 52.

például a kamasznaplók jövőképe, már amennyiben ilyen helyzetekben ilyesmiről egyáltalán lehet beszélni.⁵⁷

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy bár újabb személyes források előkerülésében mindnyájan hivatásunknál fogva reménykedünk, abban aligha bízhatunk, hogy a számszerű gyarapodás révén gyökeresen megváltozik a történelemről alkotott képünk. Manapság sokkal inkább a „puha” forrásokat kiaknázó módszertani arzenál kibővítésétől, megújításától várhatunk érdemi eredményeket. A naplók és emlékiratok diskurzusának intenzív nyelvi elemzése révén például a korábban megfogalmazott társadalomtörténeti problémák értelmezése nemcsak mélyebbé és árnyaltabbá vált, hanem reflektáltabbnak is mondható. S ennek az önreflexiónak legfőbb nyertese minden valószínűség szerint akkor is maga a társadalomtörténet lesz, ha közben, néhány bevettnek tűnő állításunkról kiderül, hogy korábbi „keménynek” hitt formájukban már aligha tarthatók.

⁵⁷ A kamasznaplók újabb szerkezeti elemzésére *Kunt Gergely*: How Do Diaries Begin? The Narrative Rites of Adolescent Diaries in Hungary. *The European Journal of Life Writing* 4 (2015), 30–55.

Az ún. ego-dokumentumok fogalma (a német terminológiában: *Selbstzeugnisse*) a 19. század késői szakaszában honosodott meg a német történettudomány fogalomtárában. A forráskutatás és -felhasználás jelen szintjén a fogalom kezdeti időszaka az individuum társadalmi történéseket formáló erejének megjelenésével esik egybe, az ilyen jellegű források nagyobb számú megjelenése a szórványos középkori példákat követően a korai újkortól datálódik. Az ego-dokumentumok gyűjtőfogalmat a historiográfiai kutatások szerint a holland társadalomtörténész Jacques Presser (1899–1970) 1958-ban honosította meg. Magának a fogalomnak a meghatározása és elhatárolása a közigazgatási, hivatali, jogszolgáltatási adminisztráció útján keletkezett forrásoktól, Winfried Schulze német professzornak köszönhető. A fogalom klasszikus értelmezése szerint nemcsak olyan forrástípusok tartoznak ide, mint az önéletrajzok, a levelek, de bizonyos szempontból a fenti kritériumnál jóval összetettebb – tágabb – jelentéstartalmú krónikák is. Míg a visszaemlékezések, a naplók, az útleírások ugyancsak az előző, szűkebb fogalom-tartományba tartoznak, az életút vizsgálata során azt a szempontot sem szabad feledni, hogy a tágabb értelemben e célból szintén felhasználhatók a jogi, vagy gazdasági folyamatok során keletkezett olyan források is, mint például a végrendeletek, különböző kérelmek, tanúkihallgatási jegyzőkönyvek, avagy a magángazdálkodásra, pénzkezelésre információkat adó számadáskönyvek.²

Csak valószínűsíthető, hogy Sopron város és térsége lakossága polgáriasultságának, a magán- és hivatali írásbeliség elterjedtségének és színvonalának köszönhető az, hogy jelentős számban maradtak fenn ilyen ego-dokumentumokat rejtő és megőrző emléksanyagok. Ezekben tárgyiasult az a hagyomány, hogy a városban, illetve térségében lakó polgár, avagy polgárosult nemes önmagának, családjának, az emlékéllítés céljából, avagy jogbiztosításra törekvő szándékkal családi iratanyagát a Soproni Levéltárba adta be. E tradíciónak köszönhetően az illetékességi körbe tartozó közigazgatási, bíraskodási hivatalok működése során keletkezett akták mellett jelentős mennyiségben kerültek megőrzésre a családi és a személyi iratanyagok, szakmai terminussal élve: fondok.

¹ Előadásként elhangzott a 2016. december 1-jei levéltári napon.

² További irodalommal, a probléma exponálásával ld. Schulze 1992. évi, A Werner Reiners Stiftung Ego-Dokumentum témakörben megtartott konferenciájának vitaindító előadását, *Winfried Schulze: Ego-Dokumente: Annäherung an den Mensch in der Geschichte* https://www.historicum.net/fileadmin/sxw/Lehren_Lernen/Schulze/Ego-Dokumente.pdf (letöltve: 2017.09.08) és monográfiáját: *Winfried Schulze: Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte*. Berlin, 1996.

Számos családi, személyi levéltár került megőrzésre. Így a „XIII. Családok” fondfőcsoportban 55 család levéltára található, míg a „XIV. Személyek” levéltárait, levéltár – töredékeit tartalmazó fondfőcsoportban 127 személyi levéltára, avagy levéltár töredéke került elhelyezésre. Ezek az ún. családi, személyi iratok (levéltárak) szintén bonyolult összetételűek, egyaránt tartalmazhatnak az egyes családok vagy személyek köz- és magánhivatali tevékenysége során keletkezett, és az adott személynél maradt iratokat, valamint ugyancsak itt kaphatnak elhelyezést az adott személyre, családjára, és a rokon családokra vonatkozó, akár több generációt felölelő iratok is. Szintén bekerültek a gyűjteményt létrehozó személy(ek) által egykor fontosnak, megőrzésre érdemesnek tartott iratok (iskolai bizonyítványok, kitüntetésre történő felterjesztésre, adományozásra vonatkozó iratok), valamint a társadalmi érintkezés pozíciótól, kapcsolatrendszerétől függő dokumentumai (pl. vizitkártyák, étlapok, meghívók, képeslapok, levelezés), miképpen itt található az egykori magán- és családi élet számos dokumentuma is, (mint a fényképek, levelező- és képeslapok, különböző feljegyzések, naplók) (1. ábra).

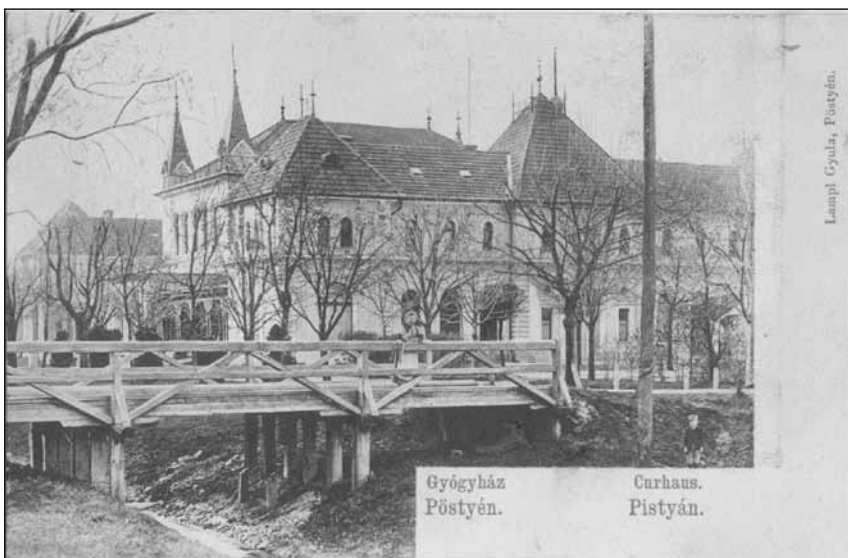
Az alábbi rövid írásban nem térhetünk ki a Soproni Levéltár fent is jelzett gazdag családi, személyi levéltárának összes ego-dokumentumára, hisz ez szétfeszítené írásom terjedelmi kereteit. Ezért itt csak e forráscsoport gazdagságát szeretném érzékeltetni, és az egyes dokumentumokban rejlő kutatási lehetőségeket egy-két példával illusztrálni. Így például, a kora újkorban jelentős helyi szerepet játszott Artner család³ családi levéltárban Artner Christian 1757-től vezetett emlékkönyve is megtalálható.⁴ A források tipológiai gazdagságát érzékelteti a szentkirályszabadjai Baditz család levéltára, ahol Baditz Lajos szilsárkányi birtokos és felesége, Bogyai Teréz iratanyagában fennmaradtak az 1906–1910-es évekből származó gazdasági- és terméseredményeket, időjárási adatokat család-történeti szórvány adatokkal vegyítő, naptárakba és zsebnaptárakba beírt feljegyzései. A forrástípus variabilitását érzékeltetik az ugyancsak ebben az iratanyagban ránk maradt, 1938-ból és 1942-ből származó, sűrű tulajdonosi bejegyzésekkel teleírt naptárak is, amelyekben vegyesen találhatók az életvitel napi aktualitásai és az ugyancsak ezen a szinten futó gazdasági, pénzgazdálkodási információk, amelyek a maguk összességében vegyes, mozaikszerű információkat közölnek az egykori tulajdonos család hétköznapijairól. Ugyancsak e családi levéltárból ismert a gazdasági naptárak 1906–1942 közötti sorozata, amelynek füzeteiben egyaránt találunk adatokat a készpénz-kiadásokról és -bevételekről, valamint a mezőgazdasági terméseredményekről.⁵

A vegyes, hivatali és magániratokra tagolódó személyi fondok jellemzik a levéltárba került ügyvédi iratanyagokat is. Közülük az egyik legrégebbi a soproni születésű, de Pest-Budán ügyvédi tevékenységet folytató Kár Mátyás irategyüttese, amelynek súlypontja a

³ A család történetére, genealógiájára részletesen: *Házi Jenő*: Soproni polgárcsaládok 1533–1848. Az Artner család. In: *Soproni Szemle* 26 (1972), 160–168. Az egyes családtagokra lm.: *Uő.*: Soproni polgárcsaládok 1533–1848. 1–2. kötet, Budapest, 1982. passim. (a továbbiakban: *Házi* 1982.)

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára (=MNL GyMSM SL), XIII. 1. Artner család levéltára, Nr. 2609.

⁵ MNL GyMSM SL, XIII. 2. Baditz család levéltára, Nr. 268–275. valamint C/Vegyes iratok között.

1. ábra. Pöstyéni képeslap répceszemerei Takáts Dénes naplójából.
MNL GyMSML Soproni Levéltára XIII. 18.

19. század második és harmadik harmadára esik. Az anyagban található a politikailag talán a fiatal konzervatívokhoz, például a gróf Szécsen család tagjaihoz közel álló ügyvéd napló is. E források nem folyamatos narratív szövegeket tartalmaznak, hanem lapjaikra nagyon sokszor csak odavetett utalásokat jegyeztek fel a naplóíró személy társadalmi érintkezéseiről, találkozásokról, ebéd- vagy vacsorameghívásairól, illetve a korban egyre fontosabbá váló egészségmegőrzéséről: a testkultúráról, a sport gyakorlásáról (úszások). Kár Mátyás egyaránt lejegyzí fővárosi mindennapi időtöltését, saját napi kapcsolattartását, társadalmi, térbeli mozgását, útvonalait a születő nagyvárosban. E kereteken belüli mobilitása mellett jól érzékelhető a Bécs és Budapest közötti léptékváltás, valamint életvitelének e centrális helyekről történő kimozdulásai, hisz folyamatosan odafigyelt szűkebb szülőhazája politikai eseményeire is. Így került feljegyzésre a politikai eszmélése kezdeti szakaszából, a reformkor végéről, naplója 1846 szeptemberével kezdődő 3. kötetében az a tény, hogy 1847. október 12-én Sopron vármegye közgyűlésében, amelyen a főispáni hivatal viselő Esterházy herceg elnökölt, Simon [Nepomuk] Jánost és Pál Jánost választották meg a diétára követeknek. Ugyanakkor fölöttébb érdekes módon azt is rögzítette, hogy a közgyűlés tárgya és súlya miatt gr. Széchenyi István személyesen jelent meg ezen a vármegyei congregatió.⁶ A napló 4. kötetében az 1849 és 1852 közötti pest-budai mindennapokat jegyezte fel (találkozások, fagyaltozások, színházi, társasági események vidéki utak, pl. Kismartonba, Győrbe), hol egy-két hevenyészett sorban, hol részletesebb, narratív leírásban. További feladatot jelent az odavetett nevek és események

⁶ MNL GyMSM SL XIII. [Fond] 18. Kár Mátyás iratai, naplója, 3. kötet, 8. p.

Pöstyén kertjében elég gazdag hely. De es
 inkább a virágokból, mint a fák
 és új épületek, mint a parkok elég jót
 ad. Pöstyén 100 hold terület van, igen szép terület

Pöstyén — Pöstyén.

Reizlet az új Parkból. — Partie aux deux sexes Park.

Lamp Grub, Pöstyén.

vannak benne, igen szép a nagy kertje,
 mint a fenti képek mutatják. Sok szép épületje
 van, így egy szép nagy ház és park
 és a királyi ház. A park nagyon szép és
 rendezett, a kert többnyire zöldség terem a kert.

Pöstyén
Park-sor

Pöstyén
Park-Zeile

-75-

2. ábra: Pöstyéni képeslapok répceszemerei Takáts Dénes naplójában.
 MNL GyMSML Soproni Levéltára XIII. 18.

mellett a hosszabb szövegek elemzése, az eltérő szerkezetű szövegrészek egymáshoz való viszonyának kibontása.

A levéltárban őrzött naplók sorából az egyik leggazdagabb, az előbbivel szemben alapvetően elbeszélő jellegű, narratív naplósorozat a máig kevésbé ismert répceszemerei Takáts család levéltárában található.⁷ (2. ábra.) A család jelenleg ismert első tagja id. répceszemerei Takáts Dénes volt, aki 1839. november 22-én született Répceszemerén. Felsőbb gimnáziumi tanulmányait a soproni evangélikus líceumban végezte. Ezt követően Bécsben és Budapesten jogi tanulmányokat folytatott. 1864 júliusában a Pesti Királyi Ítéletőrtábla előtt ügyvédi vizsgát tett, majd negyed évvel később, októberben, gyakorló ügyvédként Sopronban telepedett le. Talán politikai véleménynyilvánításának jeleként csak 1867-ben vállalt közhivatalt, ekkor ugyanis Sopron megye központi szolgabírájává választották, mely megyei hivatalában 1869 januárjáig tevékenykedett. Ezt követően lett a Soproni Királyi Törvényszék elnöke. Bár folyamodott Királyi Kúriához is bírói kinevezésért, jelenlegi ismereteink szerint a megyei törvényszéki elnökség volt hivatali pályájának csúcsa.⁸ Legidősebb fia, a naplóíró ifjabb Dénes az apai pályáívet követve 1892. június 29-én érettségizett a soproni evangélikus líceumban. Egy évtizeddel később, 1905. január 9-től kezdte jellegzetes írásával naplóját vezetni. Kezdő soraiból kitűnik, hogy már korábban is próbálkozott naplóval, de folytatásához ekkor még nem volt kitérője, pedig 1905 elején már oly jelentős politikusok naplói lebegtek lelki szemei előtt, mint Szemere Bertalan és Széchenyi István. A helyi események mellett, inkább a nagypolitikára, illetve úti és színházi élményeire koncentrálnak répceszemerei Takáts Dénes olykor szószátyárnak tűnő, de mégis feldolgozásra érdemes naplófolyama.

A Levéltárban őrzött naplók taxatív felsorolása helyett, egy nagyon neves soproni polgárcsalád irataiból szeretnék pár illusztratív példát kiragadni. Ez a Thirring család részben rendezett jegyzékelt, részben napjainkig rendezetlen iratanyaga, amely az ego-dokumentumok számos típusának lelőhelye is egyben.⁹ A Thirring régi soproni polgárcsalád, melynek tagjai a korai újkortól jelen voltak Sopronban, a 19–20. században pedig jelentős szerepet játszottak nemcsak a soproni közéletben, de a családtagok közül többen országos, sőt nemzetközi hírnevet is szereztek, elsősorban tudományos, írói működésükkel.

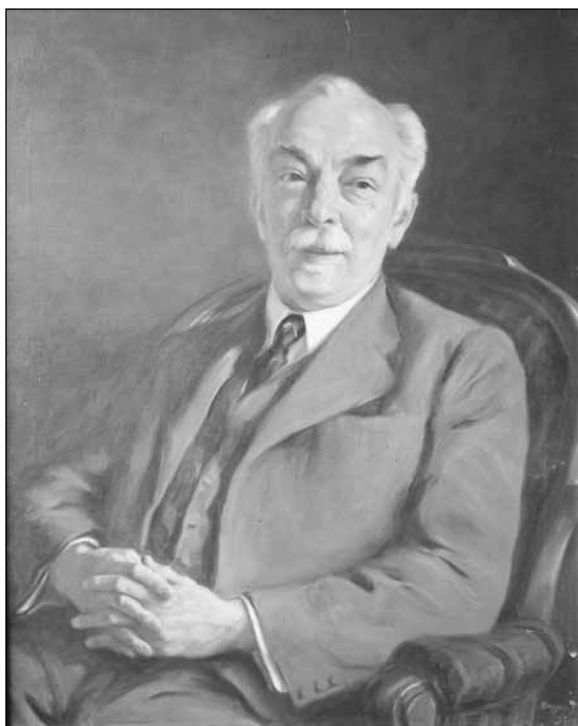
Házi Jenő levéltári alap kutatásokon nyugvó egyedülálló polgárcsalád-történeti adattára szerint a Thirring (Thiering, Düring, Düringer, Deringer) család 1623. január 1-jétől jelenik meg a soproni forrásokban, ekkor a Margit nevű soproni polgárlánnyal házasságban élő Thirring Mátyás varga tette le a polgártaksát. 1638-ban kelt végrendelete szerint valószínűsíthetően Traiskirchenből (Drasskirchen) származott.¹⁰ Heimler kutatásai szerint az az ő, akitől a család soproni ága biztosan kimutatható, 1637-ben kapott

⁷ A naplók lelőhelye: MNL GyMSM SL, XIII. 18.13–18. doboz.

⁸ Életútja bemutatására az adta az aktualitást, hogy 1897. október 24-én avatták az igazságszolgáltatás soproni palotáját. ld.: *Sopron*, 244. sz., 1897. okt. 24., ill. XIII. 18. répceszemerei Takáts család levéltára 1. doboz.

⁹ MNL GyMSM SL XIII. 37. Thirring család iratai.

¹⁰ *Házi* 1982, Nr. 3612.

3. ábra. Megyesi Schwartz Antal: Thirring Gusztáv arcképe. (Soproni Múzeum, ltsz.: kp.54.395.1)

polgárjogot.¹¹ Az evangélikus felekezetű család tagjai sorában a 17–18. század során megbecsült iparúzókat, pékeket, vargákat, szabókat találunk. A 18. század második felében találkozunk az első vaskereskedővel (1771: II. Mátyás), mely foglalkozás a családban a 19. században a leginkább jellemző volt (pl. 1805: Mátyás, 1840: Lajos, 1845: Nándor). A kiterjedt családban az ügyvédek és a városi hivatalviselők a 19. században jelentek meg (1830: Károly ügyvéd, 1842: külső tanácsos).¹²

A család legismertebb tagja Thirring Gusztáv (Sopron, 1861. december 25.–1941. március 31.) (3. ábra), akinek atyja a vaskereskedő Thirring Lajos (1817–1867) anyja pedig az eperjesi evangélikus lelkészi családból származó Schwarz Lujza (1823–1892) volt. E házasságból három fiú élte meg a felnőttkort: Thirring Lajos kúriai tanácselnök, a

¹¹ Heimler Károly: Thirring Gusztáv és munkássága. In: Soproni Szemle 5 (1941), 2. sz. 1–10. (A továbbiakban: Heimler 1941.)

¹² A családörténet korai szakaszára: Házi 1982, Nr. 3612., 3614., 3616., 3617., 3628., A család történetére: Thirring Gusztáv: A soproni Thirring nemzetség háromszáz éves múltja. Sopron, 1934. A Kőszegről származó, Thirring Gusztávval történt házassága révén a személyi, családi levéltárat a Thirring levéltárbaa olvasztó Waisbecker Iréne és családjára: Thirring Gusztávné: Dr. Waisbecker Antal élete és a magyarországi Waisbecker család története. Sopron, 1935.

kodifikáló bizottság tagja, aki részt vett a magyar polgári törvénykönyv előkészítésében, majd reformjában, aktív részese volt kora törvényalkotásának. Fivére, Thirring Béla soproni törvényszéki, majd kúriai bíróként kiváló szaktudásával tűnt ki. Thirring Gusztáv a soproni német nyelvű evangélikus alapfokú népiskola elvégzését követően tanulmányait szülővárosában az evangélikus líceumban folytatta. Miként életrajzírója, Heimler Károly is kiemelte, a kisgyermekkorában megtanult, de azóta elfelejtett magyar nyelvet is itt tanulta meg.¹³

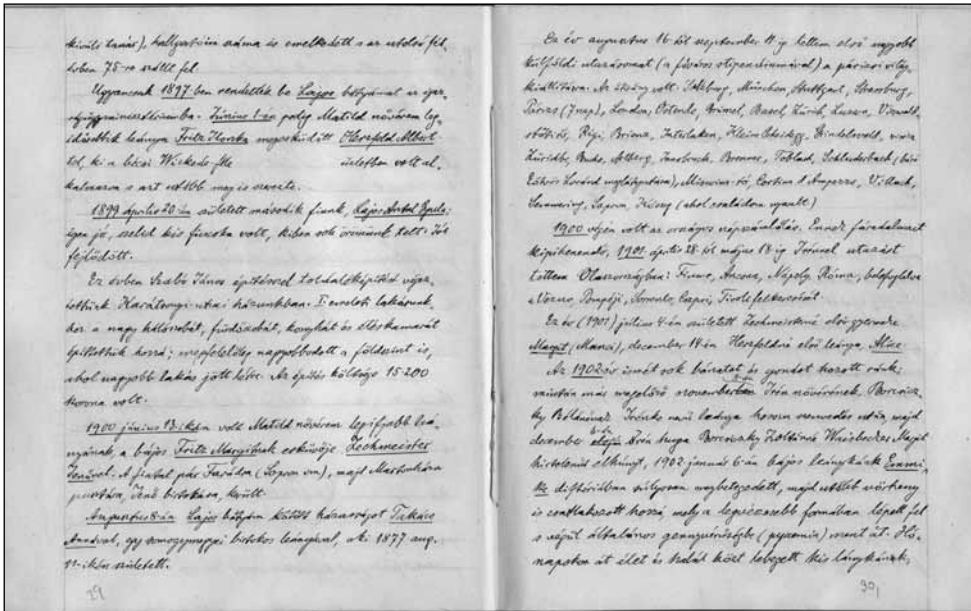
Már középiskolás korában sokat foglalkozott földrajzi tanulmányokkal, különösen szülővárosa, Sopron környéke, illetve múltja érdekelte. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte. 1884-ben bölcsészdoktorátust, egy évvel később, 1885-ben, tanári oklevelet szerzett. 1884 és 1888 között az egyetem antropológiai tanszékén tanársegédként tevékenykedett. 1888. március 1-jétől Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának szolgálatába lépett, melynek 1894-től igazgatójává, 1906-tól igazgatójává választották, mely hivatalt 1925. évi nyugállományba vonulásáig betöltötte. Néhány évig párhuzamosan a fővárosi könyvtár igazgatói feladatait is ellátta. Túlzás nélkül állítható, hogy a statisztikai hivatal mintaszerű megszervezését, kiépítését ő végezte el. Szisztematikus munkájának köszönhető, hogy Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala mind a hazai tudományos körökben, mind nemzetközi szinten magas tudományos rangot vívott ki magának.

A hivatali élettel párhuzamosan Thirring Gusztáv nem csak földrajztudományi, statisztikai, demográfiai munkásságát folytatta töretlenül, de hangsúlyosan részt vett az egyetemi oktatásban is. 1897-ben a budapesti egyetem bölcsészettudományi karán a demográfia magántanáráként habilitált, 1909-ig folyamatosan hirdetett előadásokat. Oktatói tevékenységének köszönhetően 1906-ban az uralkodó, I. Ferenc József egyetemi rendkívüli tanári címmel tüntette ki. 1902-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává, 1926-ban rendes tagjává választotta.

Mindezek mellett 1888-ban részt vett a Magyar Turista Egyesület megalapításában, és előbb titkárként segítette, majd elnökként irányította annak működését. Személyének, munkásságának nemzetközi elismertségét érzékelteti, hogy nyugállományba vonulását követően, 1930-ban az Amerikai Statisztikai Társaság tiszteleti tagjává választotta. Az aktív hazai, nemzetközi szakmai élettel szorosan összefonódva a földrajz, a modern turizmus és idegenforgalom megalapozója és megteremtője volt. Négy évvel bölcsészdoktori minősítését és egy évvel Magyar Turista Egyesület alapítását követően, 1889-ben megalapította a Turisták Lapját. Az elkötelezett statisztikus, demográfus, földrajztudós Thirring Gusztávot a szakmai célok és feladatok mellett kora politikai kihívásai is megtalálták. 1918 után a Nyugat-Magyarországi Liga elnökének választották, és ebben a minőségében aktívan részt vett a soproni népszavazás szervezőmunkájában.

A Thirring család fent említett levéltárában található a generációról generációra vezetett, ún. „Thirring családkönyv”, amelynek utolsó kötetét 1847-ben Thirring Gusztáv apja, Thirring Lajos kezdte el vezetni (4. ábra). Az 1861. december 25-i dátum alatt talál-

¹³ Heimler 1941, 2.

4. ábra. Thirring családkönyv, részlet. MNL GyMSML Soproni Levéltára XIII. 37.

ható (6 ¼ órai megjegyzéssel) Gusztáv Adolf fia születése, akit 1862. január 5-én Christian Poszvek evangélikus lelkész keresztelt meg.¹⁴ A korábbi német nyelvű naplót édesanyja halálát követően közel hatvan évvel később Gusztáv folytatta: „... hogy boldogult jó édes anyám a családi krónikába bejegyezte életének szomorú eseményeit ... Most én, Thirring Gusztáv, édes anyám utolsó még életben levő gyermeke – magam is már közel a sír szájához – folytatom a családi feljegyzéseket, s amennyire régi jegyzetek alapján s emlékezetemből erre képes vagyok, igyekszem családunk fontosabb eseményeit röviden összefoglalni, hogy gyermekeink, s ezeknek utódjai velük megismerkedhessenek. Feljegyzem, mert rajtam kívül senki sem tudná ezeket megírni.... Édes Atyám halála után Anyám felozlatta a vaskereskedést...¹⁵

Egész életét meghatározó érdeklődésének kialakulásáról, stabilizálódásáról, további szakmai pályájáról így írt: „Földrajzi tanulmányaim és jövő fejlődésem szempontjából nevezetes dátum 1882. január 26-ika. E napon nyertem a Magyar Földrajzi Társaság közgyűlésén az egyetemi hallgatók részére kiírt pályázatot Sopron megye természeti viszonyairól írt nagyszabású munkámmal. A bírálók (Szabó József és Pesty Frigyes) a munkát magyar irodalomra nézve nyereségnek mondták a legnagyobb elismeréssel nyilatkoztak róla. Nevem ekkor került először forgalomba tudományos körökben és ez megalapította tudományos tekintélyemet.

¹⁴ A naplóból vett idézeteket kurzív betűkkel különítettem el, az idézett szövegrészeket az eredeti központozás, helyesírás megtartásával közlöm, az eredetiben szereplő aláhúzásokat, kiemeléseket megtartva. MNL GyMSML SL, XIII.37. Thirring Családkönyv (= T Csk) 10. p.

¹⁵ MNL GyMSML SL, XIII. 37. T Csk. 16. p.

Munkám azonban sohasem jelent meg nyomtatásban. Ugyanezen év tavaszán tettem le az alapvizsgámat.¹⁶

Az 1880-as évekbeli sikeres szakmai pályakezdéséről így vall e családkönyvben „... Pótlólag meg kell említenem, hogy 1883 nyarán több hetet töltöttem Lojka Hugo¹⁷ tanárral (távoli rokonommal) a Kárpátokban (Árva és Liptó megye), 1884-ben pedig Lóczy Lajos¹⁸ geológussal két teljes hónapot az aradmegyei Hegyes Drócsa¹⁹ hegységben és a Pojána Ruszkában.²⁰ Az előbbi hegységben hetekig éltünk sátorban s két egész nap geológizáltunk. Lóczynak hallgatója voltam a műegyetemen. Nyári együttlétünk alatt fejlődött közöttünk az a meleg baráti viszony, mely egészen haláláig fennállott. ... 1886. november 14-én Béla bátyámat törvényszéki aljegyzővé nevezték ki Sopronba. 1887. január 27-én a Magyar Földrajzi Társaság titkárává választott meg a társaság közgyűlése. Nagy megtiszteltetés volt ez rám nézve, sok kiváló tudóssal kötöttem ismeretséget és barátságot. E tisztséget 3 évig viseltem, de mivel arról győződtem meg, hogy az akkori főtitkár mellett eredményes munkát nem lehet kifejtteni és későbbi hivatali állásomban nem is fordíthattam e tisztségre elegendő időt, 1890 elején visszaléptem.”²¹

Az önmagában is közlésre érdemes családkönyvből, csupán annak forrásértékének illusztrálására az 1920–1921. év bejegyzéseiből idéznék, amidőn is a forrás narrációjában alapvetően keverednek a családi magáneseemények a közfeladatokat ellátó tudós hivatali feljegyzéseivel. „... Nagy események történtek Nyugatmagyarországon. Mikor augusztus közepén Sopront és környékét a trianoni diktátum értelmében át kellett volna adni Ausztriának, lelkes felkelők az osztrákokat elkergették, fegyverrel állva ellent a betolakodó vörös osztrákoknak. Ez a dicsőséges felkelés a velencei egyezményhez vezetett, melynek értelmében Sopronnak és a szomszédos 8 községnek népszavazás útján kellett hovatartozása fölött határozni. A népszavazás előkészítésében nagy részem volt, a külügyminisztérium engem bizott meg a Budapesten elő szavazásra jogosultak összeírásával és megszervezésével. Társaimmal együtt nagy munkát végeztünk, sok időt töltöttem Sopronban is. A népszavazás december 14-én folyt le s döntő győzelmet hozott Magyarországnak. Az ország boldogságban úszott az első biztató reménysugár láttára. Életemnek egyik legboldogabb pillanata volt, mikor a népszavazás eredménye ismertté vált, az a tudat, hogy csekély erőmmel én is hozzájárulhattam a sikerhez, meglelégedéssel töltött el.”²²

Úgy vélem, a fenti példák is elegendőek ahhoz, hogy érzékeltessék a Soproni Levéltár gazdagságát az ún. ego-dokumentumok terén, míg a források további tipológiája, illetve lehetőség szerinti közzéadása az elkövetkező évek feladata lesz.

¹⁶ MNL GyMSM SL, XIII. 37. T Csk. 19. p.

¹⁷ Lojka Hugó (1844–1902) geográfus, földrajztudós.

¹⁸ Lóczy Lajos (1849–1920) geológus, geográfus, egyetemi tanár.

¹⁹ A déli Kárpátok része, a történeti Krassó-Szörény vármegyében.

²⁰ Kistáj a történeti Arad vármegyében.

²¹ MNL GyMSM SL, XIII. 37. TCsk. 22. p.

²² MNL GyMSM SL, XIII. 37. TCsk. 42–43.p.

Csaknem 80 éve látott napvilágot Házi Jenő máig alapvető műve, a *Sopron középkori egyháztörténete* című kötet.² A könyv időállóságát az adja, hogy Házi a hazai viszonyok között Sopron város kivételesen gazdag levéltári anyagát példás precizitással feldolgozta és kiadta, és az abból nyert adatokat munkájába szervesen beépítette. Házi Jenő természetesen igyekezett más gyűjtemények iratait is felhasználni, így a Vatikáni Levéltár fondjaiból az addig megjelentetett forrásközléseket szinte kivétel nélkül kiaknázta. Az azóta eltelt idő, különösen az elmúlt néhány évtized jelentős bővülést hozott a római kutatások terén.³ Jelen írásomban azt kísérlem meg bemutatni, hogy a római levéltárakban őrzött források segítségével hogyan gyarapíthatók Sopron város egyháztörténetéről alkotott ismereteink.

Soproni zarándokok Rómában

Róma és Sopron – mint centrum és periféria – közötti legélénkebb kapcsolatot alighanem a zarándoklatok jelenthették. Róma mint az akkori világ legnépszerűbb zarándokcélpontja ezrével vonzotta a peregrinusokat, akikről ismereteinket több, eltérő forrástípus vizsgálatával kell összegyűjtenünk. A zarándoklat-kutatás egyik legértékesebb forrása a római Szentlélek-társulat anyakönyve.⁴ Mivel a római Santo Spirito in Sassia-ispotály konfraternitásába személyesen beiratkozók haláluk órájában teljes búcsút nyertek, így számos zarándok kereste fel a Borgo-negyedben lévő rendházat. A matrikulában sajnos nem találkozunk soproni kötődésűekkel, Sopron megyéből is mindössze Mihály szanyi áldozópapról tudjuk, hogy felkereste az ispotályt.⁵ Bár más forrásból, de biztos ismereteink vannak arról, hogy Soproni Péter ferences szerzetes az 1450. szentév alkalmával meglátogatta Szent Péter sírját, ahol találkozott Kapisztrán Szent Jánossal, akinek haláláig egyik kísérője lett.⁶

¹ A szerző a MTA-PPKE Fraknoi Vilmos Római Történeti Kutatócsoport tudományos munkatársa.

² *Házi Jenő*: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939. (Győregyházmegye múltjából IV/1.); *Horváth Richárd*: Házi Jenő szerepe a magyar középkorkutatásban. *Soproni Szemle* 66. (2012), 299–303., itt: 301.; *Vajk Ádám*: Házi Jenő egyháztörténeti munkássága. *Soproni Szemle* 66. (2012) 4. sz. 304–309., 304–305.

³ *Tusor Péter*: Magyar történeti kutatások a Vatikánban. Budapest–Róma, 2004. (Collectanea Vaticana Hungariae I/1. – Excerptum) Budapest–Róma, 2004., a további munkákat ld. alább.

⁴ *Bunyitay Vince*: A római Szentlélek-Társulat anyakönyve 1446–1523. Budapest, 1889. (Monumenta Vaticana Hungariae I/5.) (A továbbiakban: Bunyitay 1889.); *Csukovits Enikő*: A római Szentlélek-Társulat magyar tagjai (1446–1523). *Századok* 134. (2000) 211–244. (A továbbiakban: Csukovits 2000.).

⁵ Bunyitay 1889. 113. Könnyen lehet ugyanakkor, hogy a pontosan származási hellyel meg nem különböztetett Győr egyházmegyei laikusok közül voltak soproniak is, ld. uo. 99., 114–117., 127., 132–135., 140., 147.

⁶ Házi 1939. 182–184. Stanko Andrić: Kapisztrán Szent János csodái. Budapest, 2009. 93–105.

A Rómába zarándoklók – a személyes ügyintézés hatékonyabb voltát kihasználva – gyakran adtak be kérvényeket is a Kúriában. A szupplikációkból azonban nem mindig derül ki, hogy az illető Rómában tartózkodott-e, vagy megbízott útján juttatta el a kérvényeket. Amennyiben elfogadjuk Monay Ferenc és Csukovits Enikő azon feltételezését, hogy a bűnbocsánatért, szabad gyóntatóválasztásért, valamint hordozható oltáron való misézés engedélyezéséért folyamodók egy része a zarándokok közül került ki,⁷ akkor jó okkal feltételezzük, hogy Schöttel Gáspár 1466-ban,⁸ Herb Kristóf,⁹ Joachim János¹⁰ és Pirchinger Orsolya soproni polgárok 1467-ben hordozható oltárért személyesen a Kúriában folyamodtak.¹¹ Az Apostoli Poenitentiarián 1474 decemberében Aichner Péter és felesége, Magdolna, valamint Lackner Márton és felesége, Katalin kérvényezett teljes bűnbocsánatért.¹²

Bár a vatikáni források között – amint láthatjuk – egyelőre nem sok adat akad soproni polgárok zarándoklatára vonatkozóan, szerencsére Sopron város levéltárában bőséggel találunk információkat a városi polgárok peregrinációiról. Dági Márton¹³ soproni polgármester 1349-ben egy határjáráson azért nem tudott személyesen megjelenni, mert az oklevél tanúsága szerint az apostolok sírjához utazott.¹⁴ Zarándoklatára már évekkel előtte felkészült, hiszen 1345-ben az akkor Avignonban tartózkodó VI. Kelemen pápától magának, valamint feleségének, Erzsébetnek és édesanyjának, Ágnesnek szabad gyónta-

⁷ *Monay Ferenc*: A római magyar gyóntatók. Róma, 1956. 32.; Csukovits 2000. 213.

⁸ Soproni polgár 1456: *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. I/1–7. II/1–6. Sopron, 1921–1943. (A továbbiakban: *Házi*) II/1. 79–80. – 1495: *Házi* II/1. 244–246. (végrendelete). 1464-ben, 1477–1478-ban, 1481-ben és 1483/84-ben tanácsos: *Házi* I/5. 106–112.; *Házi* II/1. 189–190.; *Házi* I/5. 365–367.; *Házi* II/1. 127–129.; 213–214; *Mollay Károly*: Macskakő-Katzenstein. Feudális anarchia és huszitizmus Sopron környékén (1440–1465). Soproni Szemle 17. (1963), 122–135., itt: 134. Fia klerikus lett: Schöttel Rafael 1495-ben már felszentelt pap, 1504-től 1538-ig a várarokmenti Boldogasszony-templom káplánja, ld. *Házi* 1939. 201., 246.

⁹ Herb Kristófit kétszer választották meg városbírónak (1468., 1469.), 1476 és 1490 között pedig legalább tízszer polgármesternek. Életére ld. *Mollay Károly*: A Tómalom középkori előzményei (Fejezet a soproni határ történetéből). Soproni Szemle 46. (1992), 150–167., itt: 150–151.; *Goda Károly*: Jakob Joachim és kora: egy középkori portré körvonalai. Soproni Szemle 62. (2008), 143–146.

¹⁰ Tanácsos, polgármester (1457/58, 1464, 1466). Pecsétjét ld. *Tompos Ernő*: Soproniak középkori pecsétjei. Soproni Szemle 27 (1973), 289–306., itt: 298.

¹¹ *Czaich Á. Gilbert*: Regesták a római Dataria-levéltárak Magyarországra vonatkozó bulláiból II. Pál és IV. Sixtus pápák idejéből I–II. Történelmi Tár 22. (1899), 1–17., 235–272., 262. Ld. még *Házi* 1939. 108–309.

¹² RG Online, RPG VI 06949, URL: <<http://rg-online.dhi-roma.it/RPG/6/6949>> (Datum 16.06.2017). *Erdélyi Gabriella*: A Sacra Poenitentiaria Apostolica hivatala és magyar kérvényei a 15–16. században I–II. Levéltári Közlemények 74. (2003), 33–57.; 76. (2005), 63–103. (A továbbiakban: Erdélyi 2003, 2005.) Aichnerre ld. *Házi* 1939. 108.; *Mollay Károly*: Középkori háztörténet és várostörténet. Második rész. III. A Szt. Mihály utca 1. és 3. számú házak (1424–1569). Soproni Szemle 43. (1989), 126–148. (A továbbiakban: Mollay 1989/2.) 132.

¹³ *Mollay Károly*: Névtudomány és várostörténet Dágtól Ágfalváig (1195–1416). Soproni Szemle 15. (1961), 114–129., 193–200., itt: 122.

¹⁴ *Házi* I/1, 94.; *Házi* 1939. 305.

A via dei Penitenzieri Rómában

tóváltásért és teljes bűnbocsánatért folyamodott.¹⁵ Sighart Márton soproni tanácsos¹⁶ az 1500. szentévbén végrendelkezett, még azelőtt, mielőtt az apostolok sírjának látogatására indult volna.¹⁷ Ismerünk azonban olyan zarándokokat is, akik nem önszántukból, hanem éppenséggel vezeklésből kellett hogy vállalják az utazást. 1455-ben a sérci Phaff Egyednek Drescher Péter soproni polgár agyonütése miatt kellett Rómába zarándokolnia, 1497-ben a felső-ausztriai Grestenből származó Velpämer Ákosnak pedig azért, mert éjszaka leszúrta Plaswetter Mátyás soproni polgárt.

¹⁵ *Bossányi Árpád*: Regesta supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású adatai. I. 1342–1352. Budapest, 1916. 101., nr. 192.

¹⁶ 1491 és 1503 között több alkalommal tanácsos, 1481–1493 és 1492/93-ban városbíró, 1495/96-ban polgármester, 1500-ban a Szent Mihály-plébániatemplom tempomatyja, ld. *Házi* 1939. 31.; *Goda Károly*: A város élén. Sopron polgármesterei a 15–16. század fordulóján. Soproni Szemle 58. (2004), 308–328., 314–315., 328.

¹⁷ *Házi* II/1. 262.; *Csukovits Enikő*: Középkori magyar zarándokok. Budapest, 2003. (História Könyvtár. Monográfiák 20.) (A továbbiakban: Csukovits 2003.) 35.

Voltak olyanok is, akik életük során – bár szándékukban állt – mégsem tudtak Rómába utazni. 1404 és 1535 között 35¹⁸ olyan soproni testamentumot ismerünk, melyben a végrendelező pénzt, szőlőt vagy egyéb ingóságot hagy valakire azért, hogy halála után az apostolok sírját helyette felkeresse.¹⁹

Steiner Mihály, a várarokmenti Boldogasszony-kápolna igazgatója 1499-ben például egy fehér lovat testált nagybátyjára, Schmid Jánosra, hogy halála után helyette Rómába zárandokoljon.²⁰ A végrehajtásra kijelölt személyek általában rokonok – házastárs, gyermek, unoka, testvér, unokatestvér, nagybáty, sógor – voltak. 1424-ben például Pintér Ottó végrendeletében Margit nevű feleségét bízta meg római zárandoklattal; 1425-ben viszont Margit – már mint özvegy – János nevű testvérét. 1476-ban Leinbater Mihály ugyanakkor egy polgártársát, Klein Mártont bízta meg e kegyes feladattal. A zárandoklattal megbízottak között egyházi személyek is előfordultak: 1482-ben Kempnei László özvegye, Traismaurer Borbála²¹ 32 magyar forintot hagyott római zárandoklatra, hogy abból két személy útra keljen, melyből az egyik egy bizonyos Asem nevű remete volt. A remetének e kegyes cselekmények mellett a Moson megyei Boldogasszony plébániatemplom számára is búcsúlevelet kellett szereznie. 1484-ben Haiden Vencel özvegye 12 forintot, 1488-ban Sneider Lénárd pedig 10 forintot rendelt papja számára „Romfahrt” céljából. Sági György – amint özvegye, Margit 1487-ben kelt végrendeletéből kiderül – gyóntatóját, Almás Bálint papot, a Szent Mihály-plébániatemplom és a Szent Erzsébet-ispotálykápolna Szent Kereszt-oltárának altaristáját²² küldte az Örök Városba, hogy pénzadományt

¹⁸ Szende Katalin 28-ról tud, Házi Jenő 39-ről, ld. *Házi* 1939. 305.; *Szende Katalin: A soproni későközépkori végrendeletek egyház- és tárgytörténeti tanulságai.* Soproni Szemle 44. (1990), 268–273., itt: 269.

¹⁹ 1404. Magyar Mendel felesége, *Házi* II/1. 149.; 1418. Márcfalvi Rüdél, uo. 159.; 1423. Anna, Bayr János felesége, uo. 28.; 1424. Pintér Ottó, uo. 30.; 1425. Margit, Pintér Ottó özvegye, uo. 32.; 1426. Faul Ottó, uo. 34.; 1448. Borbála, Juding Miklós özvegye, uo. 69.; 1448. Bayr János, uo. 70.; 1454. Nieschendorffer Mihály, uo. 74.; 1456. Ledrer Péter, uo. 81.; 1459. Haberleiter Péter felesége, *Házi Jenő – Németh János* (közread): *Gerichtsbuch. Bírószági könyv 1423–1531.* Sopron, 2005. (Sopron város történeti forrásai A/2) (A továbbiakban: *Gerichtsbuch*) 173., nr. 194.; 1460. Waldner György, *Házi* II/1. 92.; 1464 előtt Stubmföl András apja, *Gerichtsbuch* 189., nr. 255.; 1465. Borbála, Seuberlich Zsigmond özvegye, *Házi* II/1, 96.; 1466. Wiener János, uo. 97.; 1467. Siebenbürger Jeromos, uo. 104.; 1473. Zaundürr asszony, uo. 114.; 1474. Bader Lénárd felesége, uo. 120.; 1474. Ilona, Cseh Imre felesége, uo. 122.; 1474. Kuncz Waldner, *Gerichtsbuch* 235–236., nr. 397.; 1476. Leinbater Mihály, uo. 187.; Leb András özvegye, *Gerichtsbuch* 247, nr. 421.; 1480. Zaukan Fülöp, *Házi* II/1, 193. és *Gerichtsbuch* 258, nr. 437.; 1482. Traismaurer Borbála, Kempnei László özvegye, uo. 205.; 1484. Kacz Miklós, uo. 131.; 1484. Ágnes, Haiden Vencel özvegye, uo. 214.; 1484. Resch Miklós, uo. 217.; 1487. Pogner István, uo. 220.; 1487. Margit, Sági György özvegye, uo. 224.; 1488. Schneider Lénárd, uo. 225.; 1495. Neuhofer János, uo. 250.; 1499. Margit, Lang Mihály felesége, uo. 258.; 1499. Steiner Mihály javadalmaz pap, uo. 260.; 1499. Stadel Mihály, uo. 261.; 1500. Slapan György városplébános, *Házi* II/6. 274. L. még *Házi* 1939. 305–308.; *Csukovits* 2003. 88.; *Fedeles Tamás: „Isten nevében utazunk.”* Zárandokok, búcsújárás, kegyhelyek a középkorban. Pécs, 2015. 159–160.

²⁰ Steiner Mihályról ld. *Házi* 1939. 201.; *Csukovits* 2003. 95.

²¹ A Traismaurer családról ld. *Házi Jenő: Turnhofer Tamás ősei.* Soproni Szemle 17. (1963), 261–266.; *Mollay Károly: A Rózsák utcája.* (Részlet Sopron középkori helyrajzából). Soproni Szemle 46. (1992), 231–244., 231–233. Traismaurer Borbála a Szent Mihály-templomban külön kápolnát és Szent Borbála tiszteletére oltárt alapított, ld. *Házi* 1939. 90., 119.

²² Almás Bálintról ld. *Házi* 1939. 168–169.

vigyen a római kúriába. Hasonlóképpen járt el 1495-ben Neuhofer János is: gyóntatójának, Lechner Tamásnak hagyott 16 forintot római zárandoklatra, melyből 4 forintot a Városban kegyes célra kellett felajánlania. Az ilyen célú adakozás akár családi hagyomány is válhatott, hiszen 1459-ben Haberleiter Péter özvegye, 1485-ben pedig Haberleiter Miklós hagy – Slapan György plébános javaslatára – bizonyos összeget egy-egy *scholaris* római zárandoklatára, hogy az apostolok sírjánál a család üdvéért imádkozzon.²³ Bár a végrendeletek végrehajtásáról nincsenek pontos információink, egy adat mégis arra enged következtetni, hogy ezek jó eséllyel meg is valósultak: 1476-ben a soproni városi bírói szék Leb asszony testamentumában fogadott római zárandoklat elvégzésére kötelezte a meghagyó unokáját.

Soproni testamentumokban több példa is akad, hogy a végrendelező papszentelési célra adakozott: 1438-ban Mager János, 1509-ben Sóvágó Vince hagyott 8, illetve 6 font dénárt, hogy egy szegény diák Rómába menjen és ott az egyházi rendeket felvehesse. 1515-ben pedig Lederer Ágnes asszony tíz forintot hagyott Mátyás nevű fiára, hogy abból tanulmányait és római papszentelését fedezhesse.²⁴

A tudásszomja és talán a római papszentelés lehetősége vonzotta Rómába Greiner Pongrác soproni származású ifjút is, akit tanulmányaiiban Fleischhacker Péter soproni polgár 10 aranyforinttal támogatott. Fleischhacker végrendeletéből az is kiderül, hogy mikor Greiner Pongrác az Örök Városban pénzzavarba került, akkor Farkas volt soproni iskola-mester adott neki kölcsön 4 magyar aranyforintot, ezen adósságát pedig Fleischhacker a szintén Rómába utazó soproni pap, Lechner Tamás útján egyenlítette ki.²⁵

E rövid áttekintés után kitűnik, hogy a Rómába zárandokló vagy erről végrendelező soproni polgárok nagyjából a városi elithez tartoztak, a forrásokban általában városbírókkal, polgármesterekkel és tanácsosokkal, valamint módos kereskedőkkel találkozunk.²⁶ Még mielőtt elhamarkodott következtetéseket vonnánk le, le kell szögezni, hogy

²³ *Házi* 1939. 337.; *Mollay Károly*: Soproni élet a 15. század második felében. (A Haberleiter-család története.) Soproni Szemle 5. (1941), 109–122., itt: 120.; 153–172., itt: 154–157.

²⁴ *Házi* II/1. 58., 316., 333.; *Házi* 1939. 306.; *Szende Katalin*: „Míg el nem éri a nagykorúságot...” Gyermek a középkori magyarországi városi végrendeletekben. Soproni Szemle 62. (2008), 245–261., itt: 256. A római papszentelésekkel Fedeles Tamás foglalkozik, aki 1436 és 1523 között 34 Győr egyházmegyei klerikust talált, akik a kisebb vagy a nagyobb papi rendeket Rómában vették fel. Ezek között nincs soproni. Segítségét hálásan köszönöm. Ld. *Fedeles Tamás*: Magyar klerikusszentelések Rómában a hitújítás kezdetén (1516–1523). In: *Egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 16. században.* (Seria *Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis*; XVII.) Pécs, 2017. 51–104.

²⁵ *Házi* II/2. 99–100. Greiner Győrben és a bécsi egyetemen is tanult. Ld. még *Házi* 1939. 98–99., 245.; *Mollay Károly*: A Számkivetettek Testvérelete a középkorban. Soproni Szemle 43. (1989), 334–344. (A továbbiakban: *Mollay* 1989/4.) 340–341.

²⁶ Az eddig nem azonosított végrendelező polgárookra ld.: Bayr János 1425/27. tanácsos., a Szent György-kápolna Mindenszentek-oltárának alapítója, *Házi* 1939. 221–222.; *Mollay Károly*: A Kovácsok utcájának topográfiája. (Várkerület 3–37. számú telkek) (1379–1536) Soproni Szemle 48. (1994), 266–302. (A továbbiakban: *Mollay* 1994.) 279. Haiden Vencel és felesége, Ágnes a Szent Mihály-templom Szent Anna-oltárának alapítója, *Házi* 1939. 117.; *Mollay Károly*: Magyarország zenetörténete. (Soproni jegyzetek). Soproni Szemle 45. (1991), 219–229., itt: 220. Juding Miklós tanácsos, városbíró (1421), *Tompos*

ez nem jelenti azt, hogy a szegényebb rétegek – amint azt Erdélyi Gabriella kutatásaiból is tudjuk – ne keresték volna fel az Örök Várost. Jelenleg azonban erre Sopron esetében – talán a forrásadottság miatt – jóval kevesebb adatunk van.

Soproni klerikusok – római források

Soproni klerikusok életrajzához több adatot kínálnak a vatikáni levéltári források. 1459-ben egy bizonyos „Jacobus Arcuficis de Supronio” *scolaris* és „Eggidius Swarcz de Sopronio” acolitus kérte a római Sacra Poenitentiaría Apostolica hivatalától, hogy a papi rendeket a passauai püspöktől vagy annak vikáriusától vehesse fel. 1479-ben pedig egy bizonyos „Jacobus Gruunremb de Sopronio” *scolaris* ugyanehhez a hivatalhoz fordult pappá szentelését kérve, mert – indoklása szerint – ordinárius püspökéhez a rendek felvételéért nem fordulhat.²⁷ Jacobus Arcuficis nem lehet más, mint Jakab pap, egy ijgyártó fia, aki 1466 és 1473 között Lénárt kalapos házában, a mai Szent Mihály utca 1. szám alatt lakott,²⁸ és akire 1468-ban Hueter Liendel neje, Erzsébet, végrendeletében legjobb kabátját hagyta.²⁹ Schwarz Egyed is ismert alakja a soproni egyháztörténetnek: 1462-től 1495-ig a várárokmenti Boldogasszony-templom káplánja, a Krisztus teste-oltár javadalmasa volt.³⁰ Jacobus Gruunremb *scolaris*ról azonban semmit sem tudunk, személyének tisztázása további kutatást igényel. Az Apostoli Poenitentiariához, a pápai gyóntató hivatalhoz nem csak papszentelés ügyében, hanem a már említett szabad gyóntatóválasztással kombinált teljes bűnbocsánatért is sokan fordultak. Ilyet kért Bogner Farkas is, aki úgyszintén a várárokmenti Boldogasszony-kápolnában szolgált 1452-től káplánként, 1458-tól 1476-ig pedig kápolnaigazgatóként.³¹

1973. 198.; *Mollay Károly*: Családtörténet és társadalomtörténet. (Az 1532. évi soproni mészárosok) Soproni Szemle 42. (1988), 292–325., itt: 323. Lang Mihály, gabonakereskedő, *Mollay Károly*: Egy évtized soproni külkereskedelmének társadalomtörténeti háttere (1483–1489). Soproni Szemle 49. (1995), 289–316. (A továbbiakban: *Mollay* 1995.) 293. Ledrer Péter tímár, a Szent Mihály-templom Háromkirályok oltárának egyik alapítója. *Házi* 1939. 107. Leinbater Mihály tanácsos, *Házi* 1939. 115. Nischendorfer Mihály háztulajdonos az Ógabonaterén, *Mollay* 1994. 299. Neuhofer János nagykereskedő, *Mollay Károly*: Kereskedők, kalmárok, árosok. Moritz Pál Kalmár (1511–1530). Soproni Szemle 45. (1991), 1–32., 10. Stadel Mihály kádármester, gabonaárus. Sighart Márton sógora, *Mollay* 1995. 295. Zaukan Fülöp patrícus, a várárokmenti Boldogasszony-kápolna Szent Ulrik oltárának felállítója, a Számkivetettek Testvérületének előljárója. *Házi* 1939. 207.; *Mollay* 1989/4. 336.

²⁷ Az adatokat Erdélyi Gabriellának köszönöm. A Rómában történő, pappá szentelés tárgyában beadott kérvényekre ld. *Erdélyi Gabriella*: Szökött szerzetesek. Erőszak és fiatalok a késő középkorban. Budapest, 2011. 108–113.

²⁸ *Mollay* 1989/2. 127–128.

²⁹ *Házi* II/1. 105–106.

³⁰ *Házi* 1939. 199.; *Mollay Károly*: Két középkori oltárjavadalom történetének tanulságai. (Részlet Sopron középkori topográfiájából). Soproni Szemle 48. (1994), 43–59., 49–50., 55–56.; *Uő*: A Kovácsok utcájának topográfiája (1379–1536) III. Soproni Szemle 49. (1995), 193–214., 206–207., 210.

³¹ 1438–1452 a Szentlélek-kápolna Szent Erasmus-oltárának javadalmasa: *Házi* 1939. 129., 198–200. *Mollay Károly*: Középkori háztörténet és várostörténet. Első rész. Soproni Szemle 43. (1989), 18–40. (A

A pápai kancellárián benyújtott kérvények meghatározó részét képezték az egyházi javadalmakkal kapcsolatos szupplikációk. Érdekesség, hogy olyan forrás, amelyben soproni illetőségű személy szülővárosában kívánt javadalomhoz jutni, egyelőre nem ismert. 1418-ban Soproni György – aki egyetemi tanulmányai során *magister artium* fokozatot szerzett – kért V. Márton pápától egy megüresedett pozsonyi kanonoki stallumot, melyet a néhai Kanizsai János esztergomi érsek már neki adott.³² Soproni javadalmak két esetben fordulnak elő a szupplikációs regisztrumokban: 1458-ban a kölni egyházmegyéből származó Heinemannus de Unna, a pápai kancellária írnoka a soproni Szent György-kápolna Mindenszentek oltárát kapta meg a pápától;³³ 1499-ben Ötvösi Bereck Győr egyházmegyes áldozópap pedig, mint VI. Sándor pápa kamarása a soproni Szent Mihály-plébániatemplom Szent Erasmus- és Szűz Mária-oltárjavadalmaért folyamodott.³⁴ Mindkettejük esetében elmondható, hogy a javadalom tényleges birtokába sosem jutottak.

Az Apostoli Kamarát a megszerzett javadalom után megillető taksák fizetése miatt több ízben érkeztek klerikusok hazánkba Rómába. A kinevezett püspökök az úgynevezett *commune servitiumuk* (kinevezési illeték) fizetését legtöbbször saját kanonokaikkal intéztették: Salánki Ágostonét például 1452-ben Öttingi János (Hans von Ötting) győri kanonok rendezte,³⁵ aki 1456. és 1463. között soproni plébános és a Szent György-kápolna Mindenszentek-oltárának javadalmasa volt.³⁶

továbbiakban: Mollay 1989/1. 27–30., 39–40.; *Uő*: Többnyelvűség a középkori Sopronban II. A latin nyelv (1352–1450). Soproni Szemle 21. (1967), 317–333., itt: 318. A kérvényt Erdélyi Gabriellának köszönöm.

³² Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár, Kézirattár, MS 10656, I. doboz, 1. csomó, fol. 486–488.; regesztája: Lukcsics Pál: XV. századi pápák oklevelei I–II. Budapest, 1931–1938. (Monumenta Hungariae Italica 1–2.). I. n. 146.; Zsigmondkori Oklevéltár VI. n. 2465. Említi: *Házi* 1939. 341.

³³ RG Online, RG VII 00837, URL: <<http://rg-online.dhi-roma.it/RG/7/837>> (2016.08.19.), *Thomas Frenz*: Repertorium Officiorum Romane Curie, <http://www.phil.uni-passau.de/fakultaetsorganisation/fakultaetsangehoerige/histhw/forschung/rorc/conspectus-generalis-personarum-alphabeticus>, Heinemannus de Unna. A kérvény szerint az oltárjavadalom Öttingi János 1458. febr. 16-i lemondásával ürült meg, bár a hazai források szerint 1463-ig viselte, ld. lentebb.

³⁴ *Tóth Szabó Pál*: Magyarország a XV. század végén a pápai supplicatiók világánál I–IV. Századok 37. (1903) 1–15., 151–159., 219–239., 327–344., 9., 340.; *Veress Endre*: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864. Budapest 1941. (Monumenta Hungariae Italica 3.) (A továbbiakban: *Veress* 1941.) 171, 256, 314. A Szent Mihály-templom Szent Erasmus-oltárral nem rendelkezett, az a Szentlélek-kápolnában volt: *Házi* 1939. 129.; *Mollay* 1989/1. 21–35. A kérvény időpontjában Klein Márton bírta.

³⁵ *Cameralia Documenta Pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297–1536) I–II*. Feltárta, szerkesztette és közreadja Lukcsics József, Tusor Péter, Fedeles Tamás, szerkesztőtárs Nemes Gábor. Budapest–Róma 2014. (Collectanea Vaticana Hungariae I/9–10.) (A továbbiakban: *Cameralia Documenta Pontificia*) I. 356. Öttingi János 1452 januárjában Bolognában volt, ld. *Veress* 1941. 41; *Bedy Vince*: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. (Győregyházmegye múltjából III.), 324.; *Házi* 1939. 22.; *Köblös József*: Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában. Budapest, 1994. (Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 12.) 440–441.; *C. Tóth Norbert*: Az esztergomi székeskáptalan a 15. században II. rész. A sasadi tizedper 1452–1465 közötti „krónikája”. Budapest, 2015. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 8.) 141.

³⁶ Öttingi János 1456. ápr. 21-én a soproni tanácsnak írott levelében – már mint plébános – leírta, hogy elfogadja a Frohleich Simon oltárjavadalmas halálával megüresedett helyet, ld. *Házi* I/4. 82.; *Házi* 1939. 222.

A Római Kúria hivatalnokai és a pápai família tagjai között feltűnően alacsony volt a magyarok száma, egy sopronit azonban itt is felfedezhetünk.³⁷ Éveken keresztül szolgálta a pápai udvart Plattner János, akinek apja Plattner Péter soproni polgár,³⁸ anyja Kunigunda bécsújhelyi polgárnő volt.³⁹ Az ifjú Plattner a bécsi egyetemen sajátította el a bölcseleti tanulmányokat,⁴⁰ majd 1458 novemberében tűnt fel a pápai familia tagjaként, amikor pápai credenciariusként vett fel a kamarától 20 forintot. 1459 februárjában kérte első javadalmát, akkor a pápától a salzburgi egyházmegyei Berg (*Pergh*) Szűz Mária-plébánia javadalmáért szupplikált. 1460 januárjában egy megbízatást teljesített: befizette a freisingi egyházmegyei Einsbach plébániáért fizetendő taksákat annak birtokosa, Christophorus Schachner helyett. Ez év júliusában pappá szenteléséért folyamodott, végül ez év december 22-én a szupplikációs regisztrumok írnoka lett.⁴¹ 1463 tavaszán a bécsi Maria am Gestade-kápolna igazgatóságát és egy freisingi kanonoki javadalmat szupplikált.⁴² 1464 januárjában, miután kötelezvényt tett az Apostoli Kamara számára, hogy általa elnyert egyházi javadalmak után bullát állíttat ki,⁴³ újabb beneficiumok után nézett: ez év júliusában a passauai egyházmegyei Stam egy kápolnáját vagy oltárát, valamint a kremsi plébániatemplom Szűz Mária-oltárjavadalmát kérte.⁴⁴

Ezt követően hazatért Rómából és Bécsben telepedett le: 1466-ban már a néhány évvel korábban a pápától kérvényezett Berg plébánosaként és bécsi Maria am Gestadetemplom káplánjaként találkozunk vele: ez év május 30-án ugyanis Mathes Pekch von Schweinwart bécsi polgártól a Schottentornál vett egy házat a kápláni javadalom számára.⁴⁵ 1471-ben még egy épületet szerzett, Niklas Kalteisentől életjáradékért megvette an-

³⁷ Thomas Frenz: Die Kanzlei der Päpste der Hochrenaissance 1471–1527. Tübingen, 1986. (Bibliothek des deutschen Instituts in Rom 63.) 241., idézi Tusor Péter: Purpura Pannonica. Az esztergomi bíborosi szék kialakulásának előzményei a 17. században. Budapest–Róma, 2005. (Collectanea Vaticana Hungariae I/3.) 46., 105. j.; Fraknói Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel II. Budapest 1902. 405–407.

³⁸ Peter Plattner soproni polgár, 1426: *Házi* II/2. 357.; 1449: *Házi* I/3. 273.

³⁹ Egy 1467. évi adat Kunigundát talán tévesen Veit Plattner özvegyéként tünteti fel: Gerichtsbuch 214. Első férje Peter Plattner, második férje pedig Veit Lehner volt: *Házi* I/4. 77–78. Veit Plattner bécsújhelyi polgárra ld. *Házi* I/4. 360.; *Házi* II/4. ad indicem; Gerichtsbuch 203–204.; *Házi* 1939. 341–342.

⁴⁰ 1451-ben beiratkozott hallgatója volt a bécsi egyetemnek, ld. Fraknói Vilmos: Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században. Budapest, 1874. 51. Az 1448-ban beírt „Johannes Thorificis de Sopronio” és az 1449-ben bejegyzett „Johannes Scriptoris de Sopronio” talán őt rejthetik, ld. Schrauf Károly: Magyarországi tanulók külföldön II. Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Budapest 1892. 103., 107.

⁴¹ Frenz: Repertorium Officiorum Romane Curie, Joannes Plattner. (a letöltés dátuma 2017.06.09.)

⁴² RG Online, RG VIII 00870, URL: <http://rg-online.dhi-roma.it/RG/8/870>; RG Online, RG VIII 03407, URL: <http://rg-online.dhi-roma.it/RG/8/3407> (a letöltés dátuma 2017.06.09.)

⁴³ Cameralia Documenta Pontificia II. nr. 1262.

⁴⁴ RG Online, RG VIII 03407, URL: <http://rg-online.dhi-roma.it/RG/8/3407> (a letöltés dátuma 2017.06.09.)

⁴⁵ „Hannsen Plattner Pharrer zu Perg in Obern Kernnden Satzburger Bistumbs und dietzeit Obrister Caplan Unser Lieben Frawn Capellen auf der Stetten zu Wienn” <http://monasterium.net/mom/DE-BayHStA/HUPassau/2134/charter> (letöltés: 2017.06.16.). Bergi javadalma többször nem kerül szóba, 1467. szept. 10-

nak Kärntner Tornál lévő házát.⁴⁶ Mindeközben többször felkereste Sopront, elsősorban itt lévő ingatlanjaival kapcsolatos ügyintézés szolgáltatta haza. 1468-ban ekkor talán már idős édesanyja birtokügyletét rendezte el,⁴⁷ 1475-ben a ferences kolostor melletti vásáros bódóját adta el a városnak,⁴⁸ 1477-ben pedig a Keresztelő Szent János-kápolna melletti kiegészítő, üres telkét vette meg tőle Reisner Lénárd.⁴⁹

Összegzés

Az itt számba vett vatikáni levéltári források száma első ránézésre talán kevésnek tűnhet, bár kétségtelen, hogy a további feltárások és forráskiadások (elsősorban az 1453 és 1521 közötti kérvény- és bullaregisztrumok szisztematikus átnézése és publikálása)⁵⁰ révén azért minden bizonnyal tovább nőhet. Ezenkívül a pontos származási hellyel nem szereplő, a kúriai szokás szerint csak egyházmegyéjükkel jelölt személyeknek a Sopron város levéltári anyagában szereplő családnevekkel való összevetése is hozhat még újabb eredményeket.

Ennek ellenére azok, akik még több tucat soproni vonatkozású vatikáni levéltári adatra várnak, alighanem csalatkozniuk kell. Bár nyilván nem elhanyagolható szempont a vatikáni levéltári anyagban az elmúlt évszázadokban végbement pusztulás,⁵¹ de az okokat máshol kell keresnünk. A Szentlélek-társulat beiratkozási kapcsán már Kubinyi András és Csukovits Enikő, illetve a *Sacra Poenitentiarum Apostolica* kérvényezői alapján Erdélyi Gabriella arra a megállapításra jutott, hogy a zarándokok és a kérvényezők számát leginkább befolyásoló tényező az adott egyházmegye lakosság száma volt.⁵² Ezeket túl meghatározó lehetett az egyes egyházmegyék gazdagsága, társadalmi összetétele, városiasodottsága⁵³

én Stephan Schachl nußdorfi házának eladásakor mint az oklevél egyik hitelesítője csak káplánként jelent meg. <http://monasterium.net/mom/DE-BayHStA/HUPassau/2150/charter> (letöltés: 2017.06.16.).

⁴⁶ <http://monasterium.net/mom/DE-BayHStA/HUPassau/2204/charter> (letöltés: 2017.06.16.).

⁴⁷ Gerichtsbuch 222.

⁴⁸ *Házi I/5.* 331–332.

⁴⁹ Gerichtsbuch 247. – 1465-ben Seuberlich Zsigmond feleségének, Borbálának a végrendeletéből megtudjuk, hogy fél háza Hans Plattneré mellett volt, *Házi II/1.* 96.

⁵⁰ VI. Adorján és VII. Kelemen pápák idejéből nem ismerünk soproni vonatkozású adatot. Az információt Lakatos Bálintnak és Tóth Péternek köszönöm. Ld. még *Supplicationes Hungaricae, 1522–1523*, feltárta és közreadja Lakatos Bálint (Collectanea Vaticana Hungariae I/16) Budapest–Róma, 2017 (megjelenés alatt); *Tóth Péter*: Adatok az egri püspökség késő középkori egyházi topográfiájához. In: *Történet – muzeológia. Tanulmányok a múzeumi tudományok köréből a 60 éves Veres László tiszteletére.* Miskolc, 2010. 315–327.

⁵¹ *Remigius Ritzler*: Die Verschleppung der päpstlichen Archive unter Napoleon I. *Römische Historische Mitteilungen* 6–7. (1962–1964) 144–190.; *Thomas Frenz*: Die verlorenen Brevenregister 1421–1527. *Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken* 57. (1977). 354–365.

⁵² *Kubinyi András*: Magyarok a késő-középkori Rómában. *Studia Miskolcinsensia III.* Miskolc, 1999. 83–91., 88–91.; *Csukovits* 2003. 178–179.; *Erdélyi* 2005. 81–83.

⁵³ *Kubinyi András*: Városhálózat a késő középkori Kárpát-medencében. *Történelmi Szemle* 46. (2004), 1–2. sz. 1–30.

és esetlegesen a Rómától való földrajzi távolság is.

A győri egyházmegye és a pápaság kapcsolatrendszerének elemzése során már korábban összevettem a Lukcsics Pál által, a Datária szupplikációs regisztrumaiból, valamint a vatikáni és lateráni bullaregisztrumokból kigyűjtött, 1417 és 1453 között kelt magyar vonatkozású adatokat, valamint a *Sacra Poenitentiaría Apostolicá*hoz benyújtott magyar kérvényeket az egyes magyarországi egyházmegyéknek a királyság összlakosságához viszonyított százalékos eloszlásával. Lukcsics Pál két regesztakötetében a Győr egyházmegyeiek aránya 6%, míg a *Poenitentiaría*hoz benyújtott kérvények között 5 %; míg a győri egyházmegye az ország összlakosságához viszonyított aránya 4 % körül mozog.⁵⁴ Ha tovább visszük a gondolatsort, és Sopron későközépkori lakosságát 3-4000 főben határozzuk meg, akkor a Lukcsics Pál és Erdélyi Gabriella által kigyűjtött, együttesen hozzávetőleg 6000 rekordból mindössze 8-10 vonatkozhat a városra. Írásomban felsorolt dokumentumok mennyisége e számítást hozzávetőleg alá is támasztják. Összehasonlításként fontos megemlíteni, hogy a jelenség nem lehetett egyedi: a székes- és társaskáptalannal nem rendelkező, egyébként jelentősebb magyarországi városok, mint például Kassa, Késmárk, Eperjes, Kolozsvár vagy Brassó Lukcsics Pál gyűjtésében hasonló nagyságrendű adattal szerepelnek.

Elsősorban a török hódoltság alatt elpusztult egyházmegyék (főleg a kalocsai érsekség, a csanádi és a váci püspökség) tekintetében szinte csak a római kúria levéltáraiban fennmaradtak alapján tudjuk rekonstruálni a régió középkori egyháztörténetét. Mivel Sopron város gazdag levéltári anyaga korunkra megőrződött, a Vatikáni Levéltárban lévő források értéke jelen esetben nem abban áll, hogy számarányával felvegye a versenyt a hazaiakkal, hanem az egyedi, Magyarországon fel nem lehelhető irattípusok által az egyházi archontológia és prozopográfia, valamint a városi polgárság társadalom-, vallás- és kultúrtörténeti vizsgálatához szolgáltatasson értékes adalékokat.

⁵⁴ *Nemes Gábor*: Győr egyházmegyeiek a késő középkori Rómában. In: Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században. Szerk. Tusor Péter - Szovák Kornél - Fedeles Tamás. (Collectanea Vaticana Hungariae I/15.) Budapest-Róma, 2017. 107-136., 123-132. Az adatokra lásd: *Lukcsics* 1931-1938. alapján saját becslés, Erdélyi 2005. 82.; *Kubinyi András*: A Magyar Királyság népessége a 15. század végén. *Történelmi Szemle* 38. (1996), 135-160., 157-159. alapján saját becslés.

Simon Elemér, Sopron és Sopron vármegye volt főispánja, a Magyar Vöröskereszt Egylet elnöke naplójának 1939. augusztus 25-i (!) bekezdésében a következők miatt bánkódik: „(...) Vacsora után a svéd külügyminiszter helyettes félrehívott és megmondta, hogy bár nagyon örülnének, ha maradnánk, de kötelességének tartja velünk közölni, hogy kitört Németország és Lengyelország között a háború. Közölte azt is, hogy ezek után egy nagy európai [...] elkerülhetetlen. Le voltunk sújtva, hisz még pár napot ott szándékoztunk volna tölteni.”¹

Abban a viszonylag szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a két háború korából két, egymáshoz sok szállal kapcsolódó Sopron megyei politikai szereplő visszaemlékezését ismerhetjük. Az egyik Simon Elemér főispáné, a másik Östör József nemzetgyűlési képviselőé. A két szöveg mégis eltérő historikus részletek rekonstruálására alkalmas.

Simon Elemér naplójának szövegezése és tartalma eltér el a koncepcionális memoár-irodalmi művek nyelvtanától és szerkesztési szabályaitól. Simon egyrészt nem elbeszélés-szerűen, nem is az utókor számára tudatosan megszerkesztett diszkurzív fejtegetésként írta naplószövegeit, másrészt sokkal kisebb figyelmet szentelt a korszak politikai történetének. Ez is magyarázza, hogy a sokszor lehangolóan belterjes bejegyzések tanulmányozásakor nem az ún. történelmi valóság, hanem annak tükrözöttsége érdekelhet bennünket. Az idézett részlettel is így állunk. Első látásra egy emlékszigetként megmaradt epizódról, aztán a világháború kezdetének rosszul rögzült időpontjáról, illetve a naplóról általánosan képes szellemi látóhatárról informál bennünket, ám valójában a személyes sors és a történelem egy sajátos nézőpontú metszetét tükrözi. A visszaemlékezés megbízhatósága ez esetben nem a történelmi tényeknek való megfelelés hitelességét jelenti, hanem annak hiteles elbeszélését, hogyan *érzékelt* a napló írója a történelmi teret és időt, amelyben élt. Az interpretáció olyan embertől származik, aki kora társadalmi-politikai elitjének meglehetősen tipikus képviselője volt, ám saját és közvetlen környezete problémáin magas társadalmi pozíciója ellenére alig tudott túllépni.

Simon nem a kontinuos emlékezés irányából közelít az eseményekhez, hanem emlékeket ír, nem megélt tudást, hanem átélt élményanyagot rögzít a naplófolyamában. Nem úgy az elbeszélés vágyától fűtött Östör József, akinek *Közpályám* című munkájából az egykori nemzetgyűlési képviselő, illetve képviselőházi tag politikai életpályájának magánéleti betoldásokkal színesített, összefüggő elbeszélése bomlik ki, és amelyből a két

¹ Az idézetet és naplóról részletesen ld.: Tóth Imre: „Megkaphattam volna a beígért kegyelmes címet is.” Életforma, reprezentáció és presztízs Simon Elemér naplóiban a két háború között. Soproni Szemle 65. (2011), 241–259. Simon Elemérről ld.: Tóth Imre: Simon Elemér Sopron megyei főispán életútja és munkássága. Poltikai életrajz. Arrabona 40. (2002), 335–352.

Simon Elemér. Lobenwein Harald fotója (Soproni Múzeum, ltsz.: Ht.2006.6.1)

háború korának történelme kap egyéni árnyalatot. A politikai háttérjátszmák, alkuk nem egyszer Mikszáth tollára való részletei érdekes és értékes forrásként szolgálnak a történész és az érdeklődő olvasó számára egyaránt.

Östör pályája tipikus politikusi életút, amely jó egy évtizedig tartott, és ritkán keltett országos érdeklődést, főleg végzettségének és személyes érdeklődésének megfelelő szakkérdésekben nyilvánult meg. A politikai térben viszonylag kevesen vannak az első sorban és a rivaldafényben, annál többen a második és harmadik vonalban. Östör a második vonal jeles képviselője volt (noha kedvezőbb csillagállás esetén akár miniszteriális pozícióba is juthatott volna), szerepe elsősorban helyi érdekű, bizonyos alkalmakkor azonban országos jelentőségű volt. A teljesítmény itt nem elvitatható. Színvonalasan és sikeresen képviselt ügyeinek sorában meg kell említenünk a Balaton természeti értékeinek védelmével, illetve a magyar kultúra ápolásával, valamint jogi szakkérdésekkel kapcsolatos képviselői felszólalásait, illetve kezdeményezéseit.

Pályáját követve nem láthatunk tőle radikális pálfordulásokat, kisebb korrekciókat, kompromisszum-kötéseket (bár ezeket cáfolni igyekeznek) azonban igen. Kialakult nézeteihez alapjaiban következetes maradt élete végéig, szemléletében követte a politikai példaképek, Tisza István, majd Bethlen István világ- és társadalomképét. Nem elméleti, hanem — mint visszaemlékezéséből kiderül — praktikus megfontolásból utasította vissza például a titkos választójogban megtestesülő demokratikus szabadságjogok bevezetését. Az egyenlő és titkos választójoggal létrehozott 1920-as nemzetgyűlés működését rossznak, színvonalatlannak tartotta, és támogatta a miniszterelnököknek a korlátozott demokrácia bevezetésére (pl. a titkos szavazás eltörlésére) vonatkozó törekvéseit. A szabadságjogok radikális kiterjesztéséért szorítóba lépő liberális és szociáldemokrata irányzatokkal szemben vallásos meggyződése okán is egyértelműen elutasító volt. Nem mondott azonban határozott nemet a tömegek felé egészen más megfontolásból „nyitó”, jobboldali radikalizmusra. A szövegből első olvasatra az derül ki, hogy kezdetben nem zárta ki a Gömbös Gyula által képviselt irányzat, azaz egy erős, vezérelvű kormányzati rendszer létrehozását.

A visszaemlékezésben olvasható néhány megjegyzésből arra is következtethetünk, hogy a korszakban virulenssé váló fajvédelem szintén nem állt távol tőle. Magyar fajvédelemmel kapcsolatos felfogásáról az 1941-ben megjelent, Széchenyi magyar fajvédelme című munkája alapján pontosabb véleményt alkothatunk. A műben azokat a nézeteket cáfolja, amelyek Széchenyit az akkori (értsd: 1940-es évekbeli) értelemben vett fajvédő politikusként tartották számon. Vitába szállt Méhely Lajossal, a biológiai fajvédelem egyik hazai képviselőjével, egyszersmind definitív módon el is határolódott a fajbiológiai nézetektől, Széchenyi „fajvédelmének” esszenciáját a „közértelmesség” emelésének programjában láttatta. A gróf nyomán a „fajnemesítés” érdekében a „fajok keveredését” is megengedhetőnek, sőt jónak tartotta. Szintén Széchenyre hivatkozva azonban a zsidó emancipációval szemben foglalt állást. Östör a magyar keresztény középréteg gazdasági és kulturális érdekeit igyekezett védelmezni, anélkül azonban, hogy a disszimilációs gondolatok kifejtésén kívül a zsidóság korlátozásáról szót ejtett volna. Historikus érdeklődésének középpontjában a 19. század állt. Gróf Széchenyi István volt az általa legkedveltebb magyar történelmi személyiség, Kossuthért nem rajongott, az 1848-as törvények kivívásában pedig az országgyűlésnek és nem a pesti radikálisoknak tulajdonított döntő szerepet.

A következőkben két kérdésre keresem a választ: mi készítette arra Östört, hogy politikai emlékeit papírra vesse, illetve mi indította el és tartotta őt politikai pályáján? Az első kérdéssel kapcsolatban legjobb, ha neki magának adjuk át a szót: *meg akartam írni Közpályámat két okból. Az egyik, hogy ennek a keretébe beleillesszhessem az általam annyira szeretett szülővármegyémmek azon fontosabb közéleti eseményeit, amelyek személyemmel és korommal kapcsolatban voltak. Ugyanebből az okból adtam ki például Nemzeti Ellenállás Sopron vármegyében c. munkámat is, amely az 1905-1906. éveknek vármegyénkre vonatkozó politikai eseményeivel foglalkozik. A másik célom volt, hogy utódaim — az én személyemen és az én szavamon át hitelesen értesüljenek, lássanak és — okuljanak. Tudják meg először*

Östör József, Diebold Károly fotója, 1941 (Soproni Múzeum, fotógyűjtemény, ltsz.: 15581)

is, hogy a közszereplés rettentő testi és lelki erőfogyasztás. Ne csak azok vállalkozzanak erre, akikben él az idevonatkozó nagy elhatározás; de legyenek tisztában azzal is, hogy sose számíthatnak hálára és hogy mindenféle csapásra készen kell lenniök.”

A pályarajz célja tehát a múltbeli események szándékolt rögzítése az utókor számára, fő konfiguráló eleme — nem egyedülálló módon — az emlékező politikai pályafutásának utólagos igazolása. Ebből adódik, hogy az írásmű bizonyos szakaszai ellentmondásokat tartalmaznak, a századfordulóra visszatekintő fejezet az azt követőkhöz képest inkoherens. Ezen a ponton felvetődik a kérdés, hogy vajon a Simon-féle napló, vagy az Östör-féle memoár tükrözi-e jobban a múltat? Véleményünk szerint mindkettő. Giovanni Levi olasz történész szerint a történelemtudomány képviselői „*olyan modellekre vetik rá magukat, amelyek rendezett kronológiát, nem változó és koherens személyiséget, ellentmondásoktól mentes cselekedeteket és bizonytalankodás nélküli döntéseket kapcsolnak össze.*”² Ez azonban

² Levi, Giovanni: Az életrajz hasznáról. Korall 2. 2000. 82.

hamis eredményre vezet, mivel az egyéniség összetett, ellentmondásos és az életpálya (csakúgy mint a személyiség) nem lineáris fejlődési út eredményeképpen alakul olyanná, amilyen.

Az elbeszélés utóidejűsége miatt Östör számtalan megjegyzése természetesen nem a kortársé, hanem a történéseket megélt, így avatottá vált szemtanúé. Ez kételyeket kelt abban a tekintetben, hogy a leírtak valóban úgy történtek-e, ahogy Östör interpretálja. Joggal mond kritikát ugyanakkor a helyi és az országos politikai osztály berkeiben zajlott machinációkról. Kommentárjai különösen a vele azonos vagy alacsonyabb státuszú politikustársaival kapcsolatban polemizálóak. Szövegeiben leggyakrabban Simon Elemért kiritzálja. Különösképpen szarkasztikus megjegyzésekkel illeti barátja „bámulatos alkalmazkodóképességét”. Mindeközben önmaga életstratégiáját a Dante által megteremtett tetraéder–hasonlattal állítja párhuzamba. Ebben a szabályos test fő tulajdonsága, hogy bárhogy esik is a földre, csúcsa mindig felfele mutat (*ch'io mi senta Ben tetragono ai colpi di ventura*). Ez egyszerre lehet az egymást követő csapások utáni talpraállás, és a politikai érvényesülés során nélkülözhetetlen alkalmazkodóképességnek a metaforája is.

Augustinus Aurelius az idő létével és tapasztalásával foglalkozó bölcselkedésének sokszor, sokféle összefüggésben idézett gondolata: „az emlékezet a múlt jelene”, több formaváltozatában³ is kísérője az emlékezet, történelem és narráció viszonyával foglalkozó munkáknak. Paul Ricoeur „Emlékezet – Felejtés – Történelem” című esszéjében azzal gazdagítja a gondolatbokrot, hogy a történelmi tudat egyik elemét alkotó *emlékezet*, funkciója szerint konstituálja a múlt értelmét, a történelem ugyanakkor kritikai dimenziót vezet be a múlttal való érintkezésbe.⁴ A múlt létrehozása Östör textusainak is magától értetődő eleme. Az írás pillanatában vallott politikai meggyőződés múltképét ő is megteremti. Példaként említhetjük egy olyan időszak eseményeinek kiigazítását, melynek a memoár szerkesztésekor is jól dokumentálható nyomai maradtak. Ez nem más, mint a szerző „liberális elhajlása”⁵ a századforduló táján.

Amint azonban a többi visszaemlékezés, a *Közpályám* című munka sem a memoár-író magányosságában, hanem az emlékezőt körülvevő társadalmi és politikai környezetben született. Esetünkben azonban a szövegnyelvezet nem tükrözi a rögzítés idejét. Az írás elkészültekor⁶ a világ már túl volt Ausztria és Németország erőszakos egyesítésén, ami Magyarországot és a nyugati határterületet, Östör szűkebb hazáját és választókerületét súlyosan érintette. Ennek ellenére a soproni kérdés tárgyalásakor nem aktualizál, nem állít párhuzamokat, nem keres történelmi érveket a térséget fenyegető, és a közvélemény, valamint a politikai véleményformálók egy részét komolyan foglalkoztató (pángermán-

³ V.ö.: „Emlékezésünk: jelen a múlttól.” Ill. „Minden itt van, amire emlékezem, akár magam tapasztaltam, akár elhittem valakinek.”

⁴ Ricoeur, Paul: Emlékezet – Felejtés – Történelem. In: Történelemelmélet I. Szerk. Gyurgyák János – Kisantal Tamás. Budapest, 2006. 110.

⁵ Östör saját megfogalmazása.

⁶ A szöveg egyik részében 1937 szeptemberét jelöli meg a rögzítés dátumaként, az elkészült mű előszavát azonban 1941. január 15-i dátummal látta el.

nak nevezett) veszély elhárítására. Az 1930-as és 1940-es évek (bel)politikai változásaira egyetlen módon reagál, amikor a következőket írja: *A parancsuralmi rendszer még nálunk is, ahol legalább is így-úgy az alkotmányosság a nagy vonalakban fenn van tartva, ráüti a bélyegét a képviselők közéletére is. Már Gömbös alatt lehetett ezt észlelni, túrte ezt az egykedvű Darányi és szította a járatlan Imrédy. Elviseli, mint adott helyzetet Teleki professzor úr is. Mert igaz, hogy van nálunk még van Képviselőház, amelyet bár kissé kicirkamlóztottan még mindig a „nép” választ, még pedig tavaly óta titkos választás útján, de őszintén mondván a Képviselőház ma már inkább csak keret, forma. Népképviselő az, amikor a Ház üléseinek száma egyre fogy; a pártok ülésein felszólalások alig hangzanak el; a sajtó alig írhat veszély nélkül, ha őszinte akar lenni; amikor a gyülekezési szabadság szinte a semmire zsugorodott, s amikor mindez ránehezedik a képviselőkön, sajtómunkásokon, közéleti embereken kívül az egész országra Ránehezedik annyira, hogy az ember néha megdöbben, ha véleményt hall oly kérdésekről, amelyek azelőtt szinte megdönthetetleneknek és legtermészetesebbek voltak mindenki előtt. Az emberekből kiveszett a függetlenség, az önállóság, a szabad szókimondás iránti érzék és olyan emberek, aki – mint magam is – ebben nőttünk fel, politikai tanítómestereink, klasszikusaink azok voltak, akik a parlamentarizmust, a sajtószabadságot, az önállóságot, a bátor kiállást, a férfias véleménynyilvánítást tartották a milliók szemé elé, mint követendő példákat, – ma hűvösen hagyják az embereket a közönséget és az országot. Ilyen levegőben legyen kedve olyan embernek újra közszerepet vállalni, akinek ideálja egy Széchenyi és egy Tisza István?”⁷ A baj csupán az, hogy ezeket az ideálokat elsiratva, és a jogos kritikai kételyek megfogalmazásával egyidejűleg saját képviselői időszakának parlamenti működését emeli a valóságosnál nagyobb magaslatra. Arról nem szólva, hogy visszavonulását és kesernyés szájízét nem a belpolitikai helyzet fentebb többé-kevésbé hitelesen leírt állapotváltozása, hanem az 1937-ben zajlott megyei felsőházi póttagválasztás kudarca, illetve a választás körüli ármánykodások okozták.⁸*

A memoár szövegéből inkább az derül ki, hogy nem a politizálás tartalmi elemei (a programok, célok, és elvek) álltak érdeklődésének középpontjában. Jellemző például, hogy nem töprengett el azon, milyen mélyebb okok álltak a Gömbös és Bethlen közötti konfliktus háttérében. A példákat sorolhatnánk. Kétségtelen műveltsége ellenére Östörből hiányzott az az igény, hogy a problémákat az intrikák nézőpontján kívülről, a struktúrák irányából szemlélje, és mélyebb politikai magyarázatokkal szolgáljon.

Hasonló a helyzet a történelmi események felidézésével kapcsolatosan is. Ezek háttérében sem keres összefüggéseket, inkább a felszín jelenségeit rögzíti. 1919 augusztusa után rögtön az 1921. decemberi, Sopronnak és környékének Magyarországon maradását eredményező népszavazást elemzi, és csupán néhány sorban szól Magyarország megcsonkításáról, Trianont pedig éppen hogy csak megemlíti. Utóbbinak a magyar társadalom és

⁷ Östör József: Közpályám. Politikusi életút a két háború korából. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta és jegyzetekkel ellátta: Tóth Imre. Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága, Győr-Sopron, 2010. 122–123.

⁸ A biztos befutónak tartott Östör a választáson 45 szavazattal csak a második helyre szorult a petőházi cukorgyár igazgatója, Bárony Kálmán mögött, aki 73 szavazatot szerzett.

politikai garnitúra gondolkodására gyakorolt sokkoló hatását nem szükséges részleteznünk. Östör azonban 20 év távolából egyetlen mondattal emlékezik meg az eseményről a soproni népszavazás apropóján anélkül, hogy az ok-okozati jelenségeket vizsgálná, az oda vezető úton vagy a következményeken elgondolkodna. Nyilvánvaló, hogy kortársaihoz hasonlóan ő sem vonhatta ki magát a nemzeti sorskérdések hatásai alól. A politika iránti elmélyült érdeklődés azonban aligha jellemezte. Akkor is kénytelenek vagyunk ezt mondani, ha bizonyos szakkérdéseknek nagyon is színvonalas előadója volt a parlamentben, sőt, a kultusztárca költségvetési vitáiban edződött Östört — a fentebb említett törvényjavaslata miatt — az első „zöld” képviselők egyikeként is emlékezhetünk rá.

Írásművének forrásértéke mindezek ellenére sem kérdőjelezhető meg, hiszen az meglehetősen élénk színekkel fest képet a korszak szereplőinek gondolkodásmódjáról, mentalitásáról, a politika világában rögzült attitűdökről. Ezek mellett kétségtelenül érdekes részleteket tudhatunk meg belőle az 1920-as 1930-as évek pártéletéről, a pártvacsorákról és a társasági életről, és ugyancsak érzékletesen tudósít a parlament folyosóiról, valamint a megyei törvényhatóságokban és hivatalokban szüntelen folyt belső harcokról is. Igen árulkodó, ahogy azt ismerteti, hogyan emelte rá miniszterelnök nagy feltűnést keltve az egyik pártvacsorán a poharát. Hasonló jelentőségű problémaként tárgyalja annak a kérdését, hogy kinél szállt meg Gömbös soproni útja alkalmával. Mindezek természetesen fontos politikai jelzések voltak egy – a pártvezetés jelölésétől függő – politikus számára, az ország szempontjából azonban igen-igen szerény súlyúnak számítottak. A memoár azt a benyomást kelti az olvasóban, hogy Östör (és ebben nem állt egyedül) a pályája során számos mérget nyelt, ami miatt szerepének a valóságosnál talán tekintélyesebb magaslattal ácsolva, időnként fölényeskedő, néhol nagyon is epés megjegyzéseket diktált gépbe.

A fenti olvasói érzület nyomán eltöprenghetünk azon, vajon mi sarkallta Östört a politika világában való részvételre? Bevallása szerint nem az anyagiak. Ellenkezőleg: a szövegben többször utal rá, hogy a megbízólevél vállalásához mennyire fontosnak tartotta az egzisztenciális függetlenséget. Addig amíg anyagi helyzete nem vált rendezetté, nem akart politikai pályára lépni. Más okot kell tehát keresnünk, amit egészen máshol is találunk: életének traumatikus pontját egy magánéleti csapás, Antal fiának betegsége és elvesztése jelentette. Östör Antal 1922. augusztus 27-én halt meg. Ezt követően vetette bele magát Östör a munkába, hogy amint írja a „politikai narkózis” segítségével küzdje le a rá nehezült keserűséget. A tragikus esemény azonban több mint két hónappal a választások és első nemzetgyűlési mandátumának megszerzése után történt. A döntés, hogy Östör beszáll az országos politikába, már jóval előbb megszületett. A megyei közéletbe ráadásul már 1901-ben bekapcsolódott. Érdemes tehát további motívumok után kutatni. Már a századforduló időszakáról szóló fejtegetései sejtetik, hogy kardinális szempont volt számára a politikai kapcsolati hálóba való beleszövődés. Láthatjuk miként segítette előrejutását lépésről lépésre korán kialakult, bokrosodó személyes kapcsolatrendszere, beleértve ebbe családi kapcsolatait is. A szövegből minduntalan szemünkbe ötlük a tekintély iránt érzett tisztelete is, mely a korszak vezető politikusainak holdudvarába vonzotta.

Nem szabad elhanyagolni azt sem, ami ott tartotta: a megszerzett mandátum és rang megszűnésével járó státusvesztés. A narkotikum hatóanyagait tehát a politikai kapcsolatok, a pozícióval járó, és a zsirai birtok igazgatásához képest csillámló és izgalomteli politikai életben való megmutatkozás adták, amihez egyes szakpolitikai kérdések iránt elkötelezett érdeklődés és több, írásunkban nem említett magánéleti sorscsapás is hozzájárult.

Östör nemzetgyűlési tagsága 1935-ig tartott. Az év elejére Gömbös és a még mindig — a miniszterelnökségről lassan négy éve leköszönt — Bethlen István oldalán álló törvényhozás közötti ellentétek egyre nyíltabbá váltak. A kormányfő a képviselőház felosztatását fontolgatva mind hevesebb konfliktusba került a továbbra is jelentős informális hatalom birtokában lévő Bethlen Istvánnal. Miután 1935. március 4-én lemondott, Gömbös még aznap megalakította új kormányát, puccsszerűen kikényszerítette a kormányzótól az alsóház felosztatását. A célja az volt, hogy jelentős elmozdulást érjen el a Ház kormánypárti összetételében, ami által megerősítve látta addig végrehajtott, illetve azután tervezett reformintézkedéseit. Természetes, hogy Östör színesen eleveníti meg a történetet, miközben többször megismétli, hogy „nem volt kedve” fellépni a választásokon. A tények könyörtelen ereje azonban ellentmondásba szorítja a szerzőt, aki némi logikai bukfenc után maga is kénytelen elismerni a valóságot: a miniszterelnök (az Országos Frontharcos Szövetséggel kötött alkujára hivatkozva) tulajdonképpen megvétózta a jelölését.⁹

Amikor az új, gömbösi képviselői garnitúrából kiszorulva távoznia kellett az országos politikából, Östör József ezekkel a szavakkal búcsúzott: *„Így fejeződött be képviselői pályám, amelyből 13 esztendő elég is volt, és amelyről azt hittem, hogy könnyen fogom otthagyni, de nem úgy történt. Igyekeztem ugyan (...) a közélet iránti vonzódásomat másutt kipótolni, de ez csak részben sikerült, végül is kiderült, hogy 13 esztendő politikai táplálékához nagyon is hozzászoktam már. Szerettem képviselő lenni, mert roppant érdekes volt, s mert dolgozhattam a közügyekért.”* (Kiemelés – T.I.)¹⁰ Összevetve kortársainak és utódainak némelyikével, ez nem is olyan rossz mérleg.

⁹ Östör i.m. 108.

¹⁰ U.o. 109.

Az elmúlt évszázadokban a naplórás bevett gyakorlat volt, különösen jellemző ez a közelmúlt püspökeire is, így megtalálhatjuk ezt a győri egyházmegye 20. századi vezetőinél is. Apor Vilmos¹ és a püspöki székhelyen őt követő Papp Kálmán² ifjú korától kezdve naplót vezetett. Ez a személyes, szubjektív műfaj nagyon fontos forrása a történetírásnak, így a két főpásztor életrajzának, tevékenységének megrajzolásához is nélkülözhetetlen. Apor Vilmos esetében korai és püspöki beiktatása utáni naplóit ismerjük. Papp Kálmán esetében szintén korai 1914-1918 közötti időszak naplói, valamint 1943-1957 közötti, azaz a soproni város-plébánosi éveinek vége és püspöki időszakára vonatkozó személyes feljegyzései, naplóbejegyzései maradtak fenn.

Tanulmányomban Apor Vilmos és Papp Kálmán naplóit állítom párhuzamba, mutatom be, hiszen két egymást követő főpásztor naplórírási szokásaiból, naplóinak jellegéből tudunk következtetéseket levonni. Nyilván nem lehet több száz oldalas személyes feljegyzést egy ilyen tanulmány keretében feldolgozni, bemutatni, így a két főpásztor naplórírási szokásait vetem össze, felhívva a figyelmet ezekre a forrásokra. Bízom benne, hogy egyszer teljesen hozzáférhető, kutatható és publikálható lesz Apor Vilmos naplói, és sor kerül Papp Kálmán naplóinak kiadására, publikálására is, hiszen így lehet feldolgozni és széles körben ismertté tenni ezeket a személyes, szubjektív forrásokat. Ezek publikálásával, feldolgozásával tudjuk elősegíteni a katolikus egyház és benne a győri egyházmegye 20. századi történetének feldolgozását.

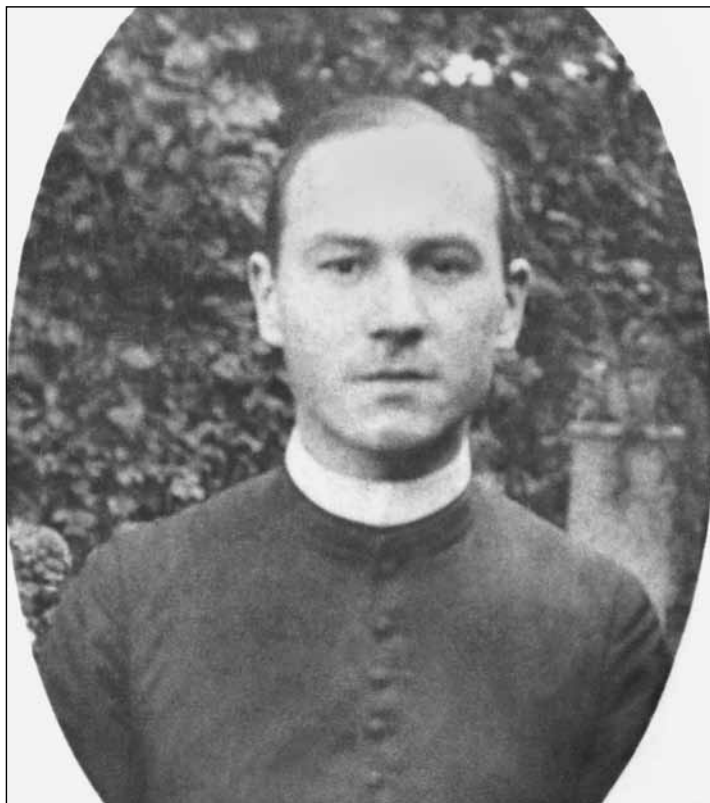
¹ Apor Vilmos naplói I. Szerk.: Soós Viktor Attila. A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források, feldolgozások 2., Győri Egyházmegyei Levéltár, Győr, 2005. Apor Vilmos naplói közül a Győri Egyházmegyei Levéltárban az 1915. augusztus 17. – 1917. január 15. és az 1917. január 17. – 1917. augusztus 3. között keletkezett naplók állnak rendelkezésre – Győri Egyházmegyei Levéltár (GyEL), Hagyatékok, letétek, Apor Vilmos hagyaték. Korábbi és későbbi naplók, naplórészletek nem találhatók a Levéltárban, holott Apor Vilmos valószínűleg tanulmányainak kezdetétől haláláig naplót vezetett. Jelen pillanatban egy 1941-es – a püspöki beiktatás idején (1941. március 1. – május 20.) írt – napló másolata van meg a Levéltár tulajdonában, amelynek kiadására még nem került sor. *Szolnoky Erzsébet*: Fellebbezés helyett. Apor Vilmos püspök élete és vértanúsága című könyvében hivatkozik naplókra (Apor napló II. 1906.; Apor napló III.; Apor napló VI.; Apor napló VII.; Apor napló VIII.) de ezeket sem eredetiben, sem másolatban az elmúlt 12 évben nem sikerült fellelni.

² Papp Kálmán hagyatéka a Győri Egyházmegyei Levéltár őrizetében van. GyEL Hagyatékok, letétek, Papp Kálmán hagyaték, A hagyaték XI. tételében Vegyes iratok 1–2., naptárak 1948, 1959, 1961, 1962; címek; névjegykártyák; egyéb jegyzetfüzetek 5 db; naplófeljegyzések 1914–1918. 8 db található. A XII. tételben Naplók, feljegyzések 1943–1957. 15 db; Bémálással kapcsolatos feljegyzések, 1947–1957, Német nyelvű prédikációs kötet (1883–1888); halálával kapcsolatos iratok találhatóak.

Apor Vilmos gyulai káplán, plébános, győri püspök naplóí

Apor Vilmos életútja

Apor Vilmos 1892. február 29-én született Segesváron. A gimnáziumot a jezsuitáknál Kalksburgban és Kalocsán végezte. Teológiai tanulmányait az innsbrucki szemináriumban folytatta. Nagybátyja, Széchenyi Miklós nagyváradi püspök 1915. augusztus 24-én szentelte pappá Nagyváradon és Gyulára helyezte káplánnak, ahol 1915. augusztus 31. és 1917. január 17. között működött. Ezt követően tábori lelkési szolgálatot teljesített egy kórházvonaton, majd július elsejei hatállyal kinevezték a nagyváradi szeminárium prefektusának és dogmatikatanárának. Egy évi előjárói szolgálat után plébánosi kinevezést kapott Gyulára. Apor Vilmos 1918. szeptember 1-től 1941. március 1-ig állt a gyulai római katolikus plébánia élén, melyet Lindberger Jánostól vett át, aki ekkor Debrecenbe került plébánosnak.

Apor Vilmos fiatalkori portréja. (Győri Egyházmegyei Levéltár)

Apor Vilmos neve először 1938-ban, majd 1939-ben szerepelt a kormány által ajánlottak listáján a veszprémi segéd- és megyéspüspöki, valamint a szombathelyi megyéspüspöki szék betöltésére, de egyik alkalommal sem az első helyen. Breyer István 1940. szeptember 28-án bekövetkezett halálával megüresedett a győri püspöki szék. A pápai nuncius – Angelo Rotta – a győri püspöki szék betöltésénél Apor Vilmos kinevezését támogatta. XII. Pius pápa több jelölttel szemben Apor Vilmos mellett döntött. A döntés 1941. január 19-én született meg a Vatikánban, Apor kinevezési bullája pedig 1941. január 21-én kelt. Apor Vilmos püspökké szentelésére 1941. február 24-én került sor, amelyet Serédi Jusztinián bíboros-hercegszék, Glattfelder Gyula csanádi és Czapiak Gyula veszprémi püspök segédletével végzett a zsúfolásig megtelt gyulai plébániatemplomban. Apor Vilmos püspöki székét 1941. március 2-án foglalta el. Védelmet adott és segítette az üldözötteket, tiltakozott a zsidóüldözés ellen, beadványokkal fordult a nyilas vezetőséghez. Győr megkímélése érdekében közbenjárt a német hadvezetőségél. 1945 folyamán több száz menekültet szállásolt el a püspökvár pincéjében, amikor március 30-án, nagypénteken védelmükben föllépett, egy orosz katona lelőtte. Három nap szenvedés, élet-halál közti harc után április 2-án hunyt el.³

Apor Vilmos naplói

Apor Vilmos kora szokásának megfelelően naplót vezetett, amelynek köszönhetően személyes, belső gondolataiba, lelki világába tekinthetünk bele. Apor Vilmos naplójának első kötete az 1910-es évekbe kalauzol el bennünket.⁴ Családjáról, tanulmányairól, gyulai kápláni éveiről, valamint kórházvonaton eltöltött időszakáról szólnak naplói. Széles körű társadalmi kapcsolatai révén az erdélyi nemesi családok életébe, mindennapjaiba nyerhetünk betekintést. Szemünk elé tárul naplójából egy fiatal, jezsuita neveltetésben részesülő, az egyház törvényeihez ragaszkodó, a társadalmi, szociális kérdés felé nyitott és fogékony fiatal pap gondolatvilága. Tetteit mindig az egyház tanítása, a hívek megsegítése és az emberek tisztelete vezette. Az I. világháború szörnyűségei, a katonák szenvedései, megpróbáltatásai, a frontvonalak mozgása, a katonai sikerek és kudarcok, valamint az 1910-es évek politikai problémái, feladatai mind-mind foglalkoztatták, ezekről is olvashatjuk véleményét. Nemcsak események, hanem a folyamatok, belső dolgok leírására került sor Apor naplóiban. Az 1941-es püspöki beiktatás napjától írt napló két és fél hónap eseményeit, találkozásait rögzíti. Szikár, adatolt, az eseményeket röviden feltüntető napló ez. Kevésbé a belső, lelki folyamatokról, gondolatokról írt, mint inkább azt rögzítette, hogy kikkel folytatott megbeszélést.

³ Apor Vilmos életútjára lásd: Katolikus lexikon I. kötet, Szent István Társulat, Budapest, 1993. 345–346.; Győregyházmegyei Almanach, Győr, 1968. 69–70.

⁴ Vö.: Apor Vilmos naplói I. Szerk.: Soós Viktor Attila. A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források, feldolgozások 2., Győri Egyházmegyei Levéltár, Győr, 2005.

Apor Vilmos tintával írta, szinte naponta rögzítette az eseményeket, amik nemcsak tényeket, adatokat mutatnak be, hanem gondolatait, lelki életének alakulását is megismerhetjük.

Papp Kálmán soproni város-plébános, győri püspök naplói

Papp Kálmán életútja

Papp Kálmán Sopronban született 1886. február 28-án. Elemi iskoláit és a gimnázium első 4 osztályát Sopronban, majd az 5–8. osztályt a Pannonhalmi Szent Benedek-rend Győri Főgimnáziumában végezte. Teológiai tanulmányait 1904–1908 között a Győri Püspöki Papnevelő Intézet és Hittudományi Főiskolán végezte. 1908. június 29-én szentelték pappá. Mosonban káplán, 1908. december 23-tól Frigyes főherceg családjában nevelő. 1912-től a győri Magyar Királyi Állami Révai Miklós Főreál- és Felsőkereskedelmi iskola hittanára. Az I. világháború idején a győri 19. gyalogezred táborigaznoka, 4 évig szolgált a fronton. Plébános 1920-tól Röttökmuzsajon, 1925-től Sopron város-plébánosa és a társaskáptalan kanonokja, poki prépost. 1926-tól a soproni kerület esperese és tanfelügyelője. Ezüstmiséjekor 1933-ban pápai prelátussá nevezték ki, majd pedig Sopron város választott felsőházi tagja lett az országgyűlésben. 1946. május 3-án nevezték ki győri megyéspüspökké XII. Pius pápa. Június 16-án a soproni Szent Mihály templomban szentelte püspökké Mindszenty József esztergomi érsek, Grósz József kalocsai érsek és Meszlényi Zoltán esztergomi segédpüspök segédletével. Felújította a háborúban megsérült Székesegyházat és elvégeztette az állagmegóvó restaurálásokat. 1947-ben nagy ünnepélyességgel emlékeztek meg a Szűzanya kegyképe vérről könnyezésének 250 éves évfordulójáról. 1947-ben az egyházmegyében a könnyező Szűz Mária tiszteletére jubileumi évet hirdetett. Ettől kezdve az egyházmegye papjai minden évben március 17-én rekollekcióval egybekötött zarándoklaton vettek részt a Székesegyházban. Papp Kálmán püspöksége alatt készültek el a Hédervári kápolna színes üvegablakai és a Dóczy kápolna színes ablakai, valamint a szeminárium kápolnájának falfestményei. Papp Kálmán a II. Vatikáni Zsinat 2. ülészakán (1963. szeptember 29.– december 4.) magas kora és betegsége ellenére is részt vehetett. Győrben hunyt el 1966. július 28-án.⁵

A Magyar Katolikus Püspöki Kar tagjaira az Államvédelmi Hatóság 1950. szeptember 13-án nyitott objektum dossziét.⁶ Az Államvédelmi Hatóság kimutatásában ez szerepelt Papp Kálmánról: „Jelleme: Higgadt, meglehetősen okos ember. Jó szónok, aki annakidején a felsőházban nagy beszédekkel mondott. Jó politikai érzékkel a felszabadulás után a munkásokhoz és a parasztokhoz közeledett, látogatásokat tett a gyárakban és papjait is a munkásokhoz való közeledésre hívta fel, hogy befolyásokat a munkásokra

⁵ Papp Kálmán életútjára lásd: Katolikus lexikon X. kötet, Szent István Társulat, Budapest, 2005. 594. o.; Győregyházmegyei Almanach, Győr, 1968. 70–72.

⁶ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 3.1.5. O-13405/1.

Papp Kálmán későbbi győri püspök, 1957, bérálás

megtartsák. Politikai állásfoglalása jelenben és múltban: Legitimista, Mindszenty híve. Óvatos, körültekintő diplomatikus ember. Szoros kapcsolatot tartott fenn a kisczarda párt jobbszárnyával. Ennek dacára nem volt a prímás egyszerű kiszolgálója és kijelentette, hogy maga válassza meg politikai nézetét.”⁷

Mivel a kommunista diktatúra állambiztonsági szervei erősen megfigyelték és nyomon követték az egyházakat és erről meggyőződhetnek a püspökök, papok, így talán érthető, hogy Papp Kálmán feljegyzései, naplói visszafogottak, nem olyan részletesek.

⁷ ÁBTL 3.1.5. O-13405/1. 7. o. Kimutatás, 1950. február 14. Papp Kálmán.

Papp Kálmán naplói

Amikor a Győri Egyházmegyei Levéltárban elkezdtem Apor Vilmos püspök forráskiadvány sorozatnak az előkészítését, akkor egy különített műbőr kötésű, barna színű határidő naplóra bukkantam. Két kötet állt egymás mellett. Kíváncsian nyitottam ki és az elején a következő bejegyzést találtam: 1956. A napló szerzőjének kilétére akkor derült fény számomra, amikor beleolvastam a szövegbe, hiszen abból teljesen egyértelműen meg lehetett állapítani, hogy egy egyházi vezető, megyéspüspök írta. 1956-os dátum pedig világosan jelezte, hogy ez csak Papp Kálmán naplója lehet. Az 1956-os forradalom napjaira vonatkozó feljegyzéseit 2006-ban publikáltam.⁸

Később előkerült Papp Kálmán hagyatékából a többi napló is. Balogh Margit a Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai forráskiadványában Papp Kálmán püspökkari ülésekre vonatkozó feljegyzéseit publikálta.⁹ Vélelmezhetjük, hogy ahogy Apor Vilmos is, úgy Papp Kálmán is teljes papi élete alatt naplót vezetett. Az első világháború idején keletkezett nyolc kis füzet nagyon szűkszavú feljegyzéseket tartalmaz, szinte csak címszavakban írja le Papp Kálmán az eseményeket. Negyed százados szünet van naplóiban. Legalábbis a rendelkezésünkre álló személyes írásai 1943-tól állnak rendelkezésünkre. 1925-től volt Sopron város-plébánosa, izgalmas lehetne látni, hogy milyen eseményeket, adatokat rögzített, de sajnos ezek a feljegyzései nem ismertek.

Az 1943-as napló

Az 1943-as napló, nem feltétlenül rendszeres események leírását, hanem egyes ünnepek, összejövetelek történéseit rögzíti.¹⁰ Papp Kálmán 1943-as naplója július 22-i bejegyzéssel kezdődik. Ceruzával írta a naplót. Azt rögzítette, hogy kikkel találkozott, egyes szentírási helyekkel kapcsolatos gondolatait írta le. Aztán az augusztus 19-i Szent Mihály-templom orgona átadására írt beszédét olvashatjuk, amit az augusztus 20-i Szent István ünnepen mondott beszéde követ. Több mint egy hónapi szünet után szeptember 27-i bejegyzése olvasható, amely a Katolikus Nőegyesületek együttes értekezletén elmondott gondolatait tartalmazza. 1943. december 3-án az Ave csoport értekezletén azzal foglalkoztak, hogy a plébániai bizottságokat életre keltsék, kiépítsék, és ezáltal megteremtsék új plébániák megszervezésének előkészítését. Ezt követően az 1943-as év soproni anyakönyvi adatait – születés, halálozás, házasságkötés – rögzíti felekezetenként.

⁸ Soós Viktor Attila: Papp Kálmán győri megyéspüspök 1956-os naplója. In: Magyar Katolikus Egyház, 1956. Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány Évkönyve 2007. Szerk.: Szabó Csaba. Budapest, 2007. 115–122.

⁹ A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között. Dokumentumok. I–II. kötet. Borovi József gyűjtésének felhasználásával összeállította Balogh Margit. METEM, Budapest, 2008.

¹⁰ Minden egyes bemutatott napló a Győri Egyházmegyei Levéltár őrizetében van. Külön nem hivatkozom rájuk az egyes leírásoknál, év és dátum alapján minden egyes általam leírt adat beazonosítható.

Az 1946–1947-es napló

A következő napló 1946. szeptember 5-i bejegyzéssel indul, amely rögzíti, hogy Papp Kálmán elindult Budapestre a püspöki konferenciára. Ebben a sajtóságos naplóban párhuzamosan fut egymás mellett két év eseménysorozata. A jobb oldalon az 1946-os esztendő eseményei, a bal oldalon az 1947-es év történései olvashatók. Az 1947. április 26. és június közötti, valamint a szeptember 13-28. közötti bérmálások adatait, prédikációinak vázlatát örökítette meg. Ennek a naplónak a bejegyzései a győri püspök lelkipásztori tevékenységét, szentmisék, bérmálások helyszíneit, időpontjait, szentbeszéd gondolatait és személyes feljegyzéseit tartalmazza. Van amikor kifejezetten adatgazdag, részletes bejegyzéseket olvashatunk, de van olyan is, amikor csak az adott nap, helyszín került rögzítésre. Vannak Sopronhoz kötődő események is, amelyek markánsan jelennek meg a naplóban. Ilyen pl. az 1947. május 16-i szárföldi vizitáció utáni soproni látogatás, amikor a Szent Orsolya Rend soproni letelepedésének 200 éves jubileumára érkezett Papp Kálmán a városba. Adatolva írta le, hogy milyen programokon vett részt.

Az 1949-es napló

Az 1949-es napló hasonló, mint az 1946-1947-es. Ez az 1949 tavaszi, május 1-el kezdődő bérmálások adatait rögzíti egészen június 12-ig. Papp Kálmán minden egyes bérmálási napról részletesen írt. Mikor indult, kivel ment, hogyan fogadták, ki prédikált az adott bérmáláson, hány fiatal járult a bérmálás szentségéhez. Leírta, sor került-e Canonica visitatióra. Ezt követően van egy hosszú, 31 oldalas feljegyzése Papp Kálmánnak, amelynek az elején ez áll: Suchard Emmanuel Célestin, bíboros, párizsi érsek (Pap a társadalomban, 1949.). Suchard bíboros – aki 1949. május 30-án hunyt el – papságról szóló írásának fordítása, kijegyzetelése ez.

Részletes feljegyzést készített az augusztus 26-i esperesi értekezletről. Illetve rögzítette azon győri egyházmegyes papok neveit, akik börtönbüntetést szenvedtek: „Saly László Oroszország, Endrédy Zoltán, Németh Alajos internálva. Utolsó esperesi értekezlet óta: Nagy Gyula esperes ítéletét végrehajtották és börtönbüntetését üli. Jankovics József internálva. Borbély Károly szintén börtönbüntetés.”

Az 1950-es napló

Az 1950-es napló a Püspökkari Konferenciákon készült feljegyzéseket tartalmazza. Az első az 1950. január 16-i ülés feljegyzései. Ezt követi a február 16-i, a március 23-i, az április 28-i, a május 31-i, a június 20-i, a július 4-i, az augusztus 17-i, a 29-i, az október 5-i konferenciáról készült feljegyzés. Valamint az 1950. június 28-án a katolikus egyház és az állam közötti tárgyalásról feljegyzés a szerzetesek ügyében.

Az 1952–1953–1954–1955–1956–1957–1958-as naplók a Püspöki Kar üléseiről

Papp Kálmán által a Magyar Katolikus Püspöki Kar ülésein készült feljegyzések sorában a következő napló az 1952-es, az 1953-as és az 1954-es esztendőkhöz kötődik. Egy szürke borítójú, spirálozott, kis méretű, vonalas füzetbe írta feljegyzéseit a püspökkari ülésekről. Az 1952-es esztendő vonatkozásában a január 8-i és a február 5-i ülésről nem maradt fenn feljegyzése, azonban a március 4-i, az április 1-i, a május 6-i, a június 4-i, 20-i, a július 8-i, 19-i, augusztus 26-i, az október 7-i, a november 11-i, 20-i és a december 16-i ülésről készített naplóbejegyzést. Illetve az év során az Állami Egyházügyi Hivatalban a püspöki kar és az ÁEH között lefolytatott tárgyalások feljegyzéseit rögzítette. Az 1953-as évben a január 14-i, a február 4-i, a március 10-i, a május 5-i, a július 8-i, az augusztus 11-i, a szeptember 15-i, a november 10-i és a december 2-i püspökkari konferenciáról készített naplóbejegyzést. Emellett Papp Kálmán tárgyalt az ÁEH-ban január 28-án az egyházi biztosítások ügyében, amely megbeszélésről feljegyzést készített. Az 1954-es év püspökkari ülésein is ugyanúgy jegyzeteket készített, mint korábban. Így tett a január 19-i, a március 9-i, május 11-i püspökkari konferenciák vonatkozásában is. Egy új füzetben folytatódnak a feljegyzései a püspökkari ülésekről, melyben az 1954, 1955 és 1956-os év anyagai találhatóak. Az 1954. évi június 9-i, augusztus 11-i, szeptember 15-i, november 9-i, december 15-i tanácskozásokról készített jegyzeteket. Ebben a füzetben található az 1955-ös év üléseinek jegyzetei is, így a március 8-i, a május 4-i, a július 14-i, a szeptember 27-i és december 14-i is. Az 1956. január 27-i ülés jegyzetei mellett szerepel egy 1956 április bejegyzés is, emellett még az ÁEH-ban április 7-én Grösz József kalocsai érsek amnesztíájával kapcsolatban lefolytatott megbeszélés emlékeztetője. Majd a május 11-i, a június 13-i, az augusztus 9-i, a szeptember 11-i jegyzetek után az 1957. január 23-i konferenciáról készít feljegyzést Papp Kálmán, amit a március 5-i, az április 9-i, a május 23-i, az augusztus 29-i, október 16-i, az 1958. január 29-i, a május 13-i jegyzetek követnek. Ezen összefüggő feljegyzések mellett találunk még elszórtan, egy-egy püspökkari ülésről feljegyzést. Ilyen az 1958. október 1-i, az 1960. augusztus 31-i, a november 17-i ülések anyaga.

Az 1961-1962-es napló naplók a Püspöki Kar üléseiről

Az 1961. november 8-i püspökkari ülésről készített jegyzeteit már egy új füzetbe írta Papp Kálmán. Ezt követi az 1962. március 13-i, a 29-i konferencia anyaga, egy viszonylag rövid, vékony füzet.

Az 1953-as napló

Papp Kálmán a Magyar Katolikus Püspöki Kar üléseiről készített naplóbejegyzései mellett megszokott naplót is vezetett. Ilyen naplója az 1953-as, amely minden nap tartalmaz részletes leírást, bejegyzést. Az időjárásról, az aznapi szentmise szándékról, a nap történéseiről készített feljegyzést. Ugyanúgy ceruzával írta bejegyzéseit, mint más naplók esetében. Kicsit apró betűkkel írt. Január 31. és február 10. között nem készült bejegyzés, ek-

kor Papp Kálmán Budapesten a Széher úti kórházban tartózkodott. Erről nem készített a naplójába beírást. A naplót október 9-éig vezette, ekkor megszakad a naplórás folyamata.

Az 1956–1957-es naplók

A határidőnapló január 1-jével kezdődik és december 31-ig tart. Sajnos ugyanez már nem mondható el az 1957-es naplóról, mert abban a bejegyzések nem tartanak az év végéig, csak március 6-ig. A kis formátumú – 12×17 cm – napló minden napján hasonló szövegkép tárul elénk. A legnagyobb nehézség, hogy elég apró, kicsi betűkkel írt és grafit ceruzával, nem tintával, így mivel a határidő napló vonalakkal és óraszámokkal van ellátva, ezért az olvasást nehezíti, de a szöveg nagy része jól olvasható.

Minden lap tetején tollal az adott nap van feltüntetve, és az, hogy aznap hány Celsius fok és milyen idő volt. Így egy-két napot leszámítva teljes időjárás képnünk lehet Győr városáról, de nyilván nem ez a legfontosabb, csak inkább érdekes, hogy ez is érdekelte, erre is figyelt Papp Kálmán, ugyanezek előkerülnek az 1953-as naplóban is. Minden lap tetején az adott napon mondott szentmise miseszándéka is megtalálható és az, hogy hány órakeresztmondta a szentmisét a győri megyéspüspök.

Papp Kálmán naplói három területen nagyon adatgazdagok, informatívak. Ilyen a Magyar Katolikus Püspöki Kar ülései, amelyekről az 1946, 1947, 1949, 1950, 1952 és 1961 között szinte a legtöbb konferenciáról készített feljegyzést. A másik a bérmálások, lelkipásztori feladatai, melyek írásban az 1946-1947-es, az 1949-es és az 1953-as években került külön megörökítésre. A harmadik pedig az 1953-as, az 1956-os és 1957-es év, amikor pedig mindennapi tevékenységéről készített személyes feljegyzéseket.

Papp Kálmán ellentétben elődje – Apor Vilmos – naplóival, nem szépen kidolgozott, jól szerkesztett körmondatokat írt, hanem rövid, egy-két szavas tömondatokat és utalásokat, így néha fél információkkal találkozhatunk¹¹. Azonban elmondható, hogy egész napját végigkövethetjük, hogy kikkel találkozott, milyen ügyeket intézett, mikor étkezett.

Papp Kálmán többfajta bejegyzést, többfajta naplót vezetett. Hiszen a püspöki kar üléseiről készített naplószerű emlékeztetői mellett vannak olyan évek, amikor rendelkezünk naplóiról is. Inkább az eseményeket rögzítette, kevésbé írta le érzéseit, gondolatait, ami az idő lenyomata a napló tartalmán, hiszen nem véletlenül volt óvatos, nem véletlenül nem írt le mindent. Tudta, hogy a pártállam egyházüldöző szervei, az Állami Egyházügyi Hivatal és az állambiztonság emberei nyomon követik tevékenységét, ellenőrzik, hogy mit ír és azt akár fel is használják ellene. Amellett, hogy esetleg egy kicsit visszafogottabb feljegyzései, akkor is rendkívül forrása a 20. század második felének egyházi életének. Ezen naplók nélkül sem Papp Kálmán, sem a győri egyházmegye működését, helyzetét, szerepét nem tudjuk megírni. Így hálával gondolunk Papp Kálmán győri megyéspüspökre, hogy naplót vezetett és azt megőrizte.

¹¹ Vö.: Apor Vilmos naplói I. 1915–1917. szerk.: Soós Viktor Attila, A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai – Források, feldolgozások 2., Győr, 2005.

A történeti Sopron vármegye középkor végi jelentősebb mezővárosai közül Csepreg mellett csupán Kismartonnak (ma: Eisenstadt, Ausztria) ismerjük nagyobb számban 1526 előtti kiadványait.¹ Ezek a városi tanács (magisztrátus) által kibocsátott oklevelek és levelek — korabeli helyi városkönyvek és városi szabályrendeletek azaz statútumok hiányában — a legfontosabb forrásaink a helyi önkormányzat szervezetének és működési gyakorlatának megismeréséhez. Mivel a középkori anyag köztudomásúan nagy mértékű pusztulása miatt minden egyes fennmaradt dokumentum számít, egy-egy újonnan előkerülő példány új és néha lényeges elemekkel bővítheti ismereteinket. Ez indokolja az alábbi két, mindezidáig ismeretlen, német nyelvű kismartoni oklevél bemutatását és közzétételét is. Bár két különböző tárgyú, típusú és eltérő sorsú dokumentum, mindkettő beilleszthető Kismarton eddig ismert kiadványai közé, egyúttal jellemző adatokat szolgáltatva a város és tágabb értelemben a történeti Sopron megye történetéhez és kapcsolatszeréhez.

Az 1461. évi oklevél

Az előbbi oklevél 1461. szeptember 23-án kelt és első ránézésre nem is városi kiadvány, hanem polgári magánoklevél: a kismartoni Christoph Stockhaimer és felesége, Barbara német nyelvű és privilegiális formában kiadott, tehát pergamenre írott és függőpecsét alatt kiállított adóslevele arról a 28 forintról, amellyel Kaspar Häckel (Hëckhl) bécsújhelyi polgárnak tartoznak, és amelyet két éven belül két részletben kötelesek megadni (1461. november 11-én tizennégy, majd egy évvel később a másik tizennégy forintot); egyúttal felhatalmazzák, hogy késedelmük esetén terhükre kereszténynél vagy zsidónál kölcsönt vehessen fel, és a tőkéért és a kamatokért minden ingó és ingatlan vagyonukkal jótállnak. Az oklevél a bécsújhelyi városi levéltárban maradt fenn, ahová valószínűleg Häckeltől mint hitelezőtől került. Talán az adósság törlesztése nem teljesült maradéktalanul. Oklevelünk, bár az osztrák kutatás előtt nem volt teljesen ismeretlen — erről alább még szólok — a magyar történettudomány előtt eddig rejtve maradt. Magam egy szakirodalmi utalás alapján bukkantam rá.²

¹ A szerző az MTA–HIM–SZTE–MNL OL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport tudományos munkatársa. A közlemény a „Hivatali írásbeliség és ügyintézés a késő középkori magyarországi mezővárosokban, oklevelek tükrében” című, 2013-ban megvédett PhD-disszertációból (<http://doktori.btk.elte.hu/hist/lakatosbalintpeter/diss.pdf>); a továbbiakban: *Lakatos: Hivatali írásbeliség* készülő monográfia — *Lakatos Bálint: Mezővárosi oklevelek. Települési önkormányzat és írásbeliség a késő középkori Magyarországon, 1301–1526* — kiegészítő kutatásaihoz kapcsolódik. Csepregnek az 1360 és 1528 közötti évekből összesen 20 (1526 előttről 19) kiadványát, Kismartonnak 1415 és 1519 között az itt közölt darabokkal együtt 22 oklevélét és levelét ismerjük; utóbbiak tételes felsorolását lásd alább, az 1. táblázatban.

² Stadtarchiv Wiener Neustadt, Urkunden, Scrin. N. nr. 247. Az oklevelet digitális fényképen

Az dokumentum külalakja és megszövegezése teljesen a német-római birodalmi német oklevéladást követi. A Magyar Királyság nyugati határszélének településeiről, így például Sopronból, Pozsonyból, Dévényből, továbbá a Varasd megyei Krapináról ismerünk ehhez hasonló, ugyancsak német nyelvű magánokleveleket. A magyarországi gyakorlatól idegen minta követésének az esetek egy részében — ennél az oklevélnél is — éppen az lehetett az oka, hogy az egyik fél birodalmi (osztrák, stájer, morva) területre valósi volt.³

Hogy oklevelünk mégis a városi oklevéladás körébe sorolható, annak a hitelesítés módja az oka. A szöveg záradékából ugyanis világosan kiderül, hogy mivel Stockhaimernek és feleségének nem volt saját pecsétje, ezért a hivatalban lévő kismartoni polgármestert és városbírókat kérték meg, hogy az oklevelet a város pecsétjével erősítsék meg, elismerve annak hitelességét. Az utókor szerencséjére Kismarton város pergamencsíkra erősített ép pecsétje mindmáig az oklevélen függ. Ezért került a burgenlandi osztrák kutatás látókörébe, hiszen a város ma ismert egyetlen, középkorból fennmaradt függőpecsétjéről van szó. A pecsét képét több helyütt, az osztrák várostörténeti atlaszban, illetve utóbb egy várostörténeti tanulmánykötetben is közzétették, az oklevelet azonban ismereteim szerint nem közölték.⁴ Tárgya szerint ugyanis semmi különleges nincs benne, ráadásul az iratot a maga nevében kiadó kismartoni polgárról és feleségéről semmit sem tudunk. Christoph Stockhaimer nem szerepel sem a kiadott soproni, sem a pozsonyi forrásokban.⁵ Bár utóbbi városhoz való kötődését sejtetné, hogy neve alapján esetleg rokona lehetett annak a Hanns Stockhaimernek, aki Peter Reyszenzaunnal együtt írt 1442-ben Pozsony városának levelet utóbbi lefogott szolgája érdekében, de e folyamodványból egyáltalán nem következik a levélírók helyi illetősége.⁶ Nem meglepő módon sokkal inkább Bécsújhely irányába vezetnek a szálak: itt két évtizeddel későbből, 1483-ból ismerünk egy bizonyos Jörg Stockheimer polgárt, akiről a város monográfusa, Josef Mayer azt is megjegyzi, hogy

tanulmányozhattam, amelyet levélbeni megkeresésemre Dr. Gerhard Geissl levéltárigazgató bocsátott a rendelkezésemre 2017. júl. 14-i válaszában. Önzetlen segítségét ezúton is köszönöm!

³ A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Levéltárának (a továbbiakban: DL) és Diplomatikai Fényképgyűjteményének (a továbbiakban: DF) a Rácz György és munkatársai által szerkesztett és gondozott közös adatbázisában a „polgár” keresőszóra több száz találatot kaphatunk. Az adatbázisban szereplő fényképek online hozzáférhetők: <https://hungaricana.hu/hu/adatbazisok/a-kozeptkori-magyarorszag-leveltari-forrasai/> (a látogatás ideje: 2017. aug. 20.). Hely hiányában itt csak az egyetlen krapinai, 1504-ben kelt magánoklevél jelzetét adom meg: DL 34414. Az alábbiakban a DF állományában fényképen megtalálható dokumentumoknak csak a DF-számára hivatkozom, mivel az eredeti őrzőhely és jelzet az adatbázisból visszakéreshető.

⁴ Österreichischer Städteatlas. Wissenschaftliche Gesamtleitung: Felix Czeike, Renate Banik-Schweitzer, redaktionelle Leitung: Ferdinand Oppl. 3. Lieferung, Eisenstadt. Kommentar zur Siedlungsgeschichte: Harald Prickler. Wien, 1988, bevezető füzet, címlap. (Online elérhető: http://mapire.eu/oesterreichischer-staedteatlas/eisenstadt/#OV_11_1 – a látogatás ideje: 2017. aug. 20.) – Johann Seedoeh: Vom Bezirkshauptort zur Landeshauptstadt. In: Eisenstadt. Bausteine zur Geschichte. Anlässlich der 350-Jahrfeier der Freistadterhebung. Hrsg. von Harald Prickler, Johann Seedoeh. Eisenstadt, 1998, 449., itt a függőpecsét pecsétfészke is látszik.

⁵ Utóbbiakról való felvilágosítását Majorossy Juditnak köszönöm!

⁶ DF 242868. 1442. jan. 3.

neve alapján származási helye nem határozható meg közelebbről.⁷ Magának az 1461. évi oklevélnek a hátán korabeli írással németül az „adóslevél a Stokhamertől Gaspar Häklnek” rájegyzés olvasható, ami alapján az a benyomásunk támadhat, hogy adósunkat helyben, Bécsújhelyen jól ismerhették. Christoph Stockhaimer személyéről tehát egyelőre (csak az oklevél alapján) mindössze azt gyaníthatjuk, hogy kereskedéssel foglalkozott, és hogy adóslevele egy kölcsönügylethez kapcsolódott.

A hitelező bécsújhelyi polgárról sem tudok számottevően többet. Kaspar Häckelt az 1461. évi oklevél városi esküdtnek, tanácsagnak mondja. További bécsújhelyi források és családfája ismerete nélkül egyelőre csak annyit állíthatunk, hogy a helybéli tekintélyes Häckel család tagja, és valószínűleg annak a Rudolf Häckelnek a rokona, aki 1432 és 1435 között Bécsújhely városbírója, majd 1436-ban és 1437-ben a város polgármestere volt.⁸

Oklevelünk tehát tanúskodik a bécsújhelyi–kismartoni kereskedelmi kapcsolatokról; léte arra is felhívja a figyelmet, hogy a magyar kutatás számára még szinte teljesen feltáratlan bécsújhelyi városi levéltárban valószínűleg számos más magyarországi vonatkozású, a bécsújhelyi polgárok kereskedelmi kapcsolataiból és borkereskedési kiváltságaiból következően zömmel gazdasági jellegű irat található, közöttük talán további Kismartonnal kapcsolatos tételek is.⁹

Az 1502. évi oklevél

A második ehelyütt közölt oklevelet négy évtizeddel később, 1502 márciusában állította ki a kismartoni magisztrátus. A dokumentum teljesen váratlan őrzőhelyről: Temesvárról

⁷ *Josef Mayer: Geschichte von Wiener Neustadt. Bd. I. Wiener Neustadt im Mittelalter. 2. Teil. Eine Glanzperiode der Stadt (1440–1500). Wiener Neustadt, 1926 (a továbbiakban: Mayer: Wiener Neustadt I/2.), 144.*

⁸ *Josef Mayer: Geschichte von Wiener Neustadt. Bd. I. Wiener Neustadt im Mittelalter. 1. Teil. Werden und Wachsen der Stadt (bis 1440). Wiener Neustadt, 1924 (a továbbiakban: Mayer: Wiener Neustadt I/1.), 475–476.* További családtagok, rokonok: Christian Häckel polgár végrendelete 1472 novemberéből, egyebek mellett egy okai (Sopron m., ma Oggau, Ausztria) szőlővel, uo. I/2. 137.; Michel Häckel polgár magánpecsétje a családi címerrel uo. I/2., kötetvégi képmelléklet, Tafel 4., 7. sz.

⁹ A bécsújhelyi levéltár középkori okleveleket is tartalmazó, 1230-tól folyamatos anyagrésze az újkori, szekrények (scriniumok) szerinti rendben található, amelyek több, római, ábécés egybetűs és kétbetűs jelzetrendszerrel alkotnak (I–CXXIII., A–Z, Aa–Zz, A1–K10, 1A–XIIM, Lit. B1.), és tematikus, ill. ügytípus szerinti csoportosításban tartalmazzák a szálas iratanyagot. Igen lényegesek a kötetes kéziratok szinte hiánytalan sorozatai is: tanácsi könyvek (Ratsbücher) 1430–1520, tanácsülési jegyzőkönyvek (Ratsprotokolle) 1542-től, bírósági jegyzőkönyvek (Gerichtsprotokolle) 1566-tól, Gewährbücher (vegyes végrendeleti, kereskedelmi, városkormányzati ügyeket tartalmazó városkönyvek) 1430-tól, céhkönyvek. A levéltár állományára lásd *Mayer: Wiener Neustadt I/1.* 37. és a levéltár honlapját: <http://www.stadtarchiv.wiener-neustadt.at/bestande1.htm> (a látogatás ideje: 2017. aug. 20.). A DL–DF adatbázisban mindössze 54 dokumentum felvétele található meg a római számos scriniumok anyagából, borszállítási privilégiumok, dézsmaügyek, ill. Mátyás király Bécsújhellyel kapcsolatos néhány oklevele (DF 286411–286458.) A középkori anyag leginkább két 19. század végi, helyben fénymásolatban tanulmányozható segédletkötet, egy helynévmutató (Ortsverzeichnis) és egy tárgymutató (Sachverzeichnis) segítségével kutatható, amelyek a címszó mellé megadják a vonatkozó oklevéljelzetet és ennek pontos dátumát. Köszönöm Péterfi Bence szíves felvilágosítását és segítségét!

(ma Timișoara, Románia), a Román Nemzeti Levéltár Temes Megyei Levéltárából bukkan elő.¹⁰ Ezért eddig sem a nyugat-magyarországi, sem a burgenlandi osztrák kutatás előtt nem volt ismert.

E második kismartoni oklevél ugyancsak privilegialis formában kelt egy helyi születésű, de a Pozsony megyei Szentgyörgy (Sankt Georgen, ma Svätý Jur, Szlovákia) mezővárosba áttelepült polgár, bizonyos Mertt (Martin) Wölfll kérésére, igazolva törvényes származását. Erre az oklevélre a kérvényezőnek azért lehetett szüksége, hogy a befogadó település hatósága előtt bemutathassa, így kérve az ottani polgárok közé való felvételét. Az általános európai gyakorlatnak megfelelően ugyanis ahhoz, hogy valaki egy magyarországi városban vagy mezővárosban polgár lehessen, bizonyos vagyoni és képzettségi feltételek mellett személyi feltételeknek is meg kellett felelnie. Ez utóbbiak a törvényes származás, a szabad jogállás, az erkölcsös életvitel, illetve a nagykorúságot és teljes cselekvőképességet jelző házassági állapot voltak.¹¹ Törvényes származását és tisztességes magaviseletét a kérelmezőnek vagy kezesek révén szóban, vagy korábbi lakhelyéről való tanúsítvánnyal írásban kellett igazolnia.¹²

A korábbi polgári állapotot bizonyító származási tanúsítványt polgárlevélnek nevezük.¹³ Az irattípus a 15–16. század fordulója körül bukkan fel, de a kora újkorban sem volt túlzottan gyakori. A ránk maradt példányok is kisszámúak, mivel személyhez kötődtek, és az esetek többségében nem volt fontos megőrizni őket a polgárlevél felvétele után. (Származási tanúsítványt cégbe való felvételhez, illetve peres ügyekben, például vitás örökség miatt is kiállíthattak.) Az általam fellelt késő középkori mezővárosi és falusi származási tanúsítványok jobbjára a mai Szlovákia területére eső felső-magyarországi települések kiadványai.¹⁴ Latin és kisebb számban német nyelvű darabokat egyaránt találunk közöttük.¹⁵

¹⁰ Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Timiș, Nr. 117. Colecția de documente Muzeul Banatului (A Bánáti Múzeum iratgyűjteménye), doc. 5. Az oklevélre néhány éve a levéltár interneten is hozzáférhető segédleteit búvárolva szintén Péterfi Bence barátom hívta fel a figyelmemet, amit ezúton ismételtelen köszönök neki. Az intézménnyel 2012-ben vettem fel a kapcsolatot, az oklevél digitális felvételét 2012 nyarán kaptam kézhez, és az 1. jegyzetben említett doktori értekezésemben használtam fel.

¹¹ *Bácskai Vera*: Városok Magyarországon az iparosodás előtt. Budapest, 2002 (Osiris könyvtár. Történelem), 42–44., *Szende Katalin*: Polgárnak lenni. A polgárjog megszerzésének elvei és gyakorlata a késő-középkori Sopronban. Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv 1. (2006), 87–88. (a továbbiakban: *Szende*: Polgárnak lenni), *Tárkány Szücs Ernő*: Magyar jogi népszokások. 2., bőv. kiad. Budapest, 2003, 60.

¹² *Szende*: Polgárnak lenni 88–89.

¹³ *Szende*: Polgárnak lenni 89.

¹⁴ A legjelentősebb települések, a tárnoki városok írásbeliségét nem vizsgáltam, mutatóba egy példa: Pozsony 1451. okt. 6-i magaviseleti tanúsítványa korábbi ottani polgáruk, Hans Reuss számára, lásd Sopron szabad királyi város története. Közli *Házi Jenő*. I/1–7. köt., II/1–6. köt. Sopron, 1921–1943. (a továbbiakban: *Házi és kötettszám*), I/3. 335–336.

¹⁵ Időrendben: Héthárs (Sáros m., ma: Lipany, Szlovákia) 1421, latin: Zsigmondkori oklevéltár VII. köt. 1421. Szerk. *Borsa Iván – C. Tóth Norbert*. Budapest, 2003 (A MOL kiadványai II-39.), 1001. sz., Kismarton (Sopron m., ma: Eisenstadt, Ausztria) 1457, német: *Házi I/4*. 231–232., Vác (Nógrád m., ma Pest m.) 1468, latin: DL 45284., magyar ford. „Késő maradékainknak tétessen jegyzésben.” Írásos emlékek Vác város múltjából 1074–1990. Összeáll. *Horváth M. Ferenc, Pintér Tamás*. Vác, 1996 (Váci Történelmi Tár I.), 36.

Egy részük levélformájú, másik részük pátens formában, szöveg alá nyomott pecséttel kiadott oklevél, de az esetek jó részében ezekben is megnevezték, hogy melyik fogadó város számára állították ki a tanúsítványt. Az efféle igazolások kiadása a városi testület rutinügyei közé tartozhatott: a Nyitra megyei Galgóc 1493. évi és a Pozsony megyei Cseklész mezőváros 1503. évi igazolását egyaránt csak két esküdt állította ki, előbbi esetben a bírót nem is említették meg.

Az 1502. évi oklevelet tehát a Pozsony megyei Szentgyörgy mezőváros magisztrátusa számára bocsátották ki. Hogy egyértelmű legyen, hogy a kiállítók nem a Kismarton melletti, mára azzal összeépült Szentgyörgy falura (újkori, törzskönyvezett hivatalos magyar nevén Lajtaszentgyörgy, németül Sankt Georgen am Leithagebirge, Ausztria) gondoltak, a szövegben a települést a „Bazin melletti Szentgyörgy” („Sannd Georgen bey Pösing”) formában nevezték meg. A dokumentum eredetének tisztázásához ez adja a kulcsot: kiállítása után az oklevél nyilván rögvest ide került, és miután ott Mertt Wölffl bemutatta, feltehetően hosszú időre a városi iratok közé sorolták. Itt őrizhették egészen a 19. századig.

Hogyan kerülhetett azután az oklevél Temesvárra? Erre valamikor 1878 előtt kerülhetett sor, és ebben Temes megye főispánjának, a műgyűjtő idősebb csicseri Ormós Zsigmondnak (1813–1894) lehetett szerepe.¹⁶ A Magyar Tudományos Akadémia tagjává is megválasztott, művészettörténeti írásokat és szépirodalmi-publicisztikai munkásságot egyaránt magáénak mondható Ormós volt egyebek mellett 1872-ben a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat (1885-től Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum Társulat) egyik alapítója.¹⁷ A múzeum számára saját magángyűjteményeit, köztük történeti iratkollekcióját is odaajándékozta. A négy egységre (A, B, C, D osztály) tagolódó múzeumi levéltár 1893. évi ismertetése vezet nyomra bennünket: „A D osztály egészen különálló részt képez. Ez az »Ormós Gyűjtemény«. Társulatunknak érdekében megöszült elnöke, méltóságos idősb Ormós Zsigmond úr ugyanis méltán kívánhatta azt, hogy az általa levéltárunknak adományozott kéziratok a társulat tulajdonában lévő

(Tringli István ford.), Németlipcse (Liptó m., ma: Partizánska Ľupča, Szlovákia) 1474, latin: DF 281552., Galgóc (Nyitra m., ma: Hlohovec, Szlovákia) 1493, latin: DL 39413., Grenic (Szepesvéghely, Szepes m., ma: Hranovnica, Szlovákia) 1502, német: DF 281669., Cseklész (Pozsony m., ma: Bernolákovo, Szlovákia) 1503, német: DF 243232.; Margonya (Sáros m., ma: Marhaň, SK) 1526, latin: DF 229821. – Kivételes a szláv (a magyar kutatásban cseh, a szlovák kutatók által inkább szlovakizált cseh, ó-cseh nyelvűnek nevezett) nyelvű, Korpona (Hont m., ma: Krupina, Szlovákia) által 1457-ben kiállított tanúsítvány, amely a zsolnai városkönyvben maradt fenn: Kniha žilinská. Vydal Václav Chaloupecký. O právu Magdeburském německým jazykem v knize Žilinské z roku 1378 pojednává Rudolf Rauscher. Bratislava, 1934 (Prameny Učené spoločnosti Šafaříkovy v Bratislavě 5.), 111., nr. 52. (fényképe DF 266966., fol. 4v). Chaloupecký szerint (uo. 56. jegyz.) a szöveg eredetileg is cseh nyelvű volt, és nem latinról fordították, mivel több, a zsolnai nyelvhasználattól idegen elemet tartalmaz.

¹⁶ Új Magyar Életrajzi Lexikon (a továbbiakban: ÚMÉL) IV. köt. L–Ö. Főszerk. Markó László. Budapest, 2002, 1172–1173.

¹⁷ Lajos Kakucs: Sigismund Ormos, der Südungarische Historische Verein in Temeswar und das Museumswesen im Banat (1872–1919). A Móra Ferenc Múzeum évkönyve. Történeti tanulmányok. Studia historica 2. (1999), 619–620.

egyéb kéziratoktól elkülönítve, mint külön osztály kezeltessék. (...) A D. oszt. vagyis »Ormós Gyűjtemény« kiválóbb részei a következők: Szent-György város két számadási könyve a XVII. századból, s egyéb e városra vonatkozó hivatalos levelezés az 1502–1751. évekből, összesen 32 darab, többnyire kamarai iratok.”¹⁸

Ezen általános utalás alapján egyértelmű, hogy oklevelünk az úgynevezett Ormós-gyűjtemény részeként, mégpedig a hátlapján található ceruzás rájegyzés szerint 1878-ban került a mai Bánáti Múzeum jogelődjébe (bár nem zárhatjuk ki azt sem, hogy ez az évszám az Ormós birtokába való kerülést jelzi), és mivel éppen 1502-ből való, az irategyüttesben a legkorábbi, kezdő irat lett. A levéltár osztályainak darabjait Berkeszi István társulati titkár ugyanis szigorú időrendbe sorolta, és mivel a másik rendezőelv értelmében az egyazon tárgyra vonatkozó, összetartozó iratok együvé, „egy csomagba, s így egy szám alá” kerültek, tehát egy szám alatt időnként több, akár 30–40 darab is volt,¹⁹ a jelentés szerint 130 tételből álló Ormós-gyűjteménynek a fent idézett szentgyörgyi anyag eredetileg a D. 1. szám alá volt sorolva.²⁰ Az impériumváltás után a múzeumot teljes anyagával együtt a román kormányzat államosította, 1922-ben létrehozva a Bánáti Múzeumot. A gyűjtemény 1960-ban került innen a megyei állami levéltár kezelésébe, ahol azután a pertinencia és proveniencia elveit figyelmen kívül hagyva az anyag legnagyobb részéből egy egységes időrendi sorozatot alakítottak ki, folyószámozással ellátva az egyes darabokat. E sorozatban oklevelünk az 5. számot kapta, jelenleg is e jelzeten található.²¹

Nem tudni, mi módon jutott Ormós Zsigmond a szentgyörgyi városi iratok birtokába. Nem zárható ki, hogy erre még fiatal éveiben került sor: 1834-ben Vukovics Sebő Temes megyei országgyűlési követ írnokaként vett részt az akkori pozsonyi diétán, ahol Lovassy László és mások mellett az országgyűlési ifjak egyik jelentős alakjának számított; politikai és kibontakozó irodalmi tevékenysége miatt azután a cenzúrával gyűlt meg a baja, és emiatt kellett hazautaznia Temesvárra 1835-ben.²² Bár élete későbbi szakaszában sokat utazott, visszaemlékezéseiben jobbra csak külföldi útjait ecsetelte.²³ Közéleti pályája csaknem kizárólag Dél-Magyarországhoz, azon belül is Temesvárhoz kötődött.²⁴

¹⁸ *Berkeszi István*: Jelentés a „Délmagyarországi történelmi és régészeti Múzeum-Társulat” levéltáráról. Történelmi és régészeti értesítő. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulat közlönye. ÚF. 9. (1893), II. füzet, 105–115. (a továbbiakban: *Berkeszi*: Jelentés), ebből 106. és 109.

¹⁹ *Berkeszi*: Jelentés 105., 106.

²⁰ Vö. *Berkeszi*: Jelentés 109.

²¹ *Marlen Negrescu*: Colectia de documente Muzeul Banatului (1353–1948). Nr. fond. 117. Nr. Inventar 1575. Részletes intézmény- és gyűjteménytörténeti bevezetővel ellátott darabszintű jegyzék, pdf-formátumban letölthető a Román Nemzeti Levéltár honlapjának megyei alhonlapjáról: <http://www.arhivelenationale.ro/index.php?lan=0&jud=149> (a látogatás ideje: 2017. aug. 20.)

²² ÚMÉL IV. 1172., *Benkő Samu*: Ormós Zsigmond ifjúsága és irodalmi munkásságának kezdetei. in: *Uő*: A helyzettudat változásai. Művelődéstörténeti dolgozatok. Bukarest, 1977, 198–210., *Pajkossy Gábor*: A kormányzati „terrorizmus” politikája Magyarországon 1835 és 1839 között. *Századok* 141. (2007), 692.

²³ *Ormós Zsigmond*: Utazási emlékek I–VI. köt. Pest, 1860, 1862–1863. (német utazások), *Ormós Zsigmond*: Visszaemlékezések I–III. köt. Budapest, 1885–1888.

²⁴ Vö. *Patzner István*: Idősb Ormós Zsigmond emlékezete. Temesvár, 1895 (részletes emlékbeszéd).

Ezért sokkal inkább azt feltételezhetjük, hogy életének későbbi szakaszában mint befutott politikushoz és ismert műgyűjtőhöz közvetítők révén, tudományos-közéleti kapcsolatrendszerén keresztül jutottak hozzá ezek a tartalmuk alapján nem jogbiztosító jellegű, tehát valószínűleg kiselejtezett városi dokumentumok.²⁵

Az 1461. évi kismartoni oklevélhez képest az 1502. éviben szereplő személyekről valamivel többet tudunk meg. A szöveg szerint Mertt Wölffl személyesen előadott kérését a városi testület jogosnak találta és kedvezően fogadta, mivel Mertt rokonsága már régóta idevalósi. Így tehát tanúsították, hogy Mertt és testvérei, Peter és Elisabeth egyaránt Stefan Wölffl és néhai felesége, Christina törvényes házasságából származnak, ezért Mertt származása is kifogástalan. A szöveg nem nevezi Mertt Wölfflt szentgyörgyi polgárnak (igaz, kismartoninak sem), csak szentgyörgyi lakosnak, tehát valószínűleg már korábban áttelepedett és az irat csak az ottani polgárfelvétel hivatalos lebonyolításához kellett. Noha erre a szöveg nem utal, német nyelvűsége arra mutat, hogy Mertt a szintén német ajkú városnak számító Szentgyörgyben kívánta felhasználni. (Kutatásai során Szende Katalin több alkalommal is rámutatott, hogy a városok külső kapcsolataiban, levelezésében fontos volt a kommunikációs partner, a címzett nyelvismeretéhez és elvárásaihoz való alkalmazkodás.²⁶ Itt ez egybeesik a belső ügyvitelben használatos nyelvvel.)

Mertt oklevélben megnevezett családtagjai közül talán Elisabeth lehetett a legidősebb, aki ekkor már Michael Pinter kismartoni polgár felesége volt. A felsorolásban a fiúgyermekek közül Peter áll előrébb. Elképzelhető ugyan, hogy ő is idősebb volt Mertrnél, ráadásul atyjukkal együtt polgártársnak („*unnser mütbürger*”) titulálják, de a fordítottja is lehetséges, tehát hogy Peter volt a fiatalabb, aki otthon maradt, szemben „idegenbe szakadt” testvérel. Azonban az oklevél szerint mind a három testvér nagykorú volt, amivel összevág, hogy szüleik közül édesanyjuk 1502-ben már nem élt.

A késő középkori mezővárosi polgárcsaládok néhány szerencsés kivételtől eltekintve megismerhetetlenek. A szűkös forrásviszonyok miatt egy-egy polgár egyszer bukkan csak fel, és a legtöbbször a nevéen kívül semmit sem tudunk meg róla. Éppen ezért nagy szerencse, hogy egy másik forrás segítségével valamivel jobban el tudjuk helyezni a Wölffl családot a 16. század eleji helyi társadalomban. Ez a kismartoni uradalom legrégebbi, 1500. évi urbárium, amelyet, mivel a mezőváros ekkor és még egészen 1647-ig osztrák

²⁵ Vö. Kosáry Domokos – Kulcsár Krisztina – Szakály Orsolya: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába. I. Általános rész. 4. köt. Városi, mezővárosi és községi levéltárak és forrásközlések (a továbbiakban: Kosáry: Bevezetés I-4.) II. köt. Budapest, 2015, 1184–1187.

²⁶ Szende Katalin: A magyarországi német nyelvű források kiadásának elvei és gyakorlata. Fons 7. (2000), 1. sz. (a továbbiakban: Szende: Német forráskiadás), 52–53., Szende Katalin: Nyelvében él a polgár? Többnyelvűség a késő-középkori Magyarország városaiban. Aetas 26. (2011), 3. sz., 14–15., Katalin Szende: Integration through Language: The Multilingual Character of late Medieval Hungarian Towns. In: Segregation – Integration – Assimilation. Religious and Ethnic Groups in the Medieval Towns of Central and Eastern Europe. Ed. by Derek Keene, Balázs Nagy, Katalin Szende. Farnham, 2009 (Historical Urban Studies Series), 218–219.

zálogterület volt,²⁷ az alsó-ausztriai kamarai anyagban őriznek.²⁸ A helytörténeti szakirodalomban idézett és a címlapon található évszám félreolvasása miatt sokáig tévesen 1515-re keltezett urbárium²⁹ településenként, azon belül telkenként tagolódik. Élén Kismarton mezőváros áll, és az itteni 137 telek háztulajdonosának neve, illetve az általuk fizetett évi földesúri adó összege van feltüntetve. Kismarton mint kiváltságokkal rendelkező mezőváros³⁰ csak készpénzben fizetett: évi kétszer, Szent György és Szent Mihály napján (április 24. és szeptember 29.) adózott. A 137 telkén élő lakosa közül mindössze három egésztelkes, egy háromnegyed- és tizenhat féltelkes volt. A derékhatat a hatvan negyedtelkes alkotta, mert mindössze hét nyolcadtelkes akadt, igaz, ezeken kívül tizenhét adómentes rész- és egésztelek is szerepelt (köztük a plébánia telke, a bécsújhelyi püspök háza, egy fürdő, hat zsidók lakta és egy papi javadalmas ház).³¹

A neveket böngészve előbb a „Steffan Wölfl”, majd néhány oldallal később a „Michel Pinter” névre akadunk, akikben nem nehéz Mertt Wölfl apját, illetve sógorát azonosítani.³² Peter Wölfl nevét nem találjuk, ezek szerint 1500-ban ő (még) nem volt háztulajdonos, így valószínűleg teljes jogú polgár sem. Ez megerősíti abbéli gyanúnkat, hogy Peter két évvel később is még csak „friss” polgár lehetett, és Mertt is még fiatalember volt. Az urbáriumban szereplő édesapjuk 1500-ban egy negyedtelek után adózott összesen 60-60 dénárt, tehát Kismarton polgárságának középrétegébe tartozhatott. Leányát egy hasonló vagyoni helyzetű polgárral házасította össze: Michael Pinter ugyancsak negyedtelek után adózott. Mivel az urbáriumban több ilyen nevű személy is előfordul, a helyi szőlőművelést tekintetbe véve valószínű, hogy Pinter nevének megfelelően kádár volt. Bár a Wölfl család kézműves voltáról semmit sem tudunk, a Kis-Kárpátok lankáin ugyancsak szőlőművelésből élő Szentgyörgyre költöző Mertt Wölfl foglalkozása, tanult mestersege talán szintén a borászathoz kapcsolódott. Ez azonban csupán feltételezés. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a családnevek kialakulásának időszakában az eredetileg talán ra-

²⁷ *Bariska István*: A Szent Koronáért elzalogosított Nyugat-Magyarország 1447–1647. Szombathely, 2007 (Archivum comitatus Castriferrei 2.), (a továbbiakban: *Bariska*: A Szent Koronáért elzalogosított), 39–40., 47., 85–87., lásd még *Joseph Karl Homma*: Landeshauptstadt Eisenstadt. In: Österreichisches Städtebuch. Hrsg. von *Alfred Hoffmann*. 2. Bd. Die Städte des Burgenlandes. Redigiert von *Herbert Knittler*. Wien, 1970 (a továbbiakban: *Homma*: Eisenstadt), 77., 4a szakasz.

²⁸ Österreichisches Staatsarchiv (Bécs), Allgemeines Verwaltungsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Alte Hofkammer, Niederösterreichisches Vizedomamt, Urbare vol. 1202. „Urbar der herschaft Eysnenstat, aufgeschribenn an freitag nach Letare in der vasstnn im XV^c jare”. Fényképmásolata: DF 258610. (A fényképek sorrendjének keveredése miatt az adatbázisban az urbárium az 573. képpel kezdődik.)

²⁹ *Otto Aull*: Eisenstadt. Ein Führer durch seine Geschichte und Kunst. Eisenstadt, 1931, 30–31., *Homma*: Eisenstadt 80., 6a szakasz és 83., 8ab szakasz. A tévedést helyesbíti *Harald Prickler*: Eisenstadt im Überblick – ein historisches Mosaik. In: Eisenstadt. Bausteine zur Geschichte. Anlässlich der 350-Jahrfeier der Freistadterhebung. Hrsg. von *Harald Prickler*, *Johann Seedorf*. Eisenstadt, 1998 (a továbbiakban: *Prickler*: Eisenstadt im Überblick), 22., 10. jegyz.

³⁰ *Bariska*: A Szent Koronáért elzalogosított 85–87., *Homma*: Eisenstadt 87–88., 9ab szakasz, *Prickler*: Eisenstadt im Überblick 10–14.

³¹ Az urbárium Kismartonra vonatkozó részét közli és elemzi *Prickler*: Eisenstadt im Überblick 22–24.

³² DF 258610., fol. 26r (a bönészöben az 599. képen), 33v. (a 627. képen).

gadványnévként („Kisfarkas”) a Stefanra vagy felmenőjére adott Wölffl a Pinter névvel ellentétben ekkor már családnévként áll előttünk: mindkét fiú, Mertt és Peter is az apa vezetéknevét örökölte.

Kismarton 1526 előtti oklevelei. A város pecséthasználata

Az újonnan előkerült két oklevél a Kismarton már ismert kiadványairól való ismereteinket is bővíti. E példányokkal együtt a magyarországi középkor végét jelentő mohácsi csata évéig, 1526-ig bezárólag összesen huszonnégy kismartoni oklevelet ismerünk, mégpedig az 1415–1519 közötti évekből. Ezek a következők (1. táblázat):³³

sz.	keltezés	nap	típus	DF-jelzet	kiadás
1.	1415. február 22.	p	levél Sopronhoz	202081.	Házi I/2. 88–89. ³⁴
2.	1415. február 27.	sz	ítéletlevél	202083.	Házi I/2. 89–90.
3.	1427. május 27.	szo	levél Sopronhoz	202360.	Házi I/2. 333.
4.	1428. február 7.	szo	levél Pozsonyhoz	241509.	–
5.	1429. május 29.	v	levél Pozsonyhoz	241529.	–
6.	1430. április 22.	szo	levél Pozsonyhoz	241546.	–
7.	1434. május 10.	h	levél Sopronhoz	202528.	Házi I/3. 68–69.
8.	1435. június 26.	v	levél Sopronhoz	202541.	Házi I/3. 94–95.
9.	1435. november 24.	cs	levél Sopronhoz	202599.	Házi I/3. 111–112.
10.	1437. április 8.	h	levél Sopronhoz	202638.	Házi I/3. 144.
11.	1451. október 5.	k	levél Sopronhoz	202856.	Házi I/3. 334.
12.	1452. szeptember 21.	cs	levél Sopronhoz	202924.	Házi I/3. 385–386.
13.	1452. október 7.	szo	levél Sopronhoz	202926.	Házi I/3. 387.
14.	1454. március 20.	sz	levél Pozsonyhoz	240277.	–
15.	1457. október 11.	k	levél Sopronhoz	203218.	Házi I/4. 231–232.
16.	1458. május 30.	k	levél Sopronhoz	203284.	Házi I/4. 285.
17.	1459. november 23.	p	levél Sopronhoz	203438.	Házi I/4. 405–406.
18.	1461. szeptember 23.	p	adósságlevél	–	itt, Függelék 1. sz.

³³ A táblázat rövidítései: sz. = szám; a „nap” rovatban a kibocsátás keletnapja található: h = hétfő, k = kedd, sz = szerda, cs = csütörtök, p = péntek, szo = szombat, v = vasárnap.

³⁴ Tévesen febr. 15-i keltezéssel.

19.	1462. november 22.	h	levél Sopronhoz	203500.	<i>Házi I/5. 49.</i>
20.	1502. március 24.	cs	polgárlevél	–	itt, Függelék 2. sz.
21.	1504. március 7.	cs	elismervény	204103.	<i>Házi I/6. 211–212.</i>
22.	1519. április 29.	p	nyugta Nagymartonnak fizetésről	286381.	–

1. táblázat. Kismarton mezőváros fennmaradt középkori oklevelei és levelei

A kiadványok mind német nyelvűek, többségük a 15. század derekán keletkezett, főleg Sopronhoz és Pozsonyhoz intézett levél. Ennek megfelelően ez utóbbiak ténylegesen levélformájúak, külzetükön címezéssel és zárópecséttel lettek kiállítva. Mindössze két pátens formában, szöveg alá nyomott pecséttel kiállított kismartoni oklevél ismert, egy ítéletlevél 1415-ből és egy nyugta 1504-ből. Az 1461. évi adóslevél és az 1502. évi származási tanúsítvány tehát a jelenleg egyedüliekként ismert privilegialis formában kibocsátott mezővárosi kiadványaink.

Tárgy szempontjából egyébként az 1502. évi származási tanúsítványunk nem áll magában: 1457-ban a kismartoniak Sopron város számára levél formájában igazolták, hogy a tőlük távozó és Sopronba költöző Michael Wunder puskamester és felesége kifogástalan életvitelű, és költözési szándéka miatt feloldották a városuk iránti hűségeskü alól. A szövegből az is kiviláglik, hogy az asszonynak kellett Kismartonba ezért a tanúsítványért visszamennie, mivel férjét a soproniak addig kezesként fogva tartották.³⁵ Az említett hűségeskü arra is utal, hogy Kismarton egyébként a saját polgárfelvételeknél a szabad királyi városok mintájára járt el, noha magánföldesúri város volt.³⁶

Mivel az 1461. évi oklevélen teljesen ép pecsét függ, ennek segítségével a többi kiadványon szereplő pecsétlenyomatot vagy pecsétnyomot is azonosítani tudjuk, ami lehetővé teszi Kismarton mezőváros középkori pecséthasználatának megismerését. Körirata szerint az alul-felül pontsorról körbevett és viszonylag nagy méretű, 3,2 cm átmérőjű pecsét a város kispécsettje (szövege gótikus minusculával: + <sigillum> parvum · ferree · civitatis); pecsétképe négyzethálós háttérdíszítés előtt álló pártázott, csúcsos tetővel és négyosztatú ablakkal, valamint felhúzott kapuráccsal ellátott egynyílású kaputorony (1. kép). Ezek szerint a városnak kellett rendelkeznie egy nagyobb pecséttel is. Ez azonban nem maradt ránk, mert valószínűleg igen ritkán használták, hiszen nagypecsétet általában csak örökérvényű, privilegialis formában kiállított oklevelekre függesztettek.³⁷ A tele-

³⁵ *Házi I/4. 231–232.; Szende: Polgárnak lenni 100–101.*

³⁶ Uo. 65. j.

³⁷ Buda város példája: *Kubinyi András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). In: Budapest története. Főszerk. Gerevich László. II. köt. Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején. Szerk. Gerevich László, Kosáry Domokos. Budapest, 1975, 83., 167–168. A*

pülésnek ugyanis volt egy másik, de feleekkora, 1,5 cm átmérőjű kispecsétje is, amelynek lenyomata legelőször 1415-ből maradt ránk, és az oklevélben egyértelműen a város pecsétjének nevezik.³⁸ Körirat nélküli kerekpecsét, széle pontsoros, pecsétképe kerekalpú pajzs, benne pártázott kaputorony egyszerűsített, tető és ablak nélküli rajzolata látható, a háttérben nehezen értelmezhető részletekkel (2. kép).³⁹ (A következőkben a két pecsétet „nagyobb kispecsétnek” és „kisebb kispecsétnek” fogom nevezni.)

1. kép. Kismarton nagyobb kispecsétjének lenyomata 1459-ből (a 17. sz. levélen)

Az adatbázisban rendelkezésre álló színes fényképfelvételek alapján Kismarton mezőváros a vizsgált időszakban végig zöld színű viasszal pecsételt: mindkét ismert kispecsétnek ilyen színű lenyomataival szembesülünk (esetenként, így az 1461. évi oklevélen is színe barnásnak vagy feketésnek látszik). A zöld viasz használata a mezővárosi közösség tekintélyét mutatja, mert ezt külön királyi privilégiummal lehetett elnyerni. A folyamat

nagypecsét használatának korlátozottsága miatt a korábbi kispecsétből itt „titkospecsét” lett, és ezen kívül alkalmaztak még más kisebb pecséteteket is.

³⁸ Lásd az 1. táblázatban szereplő 2. sz. oklevelet.

³⁹ A pajzs oldalain *Házi* I/3. 112. szerint balról jobbra a t + a + h kisbetűk láthatók. E gótikus kisbetűket véleményem szerint nem lehet belelátani a lenyomatba, inkább mintha a pajzs mögött átlósan keresztbe tett hosszúkás bot vagy lándzsa végei lennének, meglehetősen elnagyolva.

a éppen a Zsigmond-korban, a 15. század elején kezdődött Magyarországon, és a vörös viaszpecséttel való pecsételés rangjelölő voltának megszilárdulásával párhuzamosan alakult ki — annál kevésbé előkelő, de a természetes színű pecsét használatánál rangosabb fokozatot jelentett.⁴⁰

Kismarton más jelentősebb magyarországi mezővárosokhoz, például a délvideki Újlakhoz hasonlóan tehát már viszonylag korán, a 15. század elején zöld színű pecsétet használ,⁴¹ míg más települések sokkal később nyerik el ezt a jogot, például Miskolc csak 1512-ben.⁴² A királyi privilégiumot Kismarton esetében nem ismerjük. (A város legelső, 1415. évi kiadványán még nyolcszögletű, természetes színű gyűrűspecst találhatók, amely a kibocsátó előljáró magánpecsétje lehet.)

A két pecsétet az ismert kiadványok alapján látszólag nem párhuzamosan, hanem időben felváltva használták. Az 1. táblázat tételszámaival jelölve az egyes oklevélpéldányokat az időszakok a következők (2. táblázat):

Év, időkor	pecsét fajtája	oklevél
1415, 1427	kisebb kispecsét	2–3. sz.
1428–1435. június	nagyobb kispecsét	4–8. sz. ⁴³
1435. november–1454	kisebb kispecsét	9–14. sz.
1457–1519	nagyobb kispecsét	15–22. sz. ⁴⁴

2. táblázat. Kismarton mezőváros pecséthasználatainak időszakai

Valóban elkülönülő pecséthasználatról, pecsétváltogatásról van szó? Ez nem igazán életszerű: az általános városi gyakorlat szerint több pecsétet az ügyforgalom egy bizonyos nagysága felett mindig párhuzamosan használtak, még akkor is, ha egyes különböző pecsétekkel részben vagy egészben ugyanolyan típusú, tárgyú kiadványokat hitelesítettek.

⁴⁰ Köszönöm Neumann Tibor segítségét és felvilágosítását, illetve hogy vörös és zöld pecsétekre vonatkozó gyűjtésének adatait megosztotta velem.

⁴¹ Újlak (ma: Ilok, Horvátország): DL 5124. (1362, természetes színű), DL 10789. (1419, zöld színű). Közben kaphatták a zöld viaszú pecsételés jogát, de a pecsétjük ugyanaz maradt.

⁴² Szendrei János: Miskolcz város története és egyetemes helyirata. 3. kötet. Oklevéltár Miskolcz város történetéhez. 1225–1843. Miskolcz, 1890, 155–156. (Kora újkori egyszerű másolata: DL 22352.)

⁴³ A 4–7. számú kiadványokat csak fekete-fehér, mérőlécc nélküli felvételen tanulmányozhattam, azonosításukhoz a 7. sz. oklevél viszonylag ép és lemérhető lenyomata segített hozzá, míg a 8. számú, 1435. júniusi példányon található lenyomat papírfelzetes. A 6. sz. oklevelet Pozsonyban Neumann Tibor eredetiben tanulmányozta, a pecsét zöld színét a helyszínen állapította meg. Felvilágosítását köszönöm!

⁴⁴ A 21. számú oklevélen csak egy lyuk maradt, de a lenyomatrajzolat mérete alapján a pecsét azonosítható. Az ehelyütt közölt 1502. évi oklevélben e pecsétet „statt sigill” néven nevezik meg. Az 1461. évi ép függőpecsét mellett a 17. számú, 1459-ben kelt oklevélen fennmaradt rányomott pecsétlenyomat is viszonylag ép és szép rajzolatú.

2. kép. Kismarton kisebb kispecsétjének lenyomata 1435-ből (a 9. sz. levélen)

Joggal gyanakodhatunk tehát a forrásfennmaradás csalóka véletlenjére. De lehetséges egy másik, jóllehet ingatag magyarázat is: ha a két pecsétet a 15. század eleji városvezető elit feltehetően létező különböző csoportjaival próbáljuk meg összekötni, azok hatalomban való tartózkodásával megfeleltetni. Akkor elképzelhető lenne a pecsétek változtatása. Csakhogy Kismarton 15. század eleji városvezető elitjéről az égvilágon semmit sem tudunk. Így mindez nem több légből kapott feltételezésnél, ráadásul a jelenséget az 1420–1430-as évekre szoríthatnánk össze. A korszak vége ugyanis egyértelmű: 1454 után a kisebb kispecsét véglegesen eltűnik. Ezután kizárólag a köriratos és a települést is bizonyára jobban reprezentáló nagyobb kispecsétet használja a város, ráadásul — mint azt a két újonnan előkerült oklevél is mutatja — privilegiális oklevelek megerősítésére is alkalmazza. Összességében tehát Kismarton fejlett pecséthasználattal rendelkező kiadványai megerősítésére: több pecsétet használtak (ebben nyilván a jelentősebb városok, leginkább a közeli Sopron gyakorlatát követhették)⁴⁵ és a település már a 15. század elejétől rendelkezett a zöld viasszal való pecsételés jogával is.

⁴⁵ Sopron városa is egy nagypecsétet és egy kispecsétet használt a 15. század elejétől. *Házi Jenő*: A városi kancellária kialakulása Sopronban. *Soproni Szemle* 10. (1956), 3. sz., 214–215.

Intitulációk és városvezetők

Mit lehet még vizsgálni a két, újonnan előkerült dokumentum és az eddig ismert kismartoni kiadványok összehasonlításával? Három dolgot: az oklevéladó testület önmegnevezését (pontosabban a szövegben említett városvezetőket), a keltezését és az írásképet. Mindhárom információt hordoz a városi szervezetről, a városi önkormányzat működéséről. Egy mezővárosi testület saját kiadványaiban ugyanis mindig megnevezi magát: vagy az oklevél élén (*intitulatio*) vagy a levélformájú szöveg végén, aláírásként (*subscriptio*). A fennmaradt oklevelek keltezéseinek mintázata, hogy tudniillik jellemzően a hét mely napjaira esnek, kellő óvatossággal többé-kevésbé felhasználható annak megállapítására, hogy a testület a hét mely napjain ülésezett, intézkedett. A fennmaradt kiadványok írásképeinek összehasonlításával pedig azt figyelhetjük meg, hogy hány azonos, illetve különböző kéz írta az adott település okleveleit és leveleit, és mindebből szerencsés esetben városi jegyző(k) meglétére is következtethetünk.

1502. évi oklevelünk sajnos abban a tekintetben is jól illeszkedik a többi kismartoni kiadvány sorába, hogy a szöveg intitulációjában a polgármesterből, városbíróból és az egyébként tizenkét esküdttől álló⁴⁶ mezővárosi tanács tagjait nem sorolják fel név szerint, csak általánosságban („*bürgermajster, richter unnd ratt*”). A bíró mellett osztrák hatásra a nyugat-magyarországi, Sopron és Pozsony vonzáskörzetébe tartozó mezővárosokban máshol is megfigyelhető módon polgármester is áll.⁴⁷ E tisztséget Kismartonban az 1373. évi kiváltságlevélről kezdődően 1528-ig töltötték be. Utána a földesúr, Moritz von Fürst zálogbirtokos követelésére egy jogvitában való kiegyezés során a városháza későbbi épületének megszerzése fejében szüntették meg; a kora újkor évszázadaiban csak az eredetileg rangban második helyen lévő városbíró áll egyszemélyi vezetőként Kismarton élén.⁴⁸

Mivel a kismartoni levéltár régi anyaga egy 1768-ban bekövetkezett tűzvészben odateszett, a késő középkori városvezetők közül eddig csak Ulrich Wildumb, illetve Augustin Schwab polgármesterek nevét ismertük 1474-ből és 1478-ból.⁴⁹ Az 1461. évi oklevelet megerősítő ifjabb György mészáros polgármester („*jungen Jörgen fleischhakcher, dieczeit burgermaister*”), illetve Tännkchel városbíró említése ezért igen becses adat számunkra.

⁴⁶ 1373-ban 12 tanácstagot (zwölffer) említ a (kora újkori másolatban, német fordításban fennmaradt) földesúri kiváltságlevél (DF 258587., 1388. évi megerősítése DF 258589.; Bariska: A Szent Koronáért elzálogosított 86.), a kora újkorban is ennyi a számuk (Prickler: Eisenstadt im Überblick 39.).

⁴⁷ Soprontól vette át Csepreg, Kismarton, Sárvár-Sársziget, Pozsonytól Holics és Szokolca, továbbá a kora újkorban Modor, Szentgyörgy, Bazin, és valószínűleg innen került át Nagyszombatba is. Lásd *Lakatos*: Hivatali írásbeliség 58–59., ill. *Karl Gutkas*: Das Bürgermeisteramt in den niederösterreichischen Städten während des Mittelalters. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 14. (1961), 112–113., *Goda Károly*: A soproni városvezető réteg a 15–16. században. A polgármesteri és városbírói tisztség összehasonlító igazgatás- és társadalomtörténete. PhD-értekezés. Budapest, ELTE BTK, 2011, 61.

⁴⁸ *Bariska*: A Szent Koronáért elzálogosított 114., *Prickler*: Eisenstadt im Überblick 35., 39.

⁴⁹ A tűzkárra lásd *Kosáry*: Bevezetés I-4. 585., a polgármestereket említi *Prickler*: Eisenstadt im Überblick 39.

Keltezés és tanácsi ülésnapok

Ami a keltezéseket illeti, egy megjegyzéssel kell kezdenem. Az 1502. évi oklevél Gyümölcsoltó Boldogasszony napja vigiliájára van keltezve. Abban az évben ez az ünnep (március 25.) nagypéntekre esett, és a liturgikus gyakorlat szerint ilyenkor egy korábbra, a virágvasárnap előtti szombatra (jelen esetben március 19-re) helyezték át. Hogy a dátum minden valószínűség szerint mégsem március 18., péntek, hanem március 24., azaz nagycsütörtök, azt az indokolja, hogy az okleveles keltezésekben az ünnep áthelyezését szinte sohasem vették figyelembe.⁵⁰

Az eddig ismert kismartoni kiadványok, főként Sopronhoz és Pozsonyhoz intézett levelek lévén, a legváltozatosabb napi dátumokat mutatják; a hét minden napjára esik keltezés. A két újonnan előkerült oklevél keletnapja péntek és — a fentiek alapján — csütörtök. Az 1. táblázat tételszámaival jelölve az egyes oklevélpéldányokat (ez után zárójelben feltüntetve a kiadás évét és megjelölve a tárgyat) a keltezések megoszlása a következő (3. táblázat):

hétfő	(3 alkalommal): 7. (1434, felvilágosítás kérése), 10. (1437, jogi kérdés), 19. (1462, felvilágosítás kérése)
kedd	(3 alkalommal): 11. (1451, tiltakozás), 15. (1457, származási tanúsítvány), 16. (1458, kérés örökség ügyében)
szerda	(2 alkalommal): 2. (1415, ítéletlevél), 14. (1454, eseményközlő válasz)
csütörtök	(4 alkalommal): 9. (1435, jogi vélemény), 12. (1452, tiltakozás), 20. (1502, származási tanúsítvány), 21. (1504, nyugta)
péntek	(4 alkalommal): 1. (1415, vallomás), 17. (1459, jogi kérdés), 18. (1461, adósságügy), 22. (1519, nyugta)
szombat	(4 alkalommal): 3. (1427, kérés), 4. (1428, misszilis), 6. (1430, hírközlő), 13. (1452, tiltakozás)
vasárnap	(2 alkalommal): 5. (1429, adósság), 8. (1435, tiltakozás lefogás miatt)

3. táblázat. A keltezési napok megoszlása napok és tárgy szerint

Ha tehát azt akarjuk megállapítani, hogy Kismarton város tanácsa a hét mely napján ülésezett, ítélt, a fenti adatsor nem segít egyértelmű válaszhoz. Mennyiségileg a csütörtök, a péntek és a szombat tűnik az ügyintézés kiemelt napjainak. Míg a csütörtöki keltezések inkább a vizsgált időszak végére esnek, a pénteki nap az egész korszakban

⁵⁰ *Szentpétery Imre*: Oklevéltani naptár. Budapest, 1912 (reprint Budapest, 1974), 15., *Uő*: Chronologia. Budapest 1923 (A magyar történettudomány kézikönyve II-5.), 24.

előfordul. A szombati keltezesek magas száma megtévesztő: ez volt Kismartonban a he-tivásár napja, tehát minden bizonnyal kizárható, hogy ülésnap lett volna.⁵¹ Erre az is utal, hogy a jogi vonatkozással nem rendelkező, inkább hírközlő és kérő levelek jellemzőek e napi dátumozással. Az ügytípusokat és a kiadványok jogi tartalmát figyelembe véve (az 1., 2., 9., 10., 17. számú kiadványok tekinthetők jogi szempontból fajsúlyosabb ügyeknek) a péntek mellett a hétfő és a csütörtök emelhető ki.

Segítségül hívhatjuk viszont az 1601. évi „Ordnung und Polizei zu der Eisenstadt” című városi szabályrendeletet.⁵² E szerint ez idő tájt a rendes tanácsülési nap a csütörtök, az ítélkezési napok ezen kívül még a hétfő és a szerda voltak.⁵³ Egy évszázad távlatából visszatekintve a szerda tűnik a leginkább előzmény nélkülinek: bár az 1415. évi ítéletlevél (2. sz.) e napon kelt, mégis magában áll. A csütörtök mint ülésnap késő középkori eredetét sokkal jobban valószínűsíthetjük. A hétfő viszont egyértelműen igazolható: ítélkezési nap voltának utólagos ismeretében már helyesen tudjuk értelmezni az 1435. június 26-i (8. sz.) oklevél utalását, amely szerint a helyi alperes polgártárs csak a következő hétfőn („auf den kunftigen mantag”) jelenik meg, pedig a felperes már vasárnap várta.⁵⁴

Sajnos érdemben nem nyújt többet, ha azt vizsgáljuk meg, hogy mely kiadványokban említik szövegszerűen, hogy a kérelmező, károsult vagy vádlott személyesen járult a mezővárosi testület elé — amelynek tagjai ekkor vélhetően együtt tartózkodtak. A kilenc ilyen tétel ugyanis a hét minden napjára szóródik (hétfő: 7., 9. sz., kedd: 11. sz., szerda: 2. sz., csütörtök: 9., 20. sz., péntek: 1. sz., szombat: 13. sz., vasárnap 5. sz.). Ez ugyanakkor azt is alátámaszthatja, hogy a testület előtt való megjelenés valóban olyan bevett oklevélformulának, „kimerevített szituációnak” tekinthető, amely nem biztos, hogy fedte a korabeli valóságot: az ügyintézés nem kívánta meg a teljes tanács jelenlétét, hanem a rutinügyek viteléhez elegendő volt egy bíró és két esküdt vagy néhány „ügyeletet tartó” városatya.⁵⁵

Az 1601. évi szabályrendeletben nem szerepel, ám az adatsor alapján a 15. században mindenképpen ítélkezési napnak tekinthető a péntek. A legkorábbi fennmaradt, 1415. február 22-i levél ugyanis egy elfogott pénzhamisító vallomását rögzíti. A péntek mint keltezési nap más ügytípusoknál ugyan, de a vizsgált időszakban — mint említettem — mindvégig előfordul. Végső soron feltehetjük, hogy a 17. század elejére a csütörtöki ülésnapot követő pénteki ítélkezési napot valamikor áthelyezték a csütörtöki ülésnapot megelőző napra, azaz szerdára. Ami viszont a késő középkori és a kora újkori helyzetben közös, hogy nyilvánvalóan heti több ügyintézési (ülés- és ítélkezési) nappal számolha-

⁵¹ A vásár napja: *Weisz Boglárka*: Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban. Budapest, 2012 (Monumenta Hungariae Historica. Dissertationes. Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések), 159.; vö. *Lakatos*: Hivatali írásbeliség 76.

⁵² *Bariska*: A Szent Koronáért elzálogosított 132–135.

⁵³ *Homma*: Eisenstadt 87., 9ab szakasz, *Bariska*: A Szent Koronáért elzálogosított 134.

⁵⁴ *Házi* I/3. 95.

⁵⁵ Vö. *Lakatos*: Hivatali írásbeliség 61., 74., 104.

tunk. E tekintetben a kismartoni önkormányzat működése a 15–16. század fordulóján már teljesen szervezettnek, fejlettnak tűnik.

Az oklevelek írásképe

Végezetül röviden a fennmaradt kiadványok kézírásáról és írásképéről teszok említést. Előbb a két újonnan előkerült darabot az időben ezeket megelőző és követő példányok írásával összevetve megállapítottam, hogy az 1461. évi oklevél írás szempontjából magában áll, míg az 1502. évi kézírása egy két évvel későbbi, 1504. március 7-i, egy soproni polgár számára kiállított fizetési nyugta (21. sz.) írásképével teljességgel megegyezik (vö. 3. kép). E két példánynak a kiállítás szempontjából való szorosabb összetartozását talán még az is érzékelteti, hogy ez utóbbi is csütörtöki napon kelt. (Pontosabban ez utóbbi oklevél megerősíthet bennünket abban, hogy az 1502. évi oklevél napi keltének csütörtöki azonosítása helytálló.)⁵⁶

További azonos írású példányokat keresve végül csak három további eset adódik. Egyező kézírású példányoknak bizonyulnak (az 1. táblázat tételszámaival jelölve) a 8–10. számú (1435, 1437), a 11. és 14. számú (1451, 1454), valamint a 16. és 19. számú (1458, 1462) kiadványok. Ugyanakkor a közbeeső, több esetben azonos évben kelt többi kiadvány kézírása mind különböző, azaz a vizsgált évszázadnyi időszakban a huszonnégy fennmaradt kiadványt összesen tizenhét különböző kéz írta. Tehát a napi keltezesek változatosságához hasonló szétartást, szóródást láthatunk. A kézírás nem függ össze a pecséthasználattal, tehát a pecsét és az írnok személye valószínűleg nem kapcsolódott össze: az azonos írású és egyaránt 1435-ből való 8. és 9. számú, Sopronhoz intézett leveleken a pecsétek különbözőnek (előbbin a nagyobb, utóbbin a kisebb kispecsétet használták zárópecsétként).

Az írásképek ilyen mértékű különbözősége nemcsak a levélformával függ össze, hanem azzal is, hogy a késő középkori magyarországi mezővárosok túlnyomó többségében — a megyei szervezethez hasonlóan — nem voltak állandó jegyzők, csak alkalmi írnokok.⁵⁷ Az 1502. évi oklevélnek a két évvel későbbi példánnyal való egyezése tehát azért is lehet jelzésértékű, mert ebből ekkor, a 16. század elején már városi jegyző alkalmazására gyanakodhatunk,⁵⁸ noha az első kismartoni jegyzőket csak a század végéről ismerjük.⁵⁹

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a két újonnan előkerülő kismartoni oklevél a város eddig ismert kiadványaival együtt alkalmas bizonyos jelenségek megfigyelésére. Az ügytípusok sokfélesége, a keletnapok teljes szóródása és az írásképek változatossága egy bejáratott, folyamatos városigazgatási, ügyintézési gyakorlatra mutat, a több különböző és zöld színű pecsét használata pedig tekintélyes ügyforgalmat és presztízsbeli elismertséget

⁵⁶ *Házi* I/6. 211–212. = DF 204103.

⁵⁷ *Lakatos*: Hivatali írásbeliség 86.

⁵⁸ Vö. *Lakatos*: Hivatali írásbeliség 90. A középkor végi, azonos kézírású mezővárosi kiadványok időköre átlagosan 3–5 év.

⁵⁹ *Bariska*: A Szent Koronáért elzalogosított 132–133., *Prickler*: Eisenstadt im Überblick 53–54.

sugall. Mindebből nemcsak azt sejtethjük, hogy a kismartoni mezővárosi önkormányzat működése a késő középkorban szerves előzménye volt a sokkalta plasztikusabban ismert 16–17. századi állapotnak, tehát hogy helyzete a kora újkori fejlődést előlegezte meg, hanem azt is, hogy Kismarton már a 15. század második felében Sopron megye egy valóban jelentős településének mondható.

*

Az oklevelek szövegének közlésénél a magyarországi német források kiadási elveiről szóló legújabb ajánlás és szabályzat szerint jártam el.⁶⁰ A szavakat a mondatkezdő elemeken és tulajdonneveken kívül mindenütt kis kezdőbetűvel írtam. Mindkét szöveg egyszeres átlós vonal formájában sorvégi elválasztójelet használ; a sortörésnél elváló szövegeket jelölés nélkül egybeírtam. A központosítást egységesítettem, értelem szerint alkalmaztam. Az 1461. évi kiadványban a szöveg hiányt [] között jelöltem, a hiányzó szavak számát három ponttal jelöltem. Ugyanitt a magyar aranyforint megnevezésére szolgáló „gulden ungrisch” szókapcsolatban az „ung.” mindig elhagyásos módon rövidített, ezért ezt gömbölyű zárójelben egészítettem ki. Mindkét oklevélben a többi szó végi grammatikai rövidítést értelem szerint oldottam fel. Az u és v betűt hangérték szerint írtam át, megtartottam a w és y betűket és a mássalhangzós betűkettőzéseket (ff, ll, nn, tt). Az a, o és u fölötti ferde vonalakat, illetve köröcskéket és félköröcskéket egységesen ä, ö és ü formában írtam át, noha az u esetében az esetek többségében inkább az n-től való megkülönböztetésre gyanakodhatunk. Megtartottam továbbá az y fölötti kettőspontot (ÿ), az 1502. évi oklevélben szereplő w fölötti köröcskéket (pl. hawsfraw) viszont nyomdatechnikai okokból mellőztem. Az összeolvasásban nyújtott segítségükért Mikó Gábornak és Péterfi Bencének tartozom köszönettel.

1. Kismarton, 1461. szeptember 23.

Christoff Stockhaimer kismartoni polgár és felesége, Barbara elismerik, hogy 28 magyar forinttal tartoznak Kaspar Hekchl bécsújhelyi polgárnak és városi esküdtnek, amelynek megfizetésére két 14-14 forintos részletben a következő és a rákövetkező évi Szent Márton-napkor (november 11.) kötelezik magukat; ennek elmaradása esetén felhatalmazzák, hogy terhükre kölcsönt vegyen fel, amely tőkájének és kamatainak biztosítékul bárhol fekvő javaikat kötik le. Saját pecsét híján oklevelüket kérésükre ifjabb György mészáros kismartoni polgármester és Tännkchel városbíró Kismarton város pecsétjével erősítik meg.

Ich Kristoff Stokchaimer, ich Barbara, sein hawsfraw, gesessen zu der Eysnein Stat, bekennen für uns und all unser erben offenlich mit dem brief, daz wir unverschaidenlich schuldig worden sein und gelten sullen dem ersamen weysen Kasparn Hëkchl, burger und des rats zu der Newnstat und allen seinen erben achtundzwainczig guldein ung(risch)

⁶⁰ Szende: Német forráskiadás 56–59.

und ducaten, die gut an gold und gerecht an der wag sein, der wir sew unverczogenlich ausrichten und bezallen süllen und wellen nach datum des briefs von dem nagstkünfftigen Sand Mertten tag über ain jar vierczehen guldein und aber zu Sand Mertten tag über ain jar darnach vierczehen guldein ung(risch) und ducaten, als oben begriffen ist, treulich und ungeverlich. Tetten wir aber des nicht, was sy dann der obbenannten summen guldein nach den egenanten tägen schaden nemen zu kristen oder juden, wie der schad genant ist oder wirdet, kainen ausgenommen, den sy und ir erben oder ir schlechter scheinbot, der den brief von iren wegen fürbringet und mit iren gutten willen innehat und uns damit ermönt ungeswörn an aÿde und an all ander bewörung mit schlechten wortten gesprechen mügen, denselben schaden mitsamdt dem obgenanten haubtgüt geloben wir in gantz aufzurichten und abzutragen mit unseren trewn an allen iren schaden, und süllen sy das alles haben zu uns und unsern erben unverschaidenlich und auf allem unserm güt. Es sey erb oder varund güt, das wir jeczund haben oder künfftlich gewinnen, nichts ausgenommen, noch hindan gesezt, sunder alles hierinne beslossen, das sy dann ain yeder lanndesfürst, es sey in dem künigkreich Ungern oder fürstentumb Österreich, Steÿr oder Kärnnden, sein lannndmarschalich hawbtman, verweser, richter oder wer iren gewalt hat in der gepiet, da solich unser hab und güetter gelegen sein innerlanndts oder ausserlandts aller[... .. vor]ladung, klag und alles berechten, unser hab und guet inantwürte und gewaltig mach, wo sy darauf koment oder zaigent, soverr d[... ..]cz und schadens ganz davon entricht und gewert werden angeverde. Mit urkund dits briefs, den wir den obgenanten Kaspar He[kchl daru]mb geben und wann aber wir, obgenant Kristoff Stokchaimer und Barbara, sein hawsfraw aigen sygl nicht haben, so hab[en wir d]ie ersamen weÿsen jungen Jörgen Fleischhakcher, diezeit burgermaister in der Eÿsnein Stat und Tännkchel richter v[on] ir statsygl an den brief gehangen haben, doch in der Eÿsnein Stat und iren nachkommen anschaden, darunder wir uns un[d... ..] unsern trewn verpinden alles, das war und stät zuhalten und zuvolfürn, das oben an dem brieff geschriben stet. Der gebe[n ist am mitiche]n⁶¹ vor Sand Michels tag des heiligen erczengl, nach Christi gepürde vierczehenhundert und darnach [ayn und sechczigen jare].⁶²

Egy helyen lyukas, néhány helyen kissé foltos hártáyán, sor elé kitett, a szöveg teljes terjedelmében álló, alján elkeskenyedő I iniciáléval, hártayacsíkon függő ép fészki, 3,2 cm átmérőjű, kerek alakú barnás színűnek látszó zöld városi kisécskével, amelynek pecsétképe álló pártázott kaputorony, körirata gótikus minusculával: + s parvum · ferree · civitatis. – A hátlapon középen fent későbbi, de még középkori írással: *Ein schuldbrief von dem Stokhamer an Gasparn Häkl*. Alatta újkori ceruzás írással: 1461. – Stadtarchiv Wiener Neustadt, Urkunden, Scrin. N. nr. 247.

⁶¹ A napi keltezés azért egészíthető ki, mert a napnevek közül csak a szerda végződik így; a helyi 19. század végi levéltári segédlet (Ortsverzeichnis, 13. oldal) keltezése, amely valószínűleg az oklevél jobb állapota ismeretében készült, ezzel szintén összevág.

⁶² A plica hájtása miatt e szövegrész a rendelkezésemre álló digitális felvételen nem látszik.

2. Kismarton, 1502. március 24.

Kismarton város magisztrátusa Mertt Wölffl szentgyörgyi polgár kérésére tanúsítja, hogy a nevezett testvéreivel, Peterrel és Eisabethtel együtt néhai Stefan Wölffl és Christina törvényes házasságából származik.

Bürgermaÿster, richter unnd ratt zü der Eÿsneinstatt bechennen offenlich, das füer unns chomen ist der erber Mertt Wölffl, die zeÿtt wonhafft zü Sannd Georgen beÿ Pösing und pat unns djemütiklich, das wir im unnsrer chündschafft gäben, wie unnd von was geslächt er geporen wäre, des wir im von rechtens wegen güetwillig sein, namblich aüff das solh sein erber geslächtt yetzund aüch vor lanngen zeÿtn her beÿ unns wonhafft ist. Demnach sprechen und verichen wir vor allermeniklich mit dem gegenbürtigenn brieff, als wir zü recht süllen, das die erbernn Peter Wölffl, unnsrer mitbürger unnd der bestÿmbt Mertt Wölffl von Sand Georgen, aüch Elÿzabeth des erbernn Michel Pinter, unnsers mitbürger eeliche hawsfraw drew recht leibliche geswistrad von dem erbernn Steffan Wölffl, unnsern mitbürger unnd weÿlenndt Christina, seiner eelichen hawsfrawn selligen in rechter ee gepornn und entsprungen sind. Es ist aüch vorher hintz dem gemeltn des obgeschribenn Mertt Wölffl geslächt kain unbillichäÿtt, sonnder nür was den eren gezÿmet erhört worden. Und zü warer urkhünd geben wir im den offen brieff bewart mit unnsrem anhanggüenden statsigill, darümb er unns vleÿssiklich gepeten hatt gemainer statt unnd irem insigill on schaden. Geben in der Eÿsneinstatt, an unnsrer lieben frawn abnt irer heÿlligenn verchündung, nach Christi gebürd fünffzehenhündert und im andern jare.

Ép hártján, sor elé kitett, két sor nagyságú B inicialéval, hártjacsikra rögzített függőpecsétje elveszett (vö. 3. kép). – A hátlapon középen későbbi írással: *Geburtsbrieff*. Jobbra fent újkori ceruzás írással: 1878/4. Balra lent piros ceruzával a régi jelzet: 5277, ez alatt, a plicán, fordítva, kék ceruzával az évszám: 1502. – Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Timiș (Temesvár), Nr. 117. Colecția de documente Muzeul Banatului, doc. 5.

Bocskai hajdúi, valamint a hozzájuk csatlakozott török és tatár katonaság Némethy Gergely vezetésével 1605 májusa és decembere között két alkalommal is a Magyar Királyság, addig a tizenöt éves háború során kevésbé pusztított Rábán túli területére léptek. A császári-királyi haderő ellenük folytatott harcában kitüntette magát Jean T'Serclaus de Tilly, a harmincéves háború híres-hírhedt generalissimusa. Rövid tanulmányomban azt szeretném megvilágítani, hogyan és milyen beosztásban került 1605-ben a dunántúli hadszíntérre, valamint hogyan szerepelt a harcok? Mindenekelőtt azonban szükséges bemutatnom, mikor és hogyan került a magyarországi hadszíntérre.

Tilly útja az Oszmán Birodalom elleni háborúba

II. Rudolf 1594. szeptember 19-én öccséhez, Ernő főherceghez fordult Sebastian Westernach közvetítésével, hogy számára hadakozásban jártas személyeket küldjön, akiket mind a tisztségek betöltésére, mind haditanácsosként alkalmazni lehet. Az uralkodó meg is nevezte kiket szeretne a Magyar Királyságba hozatni: Tilly urat és de la Motta-t. Majd egy nappal később megismételte levelet, immáron nevek nélkül.² Mansfeld is maga mellé kérte még a császári megbízottal folytatott decemberi tárgyalásaiban, majd kijárta az Udvari Haditanácsnál, hogy 1595. június 3-án *Obrist-Wachtmeisterré* nevezzék ki.³ Arra azonban már Villermont is felhívta a figyelmet, hogy nem állapítható meg, hogy a levelekben Jeanról vagy testvéréjáról, Jacques-ról esik szó.⁴ Mind a két eshetőség felmerülhet, hiszen az iratokban csak a vezetéknev szerepel.⁵ Az eddigi feltételezésemmel ellentétben, a forrásokat újra áttekintve úgy gondolom, hogy az *Obrist-Wachtmeisteri* tisztséget nem Jean, hanem Jacques kaphatta. Az idősebb testvér már az 1590-ben és 1591-ben is élénk levelezésben állt Ernő főherceggel, és a lotaringiai katonáskodás al-

¹ Tanulmányom a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Ügyszám: BO/00010/14/2. Szeretnék köszönetet mondani Biacsi Mónikának a segítségéért.

² *Hatvani (Horváth) Mihály*: Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. III. kötet (1553–1608). Pest, 1859. 61.

³ Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Kriegsarchiv (KA) Alte Feldakten (AFA) 1595/4/3g; ÖStA Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Hungarica (H) Allgemeine Akten (AA) Fasc. 128. Fol.: 317v.

⁴ *Villermont, Antoine Charles Hennequin de*: Tilly ou la Guerre de Trente Ans de 1618 à 1632. Tome Premier. Paris–Tournai, 1860. 12–13.

⁵ ÖStA KA AFA 1595/4/3g; ÖStA KA Hofkriegsrat (HKR) Wien Protokoll (Pr.) Registratur (Reg.) Band (Bd.) 195. Fol.: 184v. No. 22.; ÖStA HHStA H AA Fasc. 128. Fol.: 317v.; ÖStA Hoffinanz- und Kammerarchiv (HFKA) Gedenkbücher Österreich (GBÖ) 1595–1596 Band 157. Fol. 400v.; ÖStA HFKA GBÖ 1595–1596 Band 157. Fol. 424v–425r.; ÖStA HFKA GBÖ 1595–1596 Band 157. Fol. 766r-v.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 195. Fol.: 10r. No. 97.; *Hatvani*, 1859. 61.

Jean T'Serclaes de Tilly portréja, Matthäus Merian metszete (A kép forrása: https://en.wikipedia.org/wiki/Johann_Tserclaes,_Count_of_Tilly#/media/File:Dankaerts-Historis-9252.tif)

kalmával is magas pozíciót töltött be.⁶ Az Udvari Haditanács 1595. évi protokollumából pedig kiderül, hogy szeptember 12-én instrukciót kapott arra, hogyan a vallon lovasokkal kapcsolatban felmerült ügyek elintézésénél (minden garázdálkodásukért bűnbocsánatot kaptak).⁷ Október 2-án pedig arra utasították, hogy Hans Leonhard von Jell-lel, a keresztény had *Rumormeister*ével együtt mustrálja meg a vallon gyalogságot. Az alkalmatlanoakat bocsássa el, míg a szolgálatra alkalmasokat négy zászlóba vonják össze.⁸ Feltételezésemet támasztja alá az is, hogy a II. Ferdinánd által 1623-ban a két fivérnek adományozott pátens Jacques-ot név szerint említi, mint Esztergom 1595. évi ostromában résztvevő *Obrist-Wachtmeistert*.⁹ Ezen tisztsége mellett még mezei haditanácsossá is kinevezték, mint ahogyan erről a Gedenkbücher Österreich egy 1596. február 13-i és március 11-ei bejegyzésében is olvasható.¹⁰ Az utolsó rá vonatkozó említést pedig ugyanezen év decem-

⁶ Villermont, 1860. 11–12.

⁷ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 195. Fol.: 154r. No. 83.

⁸ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 195. Fol.: 214r. No. 7.

⁹ Villermont, 1860. 11–12.

¹⁰ ÖStA HFKA GBÖ 1595–1596 Band 157. Fol. 400v.; ÖStA HFKA GBÖ 1595–1596 Band 157. Fol. 424v–425r.

ber 31-éről származik, amikor is az Udvari Fizetőmester jelentette, hogy a vele szemben lévő adósságot (4961 forint és 40 krajcár) kiegyenlítették.¹¹

Nem lehet megállapítani, hogy Jean ekkor elkísérte-e bátyját a magyarországi hadszíntérre, mint ahogyan arról sincsen további információk, hogy a testvérpár a Habsburg Monarchia szolgálatában maradt 1596-ot követően is. Egy dolog azonban bizonyos. Az, hogy 1600-ban Jean neve felbukkan a bécsi és prágai iratokban. A harmincéves háborúban a Katolikus Liga későbbi legendás tábornoka Philippe-Emmanuel de Lorraine, Mercoeur herceg oldalán tért vissza az Oszmán Birodalom elleni küzdelembe, akit még a francia vallásháborúk idejéből ismerhetett.¹² Egy magánlevélből kiderül, hogy Tilly jól ismertnek számított mind a Francia Királyságban, mind pedig Németalföldön. Giovanni Stefano Ferreri prágai nuncius 1604. augusztus 2-án Blandrata di San Giorgio bíborosnak írt levelében arról számolt be, hogy Tilly katonai életpályáját nagyon is jól ismerik a németalföldiek. Elmesélte még, hogy neki a francia király (IV. Henrik) azt mondta, ha Albert főherceg az ő oldalára állna, akkor spanyolból németalföldi herceggé tenné és egész Németalföld urává tenné.¹³ Sajnos azonban életének 1595 és 1600 közötti időszakáról, mint ahogyan életrajzírója, Villermont is megjegyzi, szinte semmit sem tudunk. Az bizonyos, hogy a Guise-ek melletti katonai szolgálataiért megkapta Dun és Villefranche városok kormányzóságát, amelyek a béke megkötését követően a király birtokába kerültek ismét. Állítólag IV. Henrik is elismerte képességeit, és győzködte is, hogy álljon szolgálatába, ám hasztalan. Nagyon valószínű, hogy a Ferrerinek elmesélt epizód is ekkor történhetett meg.¹⁴ Emellett Bassompierre is említést tett arról emlékiratában, hogy Tilly néhai atyja parancsnoksága alatt szolgált, ezért nagyon kedvelte a lotaringiai főnemest.¹⁵

Mint már említettem Tilly visszatérése a magyarországi hadszíntérre egyértelműen Mercoeur itteni szerepvállalásával hozható kapcsolatba. Utóbbi a IV. Henrikkel kötött békét követően ambíciói érvényesítésére ígéretesebb lehetőséget látott II. Rudolf szolgálatában. A herceg 1599 szeptemberében érkezett meg népes kíséretével Bécsbe, majd onnan tovább utazott a pestis miatt éppen Plzeňben tartózkodó császárhoz. A két vizit között pedig a keresztény had esztergomi táborát is megtekintette, ahol Schwarzenberg illő módon fogadta.¹⁶ Mercoeur jó benyomást tehetett mind az uralkodóra, mind Mátyás

¹¹ ÖStA HFKA GBÖ 1595–1596 Band 157. Fol. 766r–v.

¹² *Villermont*, 1860. 18–19.; *Tóth Sándor László*: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000. 321.; *Istvánffy Miklós* Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. Reprint. Budapest, 2009. 367.

¹³ Die Prager Nuntiatur des Giovanni Stefano Ferreri und die Wiener Nuntiatur des Giacomo Serra (1603–1605). In: *Nuntiaturberichte aus Deutschland siebenzehntes Jahrhundert*. Bearbeitet: Meyer, Arnold Oskar. Berlin, 1913. 190.

¹⁴ *Villermont*, 1860. 7.

¹⁵ *Bassompierre, François de*: *Journal de ma vie*. I. Paris, 1870. 108.

¹⁶ *Husson, M.*: *Discours véritable des choses qui se sont passées aux armées de Hongrie en ces dernières années, 1599, 1600, 1601, 1602, 1603 et 1604*. Angers, s. d. 1.; *Montreux, Nicolas de*: *Histoire universelle des guerres du Turc, depuis l'an 1565 jusques a la trefve faicte en l'année 1606*. Tome II. Paris, 1608. 709.; *Braudel, Fernand*: *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában*. Budapest, 1996. 1296.; *Sahin*

főhercegre, hiszen 1600. április 24-én az *Obrist-Feldgeneral* helyettesévé, azaz a soron következő hadjárat tényleges irányítójává nevezte ki.¹⁷ Emellett megbízást kapott egy tíz kompániából álló lovasság vezényletére is. Ennek egyik fele a már itt szolgálókból állt, míg ötszáz kürasszír a hercegnek kellett toboroznia melléjük. Mercoeur a lovasság kiállításának feladatával pedig helyetteseként Tillyt bízta meg, akinek erényeivel és képességeivel – Villermont szerint – már régóta tisztában volt.¹⁸ Végül a tervezett létszámot azonban nem sikerült kiállítani, hiszen csak 300 kürasszír érkezett a vezetésével szeptember 14-én Bécsbe.¹⁹

Tilly a következő év április 16-án már maga fordult ajánlattal az Udvari Haditanácshoz lovasság kiállításának ügyében, amely továbbította is az ajánlatot az uralkodónak. Eszerint ekkor nem kevesebb, mint 5000 németalföldi lovas toborzását vállalta volna.²⁰ A tervből nem lett semmi, ám Germinaco Strassoldo lemondását követően Tilly kapta meg az *obrist-wachtmeisteri* tisztséget. Vélhetőleg nem állok messze a valóságtól, ha azt feltételezem, hogy a herceg hathatós támogatása is kellett a poszt elnyeréséhez.

1601-ben tehát nem sikerült Tillynek *Bestallungot* kapnia, ám a következő év ezt is meghozta a számára. Igaz, különös módon ehhez eddigi patrónusának halála is hozzájárult. Mercoeur 1602. február 1-én Prágából útra kelt Lotaringia felé. Ágensét azonban ott hagyta, hogy tárgyalásokat folytasson további, állítólag 1000 vértés és 2000 muskétás toborzásáról. Ám útközben Nürnbergben belázasodott, és február 19-én meghalt.²¹ Az uralkodó ezt követően május 7-i dátummal Tillyt bízta meg egy 3000 fős vallon gyalogregiment felállításával.²² A had végig is harcolta a hadjáratot, ám annak végeztével feloszlatták.

Tilly azonban nem maradt tisztség nélkül a következő esztendőben sem, hiszen újra *Obrist-Wachtmeister* néven hívték ki. Tilly a rátermettsége és tudása mellett azonban ezt és a következő években elnyert *obrist-zeugmeisteri* (1604) tisztséget is immáron jó (udvari) kapcsolatainak köszönhette. Mit, illetve egészen pontosan kiket kell ez alatt értenünk? Egyrészt Karl Ludwig Graf zu Sulz, az 1603. év *Obrist-Zeugmeister*e egy 1604. február 4-én az Udvari Haditanácshoz benyújtott szakvéleményében három személyt ajánlott tisztsége betöltésére: Hans von Molartot, Tillyt és Giovanni Giacomo Barbiano conte di Belgiojoso. Egyedül utóbbival kapcsolatban nyilatkozott úgy, hogy képességeit nem ismeri. Azaz Tilly esetében bizonyos volt abban, hogy képes megfelelően ellátni a tisztséggel járó feladatokat.²³

Tóth Péter: Lotaringia és a tizenöt éves háború. Századok 138 (2004) 5. sz. 1149–1188. itt: 1169–1170.

¹⁷ ÖStA KA Zentralstelle (ZSt.) Sonderreihe Best. 655/1600.; ÖStA KA AFA 1600/4/3.; ÖStA KA AFA 1600/7/8.; ÖStA KA AFA 1600/8/1.; Sahin-Tóth, 2004. 1170.

¹⁸ Villermont, 1860. 18.

¹⁹ Villermont, 1860. 19.; Istvánffy, 2009. 362.

²⁰ ÖStA KA HKR Wien Pr. Expedit (Exp.) Bd. 206. Fol.: 491r. No. 95.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 207. Fol.: 12r. No. 92.

²¹ Villermont, 1860. 29.; Sahin-Tóth 2004. 1173–1174.

²² ÖStA KA AFA 1602/5/1.; Villermont, 1860. 29–30.

²³ ÖStA KA AFA 1604/2/2.

Másrészt Tilly még Sulznál is jelentősebb támogatóit a Szentszék Prágába és Bécsbe rendelt diplomataiban találta meg.

Tilly kinevezése *Obrist-Feldmarschallá*

A tizenöt éves háború második felére a sokasodó pénzügyi nehézségek arra kényszerítették a császárt, hogy ha lépésről-lépésre is, de teret engedjen a pápai befolyásnak, kívánalmaknak. Az engedmények annál nagyobb mértéket öltöttek, minél mélyebbé vált a Habsburg Monarchia financiaális krízise. Róma pedig annál erőszakosabban próbálta kihasználni a gyengülő prágai ellenállást, és saját érdekeit előtérbe állítani. A Szentszék ehhez hathatós támogatást kapott a központi kormányzésekben fontos pozíciókat birtokló főpapoktól, akik mindent megtettek a katolicizmus pozíciójának megerősítése érdekében. Ennek egyik nagy sikerrel kecsegtető eszközévé vált az, hogy a fontos katonai tisztségeket megbízható, a katolikus felekezethez tartozókkal töltötték be.²⁴ Ezt láthatjuk Strassoldo és Ridolfi esetében is, de a levelezések alapján úgy tűnik, hogy Tilly is remek kapcsolatokat ápol a Szentszék prágai képviselőjével. Ferreri San Giorgióhoz 1604. augusztus 2-án küldött leveléből kiderül, hogy hosszasan elbeszélgetett Tillyvel. A prágai nunciushoz ekkor mesélte el, hogy a francia király mit mondott neki Albert főherceggel kapcsolatban. Emellett szó esett a magyarországi hadi helyzetről is. Tilly látva az uralkodó különböző tanácsosai és miniszterei közötti széthúzást és intrikákat, kérte Ferrerit, hogy ezek elsimításán munkálkodjon. Másrészt kifejtette, mivel elégtelenek a hadi készülődések a következő hadjáratra, így érdemesebb volna az uralkodónak békét kötnie a szultánnal.²⁵

A nuncius augusztus 16-i leveléből ismét arról szerezhetünk tudomást, hogy komoly kérdésekről beszélt Tillyvel elutazása előtt. Az *Obrist-Zeugmeister* Bastához hasonlóan úgy vélekedett, hogy aki a császárnak segílyt nyújt, annak feltételekhez kellene kötnie a kifizetést.²⁶ A következő évben, 1605-ben Ferreri Prágában, míg Serra Bécsben kezdte el hathatósan támogatni Tillyt. A prágai nuncius 1605. március 28-án San Giorgiónak írt levelében kifejtette, hogy a spanyol király költségén felállítani tervezett két gyalogos regiment egyikének az élére Tillyt akarják kineveztetni.²⁷ Április 18-án pedig az újonnan megválasztott pápának, XI. Leónak azt fejtegette jelentésében, hogy az örökös tartományok határán álló sereget az *Obrist-Zeugmeister* parancsnoksága alá kellene rendelni.²⁸ Russworm letartóztatása miatt az *obrist-feldmarschalli* poszt egy ideje betöltetlen, Basta pedig túl öreg és beteges volt.²⁹

²⁴ *Kruppa Tamás*: Tervek az erdélyi kormányzóság megszerzésére 1601–1602. Erdély és a Gonzaga dinasztia kapcsolatai a XVI–XVII. század fordulóján. *Hadtörténelmi Közlemények* 115 (2002), 2. sz., 281–310. itt: 298–300.

²⁵ *Die Prager Nuntiatur* 1913. 190–192.

²⁶ *Die Prager Nuntiatur* 1913. 204.

²⁷ *Die Prager Nuntiatur* 1913. 331.

²⁸ *Die Prager Nuntiatur* 1913. 336.

²⁹ *Die Prager Nuntiatur* 1913. 461.

Mielőtt tovább folytatnám az események tárgyalását, érdemes kitérőt tenni és bemutatni a tisztséget betöltő személy feladatát. A tizenöt éves háborúban a keresztény hadsereg nem alkotott egységes szervezetet. A különböző felségjogon felfogadott, különböző nemzetiségű katonák hatékonysága, harcértéke is igen eltérő volt. Ezért a bonyolult összetételű had vezetése, irányítása az összecsapásokban és ostromoknál, valamint ellátásuk és mindennapjaik megszervezése igen komoly feladatot jelentett abban a korban (is), amiért az *Obrist-Feldmarschall* volt a felelős. A keresztény haderő irányításának, „idegközpontjának” szálai az ő kezében futottak össze. Mai fogalmaink szerint egyszerre tekinthetnénk vezérkari főnöknek és vezénylő tábornagnak, mivel feladatai és funkciói igen szerteágazóak voltak. Nem csupán megszabta ugyanis a hadműveletek egészét, de személyesen vezette, irányította a rábízott katonaságot, így rátermettségétől egy-egy hadjárat sikere függhetett. Részt kellett vennie a haditanácskozásokon, és amennyiben az uralkodó nem nevezett ki az *Obrist-Feldgeneral* mellé közvetlenül helyettest, úgy automatikusan kötelessége lett ezen tisztség feladatainak átvétele is. Az *Obrist-Feldmarschall* a lovasság főparancsnokaként valamennyi lovas egységnek és azok tisztjeinek parancsolt. Ügyelnie kellett mind a lovasságnál, mind pedig a gyalogságnál a katonai igazságszolgáltatás gyakorlására is. A tábor rendjét, fegyelmét és tisztaságát – együttműködve az *Obrist-Profossal* – a tábori rendtartás pontjai alapján igyekezett fenntartani. Az abban szereplő instrukciók alapján, az *Obrist-Zeugmeisterrel* közösen kijelölte, ellenőrizte a sereg útvonalát és vonulási rendjét. A sereg létszámáról pontos jegyzéket kellett vezetnie. Feladatai közé tartozott, hogy felügyeljen a katonai tábor ellátásában kulcsszerepet játszó markotányosokra együttműködve az *Obrist-Profiantmeisterrel*. Biztosítania kellett a tábori piac és a portékáikat szállító kalmárok védelmét. Köteles volt azt is felügyelni, hogy az árujukat kínálók az élelemrendtartásnak megfelelő áron és mérési csálás nélkül kínálják a táborba hozott cikkeket. Az árusításra jogosultaknak engedélyt kellett kiállítania, valamint a büntetésükkel és helypénzükkel kapcsolatos ügyek is hozzá tartoztak, bár ez utóbbi esetben meg kellett egyeznie a főprofossal. A táborhelyeket és azok elosztását az *Obrist-Quartiermeister* segítségével határozta meg. Feladatköréhez tartozott még a hadműveletek megtervezése és levezénylése: a felvonulás- és a csatarend (*Zug- und Schlachtordnung*), az ostromok idején a tüzérség és a sáncok felállításának ellenőrzése, valamint irányítása szintén az *Obrist-Zeugmeisterrel* együttműködve. A tábor őrzésének megszervezése és a riadóhelyek kijelölése is hatáskörébe tartozott. Ebbéli feladatában az *Obrist-Rumormeister* segítette. Feladatának sikeres ellátásához és az esetleges zsoldos lázadások elfojtásához, illetve letöréséhez egy zászló lovast (*Rehnfahne*) rendelt ki az uralkodó.³⁰

A tisztség betöltése körül komoly „verseny” alakult ki. Serra szeptember 3-án Borghese kardinálisnak azt írta, hogy Georg Friedrich von Hohenlohe pályázik Russworm helyére. A bécsi nuncius szerint azonban ő nem csak eretnek, hanem a katolicizmus el-

³⁰ *Bagi Zoltán Péter*: A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek. Budapest, 2011. 65–73.

lensége is. Mindemellett nem tartotta rátermett katonának és kifejtette, hogy Bécsben Mátyás főhercegnél ő, míg Prágában a császárnál Ferreri dolgozott kinevezése ellen. Erre szükség is volt, mivel sem a pápa, sem pedig a spanyol király nem egyezett volna bele, hogy pénzükön felfogadott katonáik Hohenlohénak engedelmeskedjenek. A császár ezért meg akarta tartani Hohenlohét addigi *obrist-wachtmeisteri* posztján. *Obrist-Feldmarschall*á pedig vagy Tillyt vagy a lutheránus felekezethez tartozó Seifried von Kollonichot tervezte kinevezni. Mátyás főherceg előbbi támogatta, mivel jó katolikusnak, megbízhatónak és merész katonának tartotta. Serra azt is tudni vélte, hogyha Hohenlohét nem nevezik ki, akkor panaszt tesz a birodalom lutheránus és kálvinista rendjeinél.³¹

Ugyanaznap Ferreri is írt Prágából Borghesének. Ebben ő is kifejtette, hogy az eretnek Hohenlohe *Obrist-Wachtmeister* pályázik az *obrist-feldmarschalli* tisztségre. A prágai nuncius Philipp Lang belső kamarás segítségével próbálta Hohenlohe kandidálását gyengíteni a császárnál. Kiderült számára egyébként, hogy Hohenlohét nem az uralkodó, hanem Friedrich von Fürstenberg titkos tanácsos támogatja. Emellett Ferreri Langon keresztül igyekezett Tilly jelölését támogatni. Sikerrel, hiszen elérte, hogy a császár Tillyt és egy másik személyt ajánlott a posztra Mátyás főhercegnek. A nuncius feltételezte, hogy Karl Ludwig Graf zu Sulz lesz a másik jelölt. Erre a javaslatra Tillyt kinevezték *Obrist-Feldmarschall*á, míg a megüresedett *obrist-zeugmeisteri* posztot Preiner kapta meg.³²

Kollonich jelölése így semmissé vált. Két nappal később, szeptember 5-én Ferreri írt az ügyben Borghesének. Tillyvel folytatott beszélgetéséből ugyanis kiderült, hogy Kollonichnak egymillió forinttal tartozó uralkodó ennek ellentételezéseként a lovasság fölé rendelt *obrist-wachtmeisteri* posztot szánta neki.³³ Tilly azonban kételkedett abban, hogy elfogadná.³⁴ Igaza is lett, hiszen az Udvari Haditanács október 10-én utasította, hogy Friedrich von Solmsszal tárgyaljon a tisztség betöltéséről.³⁵

A kinevezés tehát szeptember elején megtörtént, ám hivatalát csak októberben, több mint egy hónappal később foglalta el. Tilly ugyanis a tisztség betöltésének feltételeiről tárgyalt az Udvari Haditanáccsal. A Habsburg Monarchia katonai ügyeit irányító kormány szerv protokollum könyvébe október 10-i dátummal jegyezték be annak az általa október 3-án írt levélnek az érkezését, amelyben összesen hat pontban összeállítva megfogalmazta mindazokat a követeléseit, amelyek teljesítése nélkül nem vonulhat a magyarországi hadszíntérre. Az első és legfontosabb az volt ezek közül, hogy mind a mezei had magasabb tisztségviselőinek, mind pedig a katonáknak hirdessék ki, hogy ő kapta meg a posztot. Tilly ugyanis így látta biztosítottnak, hogy egyiknél is és másíknál is kellő tekintéllyel eljárhasson akár katonai, akár egyéb, a feladatai közé tartozó ügyekben.³⁶ Minden-

³¹ Die Prager Nuntiatur 1913. 487–488.

³² Die Prager Nuntiatur 1913. 494.

³³ A gyalogság élére Wolfgang von Mansfeldet tervezték kinevezni. Die Prager Nuntiatur 1913. 493.

³⁴ Die Prager Nuntiatur 1913. 493.

³⁵ ÖStA KA Hofkriegsrat Akten (HKRA) Wien Reg. 1605 Oktober No. 48.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 490r. No. 48.

³⁶ ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1605 Oktober No. 27.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 213/2. Fol.: 623v. No. 27.

képpen magyarázatra szorul, miért szabta e feltételt Tilly? Ez azzal volt összefüggésben, hogy a 16–17. század fordulóján a Habsburg Monarchia haderejének legfelsőbb vezetői nem katonai rangokat, hanem tisztségeket viseltek, amelyek között igen gyakran átfedés volt. Ez pedig a legfelsőbb irányítókaron belüli rivalizáláshoz vezetett/vezethetett. Ennek illusztrálására egy 1595-ben megtörtént esetet hoznék fel. Ernő főherceg 1595. február 6-án Brüsszelből küldött levelében tudatta a császárral, hogy Karl von Mansfeld Namurból írt levelében sérelmezte, miszerint Don Giovanni de Medici és Karl burgauai örgróf elérték, hogy ők csak az *Obrist-Feldgeneral*nak, azaz Mátyás főhercegnek legyenek alárendelve. Leendő helyettese azonban azt követelte, hogy a főhercegen kívül senki se parancsolhasson neki, és mindenkit rendeljenek irányítása alá.³⁷ A császár február 21-én kelt levelében helyt adott Mansfeld kérésének, és ezáltal igyekezett megakadályozni a keresztény főserég dezintegrációját.³⁸ Érdekességként megjegyzem, hogy Mansfeld halálát követően Medici magának követelte a posztját, ám az udvar nem teljesítette akaratát, így 1596-ban időlegesen elhagyta a magyarországi hadszínteret. A császári udvar annak ellenére nem kívánta teljesíteni Medici követelését, hogy előléptetése nagyban hozzájárulhatott volna a toszkán nagyherceg újabb segélyének eléréséhez.³⁹

A feltételei közül a második, a munkáját segítő 200 főnyi lovasból álló *Rehnfahné*hoz kapcsolódott. Eszerint a *Bestallung*jában foglaltak szerint kérte előlegük (*Anrittgeld*) és első havi zsoldjuk minél hamarabbi átadását, valamint mustrahelyük megnevezését. Feladatai sikeres ellátásához azonban nem csupán erre a lovasságra, hanem négy, közelebb-ről meg nem nevezett kapitányra is szüksége volt. Úgy vélte, hogy a szükséges esetben egyik vagy másik így felfogadott a harcmezőn is alkalmazható lesz. Részükre, illetve felszerelésükhöz tehát szintén az első havi zsold átadását kívánta.

Az Udvari Kamara felé is jelentős összeggel tartozott még az elmúlt hadjáratról, amiben *Obrist-Zeugmeister*ként vett részt. Azért, hogy magát is minél jobban felszerelje a hadjáratra a vele szemben fennálló tartozás egy részének, 6000 forintnak a kifizetését kérte. Szintén elengedhetetlenül fontosnak tartotta, hogy egy törökül beszélő tolmácsot is mellé rendeljenek, akinek az ellátásáról szintén az Udvari Haditanácsnak kellett volna gondoskodnia. Végül, de nem utolsó sorban úgy vélte, hogy mind a lovasság, mind pedig a gyalogság élére mihamarabb nevezzenek ki egy-egy *Obrist-Wachtmeistert*, így segítve munkáját.⁴⁰

Az Udvari Haditanács gyorsan teljesítette feltételeit. Először is már október 10-én utasította Bastát, hogy a had magasabb tisztségviselőinek és katonáinak hirdesse ki, hogy az 1605. évi hadjáratban Tilly tölti be az *obrist-feldmarschalli* posztot.⁴¹ Ugyanezen a na-

³⁷ ÖStA KA AFA 1595/4 /ad 3e; HATVANI 1859. 77.

³⁸ Hatvani, 1859. 77.

³⁹ *Niederkorn, Jan Paul*: Die europäischen Mächte und der „Lange Turkenkrieg“ Kaiser Rudolfs II. (1593–1606). Wien, 1993. 399.

⁴⁰ ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1605 Oktober No. 27.

⁴¹ ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 Oktober No. 49.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 490r. No. 49.

pon Tilly is parancsot kapott, hogy Friedrich von Solmsszal tárgyaljon a lovasság fölé rendelt *obrist-wachtmeisteri* tisztség betöltéséről.⁴² Október 11-én pedig a haditanácsosok értesítették Wolfgang von Mansfeldet, hogy a gyalogság fölé rendelt *obrist-wachtmeisteri* zsoldja fölött további egyszeri 200 forint plusz (*Zupuss*) juttatást hagytak jóvá a számára.⁴³ Tillyt tehát mind katonai tudása és tapasztalata, mind ambíciói, mind pedig kapcsolatai segítettek abban, hogy a tizenöt éves háború utolsó éveiben egészen az *obrist-feldmarschalli* tisztségig eljusson.

Tilly az 1605. évi hadjáratban

Tilly részt vett a Bocskai hajdúi elleni 1604. évi hadjáratban. Basta főserégével tartva ott harcolt Osgyánánál, Edelenynél, majd Kassa falai alatt, a következő esztendő februárjában Tokaj felmentésében. Amikor azonban a had az örökös tartományok határára vonult Tilly nem tartott velük, hanem Prágába utazott, hogy ott ügyeit intézze és pénzt szerezzen a hadjárat folytatásához, leginkább a tüzérség működtetéséhez. Ez a feladat a Habsburg Monarchia pénzügyi állapotát tekintve közel sem bizonyult egyszerű feladatnak. Bár az Udvari Haditanács június 20-án azt írta neki, hogy induljon el, illetve a prágai Titkos Tanács tagjait ugyanaznap arra kérte, hogy az *Obrist-Zeugmeister*t mihamarabb indítsák el a tüzérséghez szükséges javakkal egyetemben.⁴⁴ Három nappal később, június 23-án a haditanácsosok újra felszólították, hogy kerekedjen fel a magyarországi hadszíntérre,⁴⁵ ám Mátyás főherceg július 6-i sürgette elindulását Prágából, míg Serra még augusztus 13-án Bécsből Valentinnek írt levelében is arról számolt be, hogy ahogyan hónapok óta, úgy még mindig II. Rudolf székvárosában tartózkodik.⁴⁶

Tilly azonban még a következő hónap elejét is Prágában töltötte. Ferreri ugyanis szeptember 5-én Camillo Borghese bíborosnak azt írta, hogy az *Obrist-Zeugmeister* személyesen számolt be neki róla, hogy Esztergomot a Lala Mehmed vezette oszmán főserég augusztus 28-án ismételen ostrom alá vette.⁴⁷

Mint említettem három nappal Ferreri levelét követően, szeptember 8-án Tillyt az uralkodó egy újabb, magasabb poszt betöltésével bízta meg, mivel haditanácsosát ki-nevezte magyarországi hadai *Obrist-Feldmarschalljává*. Az általa elfoglalt addigi *obrist-zeugmeisteri* tisztséget pedig Hans Preiner zu Stübingre ruházta.⁴⁸ Az *obrist-feldmarschalli* posztot egy idő óta (Russworm elbocsátását és letartóztatását követően) nem töltötték be, ám most égetően szükség volt erre, hiszen Basta – ahogy Serra az augusztus 13-i le-

⁴² ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 Oktober No. 48.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 490r. No. 48.

⁴³ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 490v. No. 52.

⁴⁴ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 442v. No. 138.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 443r. No. 138.

⁴⁵ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 444r. No. 168.

⁴⁶ ÖStA KA AFA 1605/7/3.; Die Prager Nuntiatür 1913. 461.

⁴⁷ Die Prager Nuntiatür 1913. 517.; Tóth, 2000. 435.

⁴⁸ ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1605 September No. 106.

velében fogalmazott – túl öreg és beteges volt már,⁴⁹ ezért kellett mellé egy fiatal, tetterős katonai vezető.

Tilly az új megbízatás végrehajtásához nagy elánnal kezdett hozzá. Serra október 1-én Borgheséhez küldött leveléből kiderül, hogy a frissen kinevezett *Obrist-Feldmarschall* akkor érkezett meg Bécsbe. A nuncius arról is beszámolt, hogy abban az esetben tervezte a továbbutazást a magyarországi hadszíntérre, amennyiben a katonák kifizetésére lesz pénz.⁵⁰ Ez a probléma is megoldódni látszott, hiszen október 4-én Mátyás főherceg azt írta Albert főhercegnek, hogy Zacharias Geizkoflernek sikerült 200 000 forintnyi hitelt szereznie.⁵¹ A rendelkezésre álló erő azonban így sem volt elegendő ahhoz, hogy a stratégiai fontosságú Érsekújvár vagy Esztergom ostromát megakadályozza. Így a császári királyi hadvezetés a Dunántúlra betört, Szombathelynél szeptember 26-án Ridolfi katonaságára vereséget mérő, majd Stájerországban egészen Feldbachig portyázó Némethy Gergely hajdú–török–tatár hada ellen küldte támadásba csapatai egy részét. Nagy László kutatása alapján úgy feltételeztük, hogy ezt a hadat október második felében a Tilly vezette csapatok szorították ki a határ menti stájer vidékről.⁵² Ez azonban téves információ. Valójában nem ő, hanem Preiner kapott arra megbízást, hogy az Ebenfurthnál gyülekező Althan gyalogregimenttel, Adam Wenzel tescheni herceg lovasaival, valamint a sziléziai rendek által kiállított lovassággal és gyalogsággal (mintegy 6000 emberrel)⁵³ a Sigmund Friedrich von Trautmannsdorf vezette vend végvidéki és stájer katonasággal együtt támadják meg Némethy portyázóit.⁵⁴ Sőt, az Udvari Haditanács október 27-én arra utasította Bastát, hogy Preiner segítségére két ezer lovast küldessen Tillyvel.⁵⁵ Serra Borgheséhez két nappal később, azaz október 29-én küldött leveléből pedig azt tudhatjuk meg, hogy az *Obrist-Zeugmeister*t tényleg elküldték Ferdinánd főherceg támogatására, hogy az örökös tartományok és Stájerország határvidékét védelmezze. Az egyébként is elégtelen erők ilyenén megosztásán Basta pedig úgy felháborodott, hogy a győrszigeti táborban hátrahagyva Tillyt Bécsbe távozott.⁵⁶ November 4-én már onnan keltezte az Udvari Haditanácshoz küldött jelentését.⁵⁷ Preiner azonban igen lassan ért a Kanizsával szembeni végvidék védelmére, hiszen október 25-én és 29-én is újra felszólították, hagyja el Érsekújvárt és vegye át a parancsnokságot.⁵⁸

⁴⁹ Die Prager Nuntiatur 1913. 461.

⁵⁰ Die Prager Nuntiatur 1913. 517.

⁵¹ *Hatvani*, 1859. 190.

⁵² *Nagy*, 1961. 297.; *Dominkovits Péter*: „Egy nemzetek lévén...” A Nyugat–Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején. Budapest, 2006. 15.

⁵³ ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1605 Oktober No. 47.

⁵⁴ ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 Oktober No. 65.; ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 Oktober No. 75.; ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 Oktober No. 76.; ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 Oktober No. 104.

⁵⁵ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 494r. No. 108.; *Veress Endre*: Basta György levelezése és iratai. II. (1602–1607) Budapest, 1913. 739.

⁵⁶ Die Prager Nuntiatur 1913. 548.

⁵⁷ *Veress*, 1913. 739–740.

⁵⁸ ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 Oktober No. 104.; ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 Oktober No. 109.

Mindezen idő alatt azonban Tilly sem maradt tétlen. Az Udvari Haditanács október 30-án ugyanis arra utasította, hogy a Rábán hajózó élelmiszerszállító hajókat kísérje a Dunáig.⁵⁹ Ráadásul – Bastához hasonlóan – ő maga sem támogatta az erők megosztását. Már október 28-án hírt adott arról Bécsbe, hogy az oszmán had Veszprémet, Palotát⁶⁰ és ha az idő engedi, akkor Pápát is megostromolni szándékozik. Ezért azt javasolta, hogy a rendelkezésre álló mezei gyalogságot és lovasságot Magyaróvárnál vonják össze. Így elképzelése szerint az említett erősségeknek is nagy segítséget lehetne adni.⁶¹ A fennmaradt levelezés tanúsága szerint javaslata még a haditanácsosok egy igen fontos döntését követően futhatott be Bécsbe. Néhány nappal később, november 2-án ugyanis arra kapott parancsot a haditanácsosoktól, hogy mivel Bocskai Pozsonyt akarja megostromolni, ezért ő teljes gyalogságával meneteljen oda, míg lovasságát hagyja Magyaróvár környékén.⁶² Az Udvari Haditanács november 5-én jelezte felé, hogy tervzetét megkapta és amennyire lehetséges támogatná is a meglévő erők koncentrációját. A haditanácsosok részletesen leírták Tilly elképzelését. Eszerint Győrnél a hajóhídon átkelt volna katonáival a Szigetközbe, majd Halasnál egy újabb hidat verve Magyaróvárnál táborozik le. Közben mind a Bécs védelme szempontjából stratégiai fontosságú erődvárost, mind pedig Komáromot megerősíti. Az így elfoglalt állásból, a málna hátrahagyásával könnyedén elháríthatja Pápa ostromát, az oszmán had ausztriai betörését, vagy akár más szükséghelyzetet.⁶³ A haditanácsosok oly mértékben revideálták eredeti tervüket, hogy egyrészt az Althan regimentet, másrészt november 10-én Preinert is Magyaróvárhoz rendelték.⁶⁴

Két nappal később, november 12-én azonban már arra emlékeztették az Udvari Haditanácsból Tillyt, hogy tartsa meg mind az oszmánokkal, mind Bocskai hajdúival szemben a békét.⁶⁵ Ez azonban igen törekenynek bizonyult. Az *Obrist-Feldmarschall* ugyanis november 17-én azt a parancsot kapta, mivel Némethy Gergely és hajdúi nem tartják be a megállapodást a kanizsai végeken, így ellenük erővel lépjen fel.⁶⁶ Érdemes megjegyezni, hogy Ferdinánd főherceg mindeközben november 18-án kérte az *Obrist-Zeugmeister* figyelemztetését, hogy táborával újra induljon el Sopronból Fürstenfeldbe.⁶⁷

Tilly tehát a november 17-i és a 18-i parancsoknak engedelmességgel azt tervezte, hogy november 20-án elindul Óvárról lovasságával és az Althan regiment öt zászlónyi gyalogsáival. Utóbbiakból Mátyás főherceg parancsa értelmében kettőt Sopronban, egyet pedig Kőszegen hagyott volna. A megmaradt két zászlót és három kiskaliberű ágyút

⁵⁹ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 494r. No. 112.

⁶⁰ Az oszmán had még november folyamán elfoglalta. *Hatvani*, 1859. 195.

⁶¹ ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1605 November No. 2.

⁶² ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 November No. 3.

⁶³ ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 November No. 20.; *Hatvani*, 1859. 192.

⁶⁴ ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 November No. 20.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 497v. No. 32.; ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 497v. No. 34.

⁶⁵ ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 November No. 41.

⁶⁶ ÖStA KA HKRA Wien Reg. 1605 November No. 51.

⁶⁷ ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 213/1. Fol.: 31r. No. 29.

pedig magánál tartotta volna. Az Althan regiment másik öt zászlóját is szétszteni tervezte, méghozzá úgy, hogy kettőt Komáromba, egyet Magyaróvárra és szintén kettőt Pozsonyba küld. A Mörsburg gyalogság három zászlóját és a Komáromból leváltott kettőt pedig Győr védelmére rendelte volna.⁶⁸

Tilly november 25-én érkezett meg Kőszegre, ahol a portyázó tatárok, törökök és hajdúk hadának málhájára támadtak rá. Bár visszaverték az első támadásukat, mégsem menekültek el azonnal. A portyázók tehát a kolostor és a kőszegi gabonaföldek között a Szombathelyre és a hegyekbe vezető út mellett újra mutatkoztak. Ekkor Tilly lendült támadásba, amely elöl kitértek, mivel csak a málha és így a várható zsákmány érdekelte őket, és a táborra vetették magukat. A küzdelemben végül a császári-királyi csapatok győzedelmeskedtek. Egy zászlót zsákmányoltak és ejtettek néhány foglyot is, akiket ki is hallgattak. Vallomásuk szerint Némethy mintegy 10 000 fő fölött rendelkezett.⁶⁹

Ezt az adatot maga Tilly is túlzónak ítélte, és december 3-án seregével újra megütközött a Rábahídvégnél rátámadó tatár–török–hajdú csapatokkal. Mátyás főherceg a mainzi választófejedelemnek erről a következőképpen számolt be: „az ellenség, és pedig 300 tatár, 100 török és 200 felkelő Hídvég melletti táborunkat – Szombathely és Körmen között – megtámadta, és a rácokkal hosszasan harcolt,⁷⁰ mígnem Tilly a vallonokkal és egyéb népekkel a segítségére jött. Az ellenség Isten segítségével egész a Rábáig visszaűzette, s közülük 200 levágott, többen pedig a vízbe fulladtak vagy elfogattak.”⁷¹

Ezzel a dunántúli hadiesemények le is zárultak. Tilly feladatai azonban még nem értek véget. December 8-án tizenöt mázsa lőport kért Körmenre és Szombathelyre.⁷² A következő év, 1606. január 3-án pedig a még mindig a csapatoknál tartózkodó *Obrist-Feldmarschall* arra utasította az Udvari Haditanács, hogy a kőszegieket intse, hűségesen fogadják be az oda rendelt német őrséget.⁷³ Ferreri pedig Borghesének február 6-án azt jelentette, hogy Tilly a következő napon érkezik meg Prágába.⁷⁴ A harmincéves háborúban a Katolikus Liga híres-hírhedt parancsnokának a magyarországi tevékenysége lezárult. Úgy gondolom nem túlzok, ha azt állítom, hogy már az Oszmán Birodalom elleni harcban megmutatta rátermettségét és katonai tudását. Kapcsolatainak is a segítségével pedig a Habsburg Monarchia egyik legmagasabb katonai tisztségét, az *Obrist-Feldmarschall*it rábízták.

⁶⁸ ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1605 November No. 33.; *Hatvani*, 1859. 196–197.

⁶⁹ *Hatvani*, 1859. 197.

⁷⁰ Erdélyi rácokról van szó, akik a magyar király zsoldjában álltak. Eredetileg Szombathelyen akarták átteleltetni őket. ÖStA KA HKRA Wien Exp. 1605 November No. 33.

⁷¹ *Gömöry Gusztáv*: Mátyás főherceg levelei a mainzi választófejedelemhez az 1605-ik évi magyarországi hadi eseményekről. *Hadtörténelmi Közlemények* 6 (1893) 700–718. 717–718.; *Nagy*, 1961. 299.

⁷² ÖStA KA HKR Wien Pr. Exp. Bd. 213/2. Fol.: 646r.

⁷³ ÖStA KA HKR Wien Pr. Reg. Bd. 214. Fol.: 385r. No. 2.

⁷⁴ *Die Prager Nuntiatur* 1913. 659.

MŰHELY

Fülöp László

Oláh Ilona családja és vagyona
1579-es végrendelete alapján

Oláh Miklós esztergomi érsek fiatalabbik húga Sopronban készítette el testamentumát.¹ Ebből megismerjük rokonait, hű barátait és szolgálóit. Mivel férje már korábban elhunyt, gyermekei pedig nem voltak, minden pénzét, ingatlan és ingó vagyonát szétosztotta a rokonai között, pontosan megnevezve őket, hogy kire mit hagyott örökül. Ebből a dokumentumból tehát megtudhatjuk az akkor élő családtagok pontos nevét, és azt is, hogy mekkora vagyonnal bírt halála előtt az úrnő. A végakarát azért is fontos emlék, mivel tisztázza azokat a genealógiai hibákat és eltéréseket, amelyeket a 19. század végén az egyes rokoni családok pontatlanul adtak felhasználásra Nagy Iván több kötetes összefoglalója számára.²

Oláh Ilona hiteles másolatban³ fennmaradt végrendelete nagyon rendhagyó. Mindezekből csak a legfontosabb elemeket kívánom bemutatni az olvasónak. Valószínűleg utólag írt hozzá Pozsonyban egy latin nyelvű bevezetőt és befejező részt Redéczy István egri püspök, mintegy hitelesítve a kéziratot. A kor szokása szerint a végakaratot hosszabb elmélkedéssel, imával, vallásos szöveggel szokták kezdeni. Ez Oláh Ilonánál elmaradt, csupán egy keresztvetés az első mondata, s máris indítja a főszöveget. A végén hiányzik a végakarát írásának helye, kelte, aláírása, valamint az, hogy saját kezűleg írta-e azt, vagy másnak diktálta tollba. Név szerint és nagyon pontosan közli családtagjainak nevét, s utal az életkorukra, például: atyámfia, asszony néném, szerelmes (szeretett) urambátyám stb. Mondataiban szinte jellemzi magát, s leírja, hogy mennyire szereti a gyermek rokonait, mindezt bizonyítja azzal is, hogy rájuk jelentősebb örökséget hagy. Négy idegen gyermeket nevel, közülük a két fiút, Mihályt és Miklóst taníttatja. Az egyik kislány, Katuska teljesen árva, a másik pedig Plandly Apollónia, akinek még a leendő stafíringját is biztosítja, ha majd felnő. Ugyanakkor szinte gyűlölettel ír unokaöccse, (Oláh) Császár Miklós feleségéről, Szlunyi (Frangepán) Annáról, amire több oka is volt. Kiűzte őt Lánzsér (Landsee, Ausztria) várából, és az ahhoz tartozó lakompaki (Lakenbah, Ausztria) uradalomból, kénytelen volt elmenekülni előle Sopronba, ahová vele jött két embere, nemes és vitézlő Nagyváthy Ferenc és Raw⁴ Farkas is. Ugyanő többször beperelte a királynál pénz és adóslevelek miatt, s azért, hogy bizonyos iratokat, arany és ezüst műveket

¹ *Merényi Lajos*: Oláh Ilona végrendelete 1579. Történelmi Tár. 1897. 361–373.

² *Nagy Iván*: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. VIII. Pest. 1861. 212–214. A továbbiakban a műre csupán konkrét esetekben hivatkozom.

³ A hitelesített másolatot Sopron város tanácsa 1585-ben készítette.

⁴ A neve egy másik dokumentumban: Wolfgangus Rawcz. Lásd később még Oláh Miklós főpap nevéénél! Az érsek 1562. évi végrendeletében: Rauch alakban olvasható. Ez utóbbi lehet a helyes írásmód (jelentése: füst).

elhozott a várból és Lakompakról. Nem engedte meg, hogy Ilona nővérét, Orsolyát ott temessék el, szinte ellopta a lovakat és a szekeret előle. Ezért úgynevezett „pór lovakon és szekéren” kellett a holttestet titokban elhoznia. Lepecsételtette a két nagynénje bécsi házat. Sorolhatnánk tovább a vele kapcsolatos egyéb sérelmeit⁵. Valószínűleg egyikük sem lehetett könnyű természet. Utólag, nem ismerve a pontos körülményeket, nem lehet letenni a garast egyikük mellett sem. Tudnunk kell, hogy Oláh Ilonának és nővérének jogilag semmi köze nem volt Lánzsérhoz. A várat a báty Oláh Miklós érsek vásárolta meg még 1553-ban, majd nem sokkal később, 1561-ben Császár Miklósnak adományozta. Ilona – mint többször utal rá, – nagyon szeretett itt lakni. S feltehetően nagy udvartartása lehetett, amint a szolgálói és az alattvalói nevét felsorolja írásában. Bizonyára az idősebb nőrokon jogán bele is szólhatott mindenbe, amelyet nem nézhetett jó szemmel a vár fiatal úrnője. Tehát a két nő közti ellentét kialakulására minden adva volt.

Oláh Ilona végrendeletében nem említi elhunyt őseit. Csupán arra tesz utalást, hogy Erdélyből „jött ki”, ahonnan „12 ezüst kalant és 12 ezüst vellát” hozott magával. Ezekon kívül semmilyen más ékszert, tárgyat, ruhát nem ismerünk az erdélyi hozományából, ingatlanokra, pénzre sem tesz utalást. Származását azonban feltétlenül érdemes ismertetni még akkor is, ha a családja genealógiáját nem célunk itt pontosan levezetni.

Négyen voltak testvérek (Máté, Miklós, Orsolya és a címben szereplő Ilona), róluk a későbbiekben még szó lesz. Elsőként is mit tudunk a szülőkről? Apja eredeti neve Stojan volt, akit a magyar genealógiák (nem tudjuk, hogy miért) mindenütt Istvánnak neveznek. A havasalföldi vajdával állt rokonságban. Lemondva a havaselvi fejedelmi (vajda vagy hoszpodár⁶) igényeiről Erdélybe települt át. Anyja Huszár⁷ (másképp Császár) Borbála volt, aki a Hunyadiakkal rokon familiákkal állt családi kapcsolatban.

Az apai nagyszülőket is feltétlenül érdemes név szerint bemutatnunk, mivel a magyar és a havasalföldi történelemben nagy szerepet játszó családokból kerültek ki. A nagyapa Manzilla de Argyes, Oláhország fejedelmének leszármazottja, aki Hunyadi János nővérét, Máriát vette feleségül. Tulajdonképpen ekkor vált az ő esetükben az Oláh magyar családnévvé, amely eredetileg a származást, a nemzetiséget jelölte a családban. Mint említettem, Istvánnak négy gyermekéről tudunk.

A legidősebb, Máté szászvárosi királybíró 1536-ban fiatalon elhunyt. Gyermekai közül Tamás (+ 1559) vitte tovább a családnevet. Felesége a Somogy megyei laki Bakich Margit volt, akitől egy lánya született: Lukrécia, akit 1554-ben vett nőül Liszti (Listhius) János. Apja, köpcsényi Liszti Kristóf korábban Erdélyben Szében város tanácsnoka volt. Liszti János felesége halála után nem nősült meg, papnak állt, később a veszprémi, majd a

⁵ Mindezek ellenére nővére, Orsolya halála után annak örökségéből adott Szlunyi Annának két aranyos poharat, három nagy fehér poharat és egy kamuka subát.

⁶ A hoszpodár eredeti jelentése: úr. Moldvában és a Havasalföldön fejedelem jelentésben volt használatos.

⁷ Nagy Iván kötetében Hunzár alakban szerepel, amely valószínűleg nyomdahiba. Egyébként a Császár családnév használata csak utólagos lehet, miután Császár Kristóf benősült a családjukba. Az Oláh és a Császár vezetéknevű együttes használata többször előfordul a családtagoknál. A családírásokban következetlenül használják e kettős nevet. Ld. a 13. lábjegyzetet!

győri püspöki széket is elnyerte. Az ő gyermekei voltak a végakarásban említett örökösök: János, István, Zsófia és Angalit asszony. A Liszti család anyagi és rangbéli felemelkedését a történészek Oláh Miklós érsek nevéhez kötik.

Máté második fia, Mihály⁸ korán és utódok nélkül halálozott el, az ő neve már nem is szerepel a testamentumban. Anna nevű leányának Büdy Mihály beregi főispán volt a férje. A Büdy család genealógiája szerint ebből a házasságból született György, János és Rozina. Felesége halála után még egyszer megnősült, második neje Révai Kata volt, akitől egy lányáról van tudomásunk, Erzsébetről.⁹ Oláh Ilona leírásában Anna gyermekeinek neve: János, Klára (palocsai Horváth Györgyné), „Foemia és Frosina” (Eufémia és Fruzsina) – ez utóbbiak még kiskorúak, hajadonok. Klárának már született egy kislánya, akinek nem tudjuk meg a nevét, csupán azt, hogy örökölt egy kis arany láncot, amelyen egy szivecske található, ez gyöngyökkel van körbe rakva.

Stojan/István másik fia Miklós, a család legismertebb tagja, esztergomi érsek volt (* 1493. január 10. Nagyszében, † 1568. január 15. Pozsony).¹⁰ 1553-ban lett hazánk első egyházi méltósága, Magyarország primása. Ebben az évben vásárolta meg a már fentebb említett Lánzsér várát. Egyháza megszilárdítása érdekében mindent elkövetett, emellett családtagjairól is fáradhatatlanul gondoskodott.

Az idősebb lány Orsolya volt, aki kétszer ment férjhez. Első férje (Oláh) Császár Kristóf.¹¹ Ő Orsolya fiútestvére, Máté után, de 1579 előtt hunyt el – pontos idejét nem ismerjük. Az ő fiuk volt Miklós, felesége a már említett Szlunyi Anna (+1560). Két gyermek született ebből a házasságból: Orsolya (Orsik) és Kristóf. Orsolyát Dersffy Ferenc vette feleségül, s tőle leányágon származnak az Esterházyak,¹² s ezzel később ők örökölték és birtokolják mind a mai napig Lánzsér várát. A végrendelet írásakor még kiskorúak voltak. Ilona nénjük nagyon szerethette őket, hisz vagyonának nagy részét e két testvérré hagyta. Második férje Bona György volt, aki 1553-ban Bécsben halt meg. Egy közös gyermekük volt, szintén György keresztnevű, aki apja halála után hamarosan, 1559-ben hunyt el Lánzséron. Érdekes momentum, hogy nem ott, hanem Sopronban temették el, mint később a nagynénjét.

A végrendelet tevője, Ilona lehetett a legfiatalabb testvér, amennyire a közszoji említőnevekből ki lehet következtetni. Mint utaltunk rá, Erdélyben született, onnan jött az ország legnyugatibb részére, ott voltak a birtokai. A férjét bizonyára Erdélyben ismerhette meg. Róla még kevesebbet tudunk. Nagy Iván szerint Oloz Miklósnak hívták.

⁸ Oláh Miklós végrendelete írásakor, 1562-ben még élt.

⁹ Nagy Ivánnál a férje nevét tévesen adták meg: nem Barkács, hanem Barkóczy István a helyes: i. m. 280.

¹⁰ Halála után január 21-én összeírták a fennmaradt ingóságait. Ebben szerepel a sok tanú neve, köztük a két nőtestvéré, Orsolyáé és Ilonáé, valamint Rawcz Farkasé is. Az érsek nevét latinul úgy írták, hogy „Dominus Nicolaus Olahchazar”. Tehát az édesanyja nevét nem Huszár, hanem már Császár családnévként említik. *Kárffy Ödön*: Adatok Oláh Miklós érsek életéhez. Történelmi Tár 1901, 466–468.

¹¹ Kristófot és fiát, Miklóst a családleírásokban többször keverik, vagy egy személynek veszik őket. Lásd a Császár családnál: *Nagy I.* i. m. III. 105–106.

¹² *Nagy I.* i. m. VIII. 1861. 214.

Azonban a családnév régies írásmódot tükröz, kiejtése Olasz¹³ lehetett, amellyel más leírásokban is találkozunk. A latin bevezetőben olvashatjuk, hogy Ilona Nicolaus Olasz de Czibinio özvegye. Maga Oláh Ilona egyik legkedvesebb alattvalóját Olasz Kristófnak hívták, ahogy írja „szegény uram atyjafia, aki gyermekségétől szolgálta”. Vele hozta Erdélyből még a gyermekkori Rápolthy Juditot is, egy nemes ember kislányát, aki később a nála deákoskodó, tanuló Kristóf felesége lett. Azt írja róluk: „nem úgy szolgáltak mint idegenek, hanem mint édes anyjokat”. Tehát Olasz Kristóf a férje rokona lehetett. Ilona a férjéről ezen kívül egyetlen szó említést sem tesz, még arról sem, hogy örökölt-e utána birtokot, vagyont. Bizonyára rég meghalhatott, sem a születési, sem a halálozási körülményeiről nem maradt följegyzés. Felnőtt életkort megért gyermekük nem született, hisz akkor tett volna erre valami utalást.

Az itt bemutatott magyarországi, közvetlen családtagjain kívül még más, Erdélyben élő, távolabbi rokonaira is hagyott örökül vagyonából. Két családot nevez meg, mindkettőnél pontosan leírja azok vezeték- és keresztnévét is. Édesanyjának lehettek rokonai Huszár Ágnes és Anna. A pontos kapcsolódásra nincs utalás. A másik a Pathay család, amelyből öten is kapnak a jussból: Antal, Margit, Katus, Albert és István. Ez utóbbit úgy nevezi meg, hogy „néhai Oláh Mihály atyámfia”. Ebből arra következtethetünk, hogy a korán és gyermek nélkül elhunyt Mihálynak Pathay-lány lehetett a felesége. Ezzel véget ért az örökségből részesülő rokonai sora.

Vagyonából tekintélyes összegeket hagyott még három hű emberére, akik végig kitartottak mellette, ezek: a már említett Olasz Kristóf, valamint Bancsin (Banchin) György, akinek a felesége Bornemissza Foemia volt, és néhai Raw Miklós (Oláh Miklós érsek fő és titkos komornyikja volt) fia, Vince.

A továbbiakban csupán általánosságban sorolom föl, hogy még kikre hagyott pénzt, ékszert vagy ruhaneműt. Az akkori egri és veszprémi püspök (ez utóbbi Fejérvölgy István), őfelsége kassai kamarása, a négy általa nevelt gyermek, a személyét szolgáló lányok, asszonyok. Név szerint említi Sopron akkori városbíráját (Hans Geringh¹⁴) és kamarását (Hans Stranner), akik egyben a testamentum tutorai is voltak a két püspök mellett. Feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy még Jónás Péter soproni prédikátornak (aki 1571 és 1582 között működött a városban) is juttat 20 aranyat. Viszont név szerint nem említi a város akkori plébánosát, Spillinger Farkast. Elképzelhető, hogy ő a temetésére hagyott pénzből részesült.

A család bemutatása után tekintsük át Oláh Ilona vagyonát, amit a végrendeletében rögzített. Nem ír bútorokról, a konyhához, szőlőműveléshez, a föld megmunkálásához szükséges eszközökről. Udvarházainak, majorságainak kellékeiről, bizonyos lábas jószágokról sem. Kimaradtak felsorolásából a gyertyatartók is, amelyek nélkül akkor élni nem lehetett. Végül még egy dologra hívnám föl a figyelmet: egyetlen könyvről sincs

¹³ Az Olasz családnál tévesen szerepel Ilona édesapja: „Oláh Máté leány Ilona Olasz Miklós neje volt 1550 táján...másutt Oloznak iratik.” Nagy I. i. m. VIII. 217.

¹⁴ Második tekkönyv. Zweytes Grundbuch. Közzéteszi: *Dominkovits Péter*. Sopron. 2015. A bíró neve több mint harmincszor olvasható a könyvben.

említés a tárgyai között. Pedig a nagyon vallásos úrnőnek bizonyára lehetett imakönyve, Bibliája, kalendáriuma, esetleg más könyve is.

A vagyoni leírást kezdjük a pénzzel. Az arany forintot néha tallérnak nevezi, ugyanazon összegnél is, amikor megismétli. Pénzének egyharmadát, 4000 forintot, Bécsben kamatra helyezett el egy név szerint meg nem nevezett magánszemélynél, akit „jámbor meghitt polgár”-nak említ. Ezen tőke kamata minden évben a két szeretett rokon gyermeket, Orsikot és Kristófot illeti. Ugyanakkor arra kéri a fentebb említett három bizalmas emberét, hogy ebből fizessék, ha szükség lenne rá, a későbbi perek költségeit, amelyek még nem zárultak le az unokamenyével. Ezután a legnagyobb összeget, 2000 aranyat ajándékozik a két unokahúgnak, Foemiának és Frosinának. A továbbiakban 10 és 600 forint között kapnak a végakarokban megnevezett személyek, ezeket felsorolni, rangsorolni és itt indokolni fölösleges. Azonban megemlítendő, hogy a két falujának, Rohrbachnak¹⁵ és Lakompaknak 40-40, magának Sopron városának pedig 200 forintot hagyott. Ez utóbbinak azért, mivel befogadta őt, s vezetői szívélyesen bántak vele, és „bántás nélkül tartottak közöttük”. Ha tételesen összeadjuk ezeket, akkor a végösszeg 12.045 arany forintot tesz ki. Ezt valamelyest emeli a soproni tanácsuraknak hagyott 10-10 arany. Ha a 12 belső tanácsossal számolunk, akkor 120 aranyat kell hozzáadni az említett summához. Tehát ennyi volt Oláh Ilona megtakarított, jövedelmeiből összegyűjtött pénze. Ennek egyharmadát mintegy letétbe helyezte el, feltehetően nem alacsony kamatra.

Ékszere meglepően kevés volt az úrnőnek. Hisz mint írja, mindenét elajándékozza, tehát az összeset megismerjük a leírásából. Ezeket szintén csak összefoglalva mutatjuk be, csupán az érdekesebbeket, értékesebbeket érdemes kiemelni közülük. A kor szokásainak megfelelően volt pecsétgyűrűje, hisz ezzel hitelesítettek minden iratot, levelet. Mégpedig egy öregbik, azaz nagy, és egy kisebbik is. Őt ékszerként viselt arany gyűrűje volt ezeken kívül: egy türkizes, három zafiros, egy pedig gyémántos öt rubintkövel. Arany lánc kettő, ezek közül egyik nagy súlyt nyomott. Három olvasó, azaz rózsafüzér (egyik ezüst, másik kettő kláris¹⁶), mindegyiknek a végén pézsmatartó¹⁷ ezüstgomb volt. Ezüst párta övecskek boglárokkal díszítve, ezüst deréköv 24 boglár rajta. Két portugáliai arany,¹⁸ amelynek a súlya egyenlő volt tíz magyar aranyéval akár ékszernek is számítható a mérete alapján. És a végére hagyva: egy abban a korban valóban ritkaságnak számító, értékes és fontos tárgy, ahogy ő írja: az „órácskám”. Sajnos többet nem tudunk meg e tárgyról, például hogy hol és miből készült, hol viselte, és hogy vajon hol vásárolhatta.

Ha ékszere kevés is volt Ilonának, annál több ezüst- és aranyművel bírt. Az itt összegzettek mind ezüstről készültek, többnyire aranyozottak voltak: 40 kisebb-nagyobb

¹⁵ Falu a mai Burgenlandban: Rohrbach bei Mattersburg. Magyar neve Nádasd, később Fraknónádasd volt.

¹⁶ Kaláris, azaz korallból készült füzér.

¹⁷ A pézsmá vagy mósusz a pézsmaszarvas mirigyének váladéka. A legdrágább illatszert volt. Rosszullét, ájulás esetén használták.

¹⁸ Portugál aranyérmék 43 korona értékben. Azonkívül a hanza városok több díszérme, melyek valóban 10 arany értékének feleltek meg.

kanál, 24 villa, 15 különféle pohár, kannák, födeles kupák, ezüst mosdó és medence, csészék, dupla sótartó, ezüst-aranyos korsó stb. Nagy értéként írja le az ón tálját kilenc kis tállal és 12 tányért egy tokban. S végül a vas ládáit említhetjük, mint nem nemes fémből készült értékeket, amelyekben a fontos iratokat, az ékszereket lehetett elzárni. Érdekes, hogy késekről sehol nincs szó. Talán azért, mert abban az időben mindenki a saját magával hordott kését, bicskáját használhatta az étkezéseknél.

Ruhafélékről viszonylag kevés szó esik, csak a legértékesebbeket nevezi meg, a többről csupán összefoglalóan szól: ingó tárgyak, ruhák, asztali fejer ruhák. Bizonyára csupán a legrágább darabokat említi konkrétan: két subácska, „kamuka¹⁹ suba, tafota nyesttel béltett suba”. Lábbeli, csizma egy sincs az oklevélben. Tizenhárom szőnyeget számolhatunk össze (nem tudni, hogy ezeket miért emelte ki külön hangsúllyal), sajnos a fajtájukról, eredetükről nem tudósít, csupán a színükről és a méretükről. Olvashatunk még paplanokról, valamint arról, hogy kis korától általa nevelt Apollónia nevű leánynak kiházásításakor pontosan és részletesen milyen stafírungot adjanak.

Az utazásaihoz egy „öregbik” (nagy) hintót vagy egy kisebbiket használt. Az előzőt Bűdy Klárára, az utóbbit Foemiára és Frosinára hagyta. Szinte hozzátartozott ezekhez a személyes holmikak szállító nagy szekér két kocsis és hat szekeres lóval, amelyet a két hú embere, „jámbor szolgája” örökölt. (Ez utóbbiaknál jegyzem meg, hogy más állatokról nem is ír, a birtokain élő jószágokat csak „lábás marhák” kifejezéssel illeti. Meglepő, hogy nem részletezi azokat, nem adja meg a számukat, s azt sem, hogy mi lesz a sorsuk a halála után, kinek a tulajdonába kerülnek.)

Végül meg kell emlékezni az általa említett és örökül hagyott ingatlanokról is. Oláh Ilona ezek leírásánál nagyon végletes, szinte rapszodikus. Néha még a szőlőhegy, az utca nevét is megadja, máskor pedig csak általánosságban beszél nagy értékű, az adott helyen lévő földjeiről, ottani ingatlanairól, birtokairól. Nem is nevezi meg azok területét, méretét, pénzbeli becsült értékét. Tekintsük át településenként mindezeket.

Eléggé pontatlan körülírással olvashatjuk, hogy talán Lánzséron volt szőleje a falu fölött a „Golnngrund” nevű hegyen, amelyet Olasz Kristóf telepített valaha. Ezt ő és Raw Vince kapta.

Bécsben több háza is volt a családnak, ebből az egyiket elhunyt testvérével, Orsolyával közösen bírták. Ezt pecsételtette le Szunyi Anna. Az épület további sorsáról nem rendelkezik.

Két falut mond magáénak, Rohrbachot (Nádasdot) és „Pangorth-ot”. Ez utóbbi Baumgarten (Sopronkertes). Nádasdon volt egy majorháza és két fertály háza földekkal, rétekkal. Az előbb említett két szolgájára hagyta ezeket. Baumgartenben, ahogy ő említi, egy udvarház, egy fél házhely, egy nagy rét, amelynek eleje kert és földek találhatóak, mindezt Horváth Péter és Jancsi nevű fia kapta örökül. Ugyanitt másfél házhely, egyéb szántóföldek, öreg rét Horváth Jancsi két fiáé, Mátyásé és a kis Jancsié lett. Feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy ez utóbbiakról semmit sem tudunk meg a végakarattól: kik voltak, milyen kapcsolat fűzte őket Ilonához, miért örökölték ekkora összegű

¹⁹ Damasztiszövet.

ingatlanokat tőle. Sopronban a belső városban volt a lakóháza,²⁰ tartozott hozzá egy kert és egy malom. Mindezt Olasz Kristóf és Bancsin György kapta. 1564-ben vásárolta meg az örökösöktől Szegedi Kőrös Gáspár (Caspar Fraximus Zegedinus), Nádasdy Tamás nádor híres doktorának a házát. Az első diplomás magyar orvos 1563. augusztus 6-án hunyt el pestis által Pozsonyban. Ugyanitt Sopronban a hofstadtban (külváros) a Balfi utcában (a testamentum szövege szerint Slipper utcában) található egy majorháza és a „Krayts szőlőhegyen” (a Kreutz dűlőben) egy szőleje, amelyet Raw Vince kapott örökül. Az udvarházakban található házi eszközök, a lovakhoz és szekerekhez tartozó holmik, a megmaradt bor, szalonna, gabona mind a három, előbb említett emberének a tulajdona lett. Amint látjuk, bőségesen megjutalmazta halálakor ezen kitartó, megbízható „szolgáit”.

Röviden és tömören összefoglalva ezek képezték Oláh Ilona vagyonát a testamentum szerint. Érdekes, hogy erdőt egyszer sem említ, pedig az országnak azon a részén volt belőle bőven, s minden nemes család nagy területeket birtokolt, hisz rengeteg tűzifára volt szükségük a hideg kastélyokban, várakban és a konyhákban, ahol naponta sok emberre főztek, nem is említve a gyakori vendégeskedéseket.

Mint korábban már olvashattuk, élete utolsó napjait Sopronban töltötte a városban lévő házában, most már kevés szolgájával körülvéve. Hogy Oláh Ilona pontosan mikor halt meg, adatok híján nem tudjuk. Ugyanígy nincs tudomásunk arról, hogy hova temették el: a Szent Mihály templom körüli régi temetőben vagy esetleg egy, a templomban lévő kriptába. (Sajnos a temetőt 1945-ben bombatalálat érte, és sok régi műemlék sírkő elpusztult.) A végrendeletben kért epitáfiumot bizonyára elkészítették a szolgái. Azonban a templom is sok átalakításon esett át, így nem valószínű, hogy az emléék a helyén maradt, s ha levették a falról, akkor az elkallódhatott ennyi év után.²¹

Mivel Oláh Ilona hosszú ideig élt özvegyen és egyedül, nem volt mellette férj, férfi utód, aki származásánál, rangjánál fogva segíthette, és kényes élethelyzetekben, pereskedésekben támogatta, megvédhette volna. Mindent magának kellett intéznie a birtokain, ezért is volt olyan hálás azon szolgáinak, Sopron városának, akik végig kitartóan segítették idős éveiben. Bizonyára megérdemelten kapták a rájuk hagyott örökséget.

²⁰ *Dominkovits P.*: i. m. 9. A könyv bevezető tanulmányában írja a szerző: „A városi ingatlannal rendelkező birtokosok sorában a térség birtokos arisztokráciájának oly képviselője is megjelenik, mint Oláh Ilona.” Sopron város második telekkönyvében a neve kétszer is szerepel. Először 1564-ben a 211. sorszám alatt a 84. lapon, majd 1578-ban a 378. sorszámmal a 123–124. oldalakon.

²¹ A Győri Egyházmegyei Levéltár közlése szerint nem maradt fenn róla írásos adat.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Dominkovits Péter

Primus inter omnes. Emlékkönyv Bedy Vince születésének 150. évfordulójára.

Szerk.: Arató György, Nemes Gábor, Vajk Ádám. Győr, 2016. 846 pp.

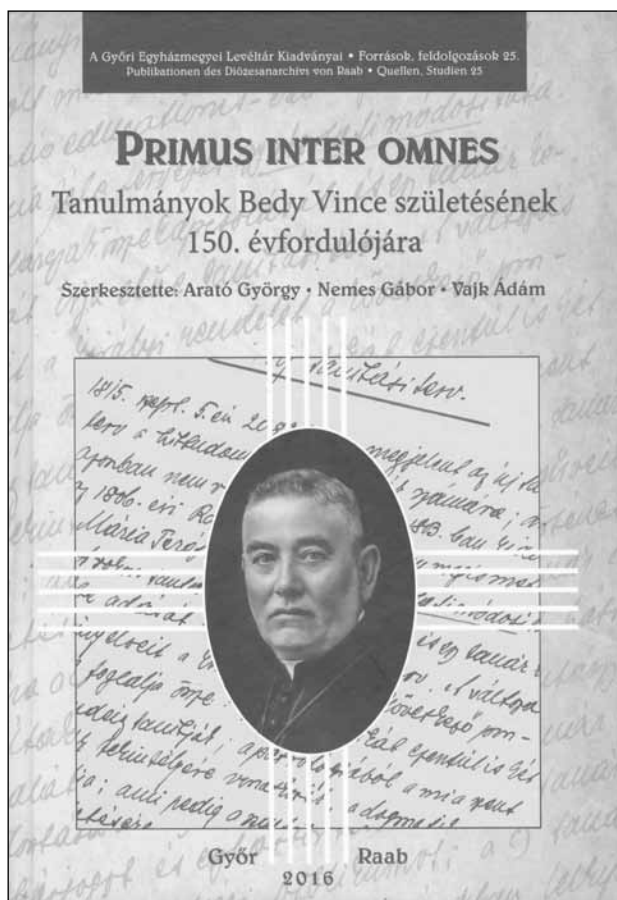
A 20. század első harmadát joggal tartja a historiográfia a győri egyházmegyei történetkutatás aranykorának. Máiig gyakran használt kézikönyvek készültek el és jelentek meg abban az időben. Példaként elég, ha csak Bán János későbbi soproni városplébános alapításokra épülő soproni egyháztörténetére, avagy Erős István kanonok plébánia- és községtörténetére gondolunk. Ennek az összességében és jelentőségében máig alig ismert és méltatót historiográfiai tendenciának volt az egyik legkiemelkedőbb egyházmegyei személyisége az 1866. március 31-én, a győri székeskáptalan gyirmóti birtokán született és 1938-ban elhunyt Bedy Vince nagyprépost.

A kötet számára Bedy életét és munkásságát az Egyházmegyei Levéltár munkatársa, Nemes Gábor foglalta össze. Munkája függelékeként válogatást közölt az életutat méltató kortársi nekrológokból, és publikálta az életműbibliográfiát is. Ez utóbbi jól tükrözi, hogy Bedy munkássága főként az egyházmegye centrumára, Győrrre összpontosult, de számos munkája (miként a győri székeskáptalanról szóló nagymonográfiája is), az egyházmegye egészét átfogta, így a Sopron megyei birtokok történetével e térség településtörténetét is érintette. Ezért cseppet sem csodálkozhatunk azon, hogy a 33 szerzőt felvonultató, terjedelmét tekintve is impozáns emlékkönyvben a történeti egyházmegye egésze képviselve van.

Mint ahogy egy évtizeden belül az Egyházmegyei Levéltár immáron a második tematikus tanulmánykötetét jelentette meg.¹ Ebből is kitűnik, hogy az intézmény napjainkra szervesen építkező vidéki szakmai műhellyé vált; olyan kutatási bázissá, amely kapcsolatrendszerében, a régi és új szerzők témaválasztásában egyszerre mutatja a biztosan megszilárdult helyi, regionális, sőt esetenként országos határokon is átnyúló hagyományokat, és amely egyúttal új kutatók bevonásával tovább építkezik.

E rövid, figyelemfelhívó ismertetésnek, folyóiratunk profiljából adódóan, csupán a Sopronnal és a történeti Sopron vármegyével kapcsolatos tanulmányok és szerzők rövid áttekintése lehet a célja. A Bedy életéből és munkásságából merítő Lukácsi Zoltán kanonok, a Hittudományi Főiskola rektora – aki nem témaválasztásában, hanem személyében kötődik a történeti Sopron megyéhez –, személyes hangú beköszöntő sorai után a már említett Nemes Gábor egyházmegyei levéltáros Bedy Vince koráról és életútjáról szóló, gazdagon adatolt tanulmánya következik, amely függelékként az életút egészét áttekintő

¹ A korábbi kötet: In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből, szerk. Nemes Gábor – Vajk Ádám. Győr, 2011.

kortárs nekrológokat, és Bedy bibliográfiáját is közzé teszi. A kötet három, egymáshoz szervesen kapcsolódó nagyobb tematikus blokkra tagolódik: 1. Egyház, állam, politika; 2. Oktatás, művelődés, vallásosság; 3. Táj, helység, épített örökség.

Az első blokkból a megyei közgyűjtemények szorgos kutatója, Johann Karall munkáját kell kiemelni, aki az egyházi közigazgatás egyik meghatározó egységét, az esperesi kerületek kialakulását és változásait vette vizsgálat alá, és vázolta fel a változásokat az első fennmaradt és publikált canonica vizitációs jegyzőkönyvektől, a 17. század második felétől az 1990-es évekig. Ugyancsak e blokkban kapott helyet az egyházmegyei levéltár munkatársa, Csermelyi József forrásközléssel ellátott tanulmánya, amely a győri püspöki szék 1526 utáni elhúzódó betöltésének valamint az egyházmegyei javak és jogosultságok birtoklásának problémaköréhez kapcsolódik. A Szerző a mohácsi vereség utáni viszonytagságos esztendő vizsgálatához tár fel újabb forrásokat és vet fel eddig kevésbé érintett szempontokat, Veit von Fladnitz és a jelentős bevételeket biztosító egyházmegyei tizedek

birtoklása kapcsán. Napóleon és Győr kapcsolatának, a forrásközléseknek és feldolgozó-soknak már így is tiszteletet parancsoló szakirodalma van. Ezeket új forrásanyag feltárásával gyarapítja e kötetben Krisch András tanulmánya, amely a franciák legkeletibb hódításának elnevezett Győr 1809. évi történetének alaposabb megismeréséhez járul hozzá, a megszállás pénzügyi terheire fókuszálva. Szintén e blokkban található Hajdók Judit műemlékvédelmi szakember írása, aki az egykorú egyházmegye területéről az I. világháború idején a háborús fémszükségletek miatt a hadi begyűjtés áldozatává vált homlokzati orgonasípokot mutatta be. Munkájához kitűnő kiindulási pontot, forrásalapot nyújtott az az 1912. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv, mely gazdagon adatolva tér ki e hangszerekre. Soós Viktor Attila az Állami Egyházügyi Hivatal győri egyházmegye területén 1951 és 1989 között tevékenykedő munkatársainak (püspöki biztosok, megyei megbízottak) az életrajzait állította össze.

A sokszínű második blokkban Németh Ildikó, a Soproni Levéltár főlevéltárosa Hahnenkamp József soproni katolikus tanító, iskolaigazgató életútját és a 19. századi soproni katolikus iskolai élet megújítása terén végbevitt tevékenységét mutatta be. Osváth Ádám, a Soproni Múzeum történésze a soproni egyházi tulajdonok 1945 és 1948 közötti államosítását vizsgálta. Medgyesi S. Norbert a teljes egyházmegyére kiterjedően szólt az alsófokú iskolákról, tanítóikról, és az e körből fennmaradt 18. századi kéziratos énekeskönyvekről. A számos Sopron megyei adat mellett (Barbacs, Bágyog), külön kitért Kovács István dőri iskolamester 1762 után keletkezett ún. dőri énekeskönyvére, a magyar katolikus népénektörténet egyik legjelesebb forrására. Bojtos Anita PhD hallgató (PPKE) az egyetlen magyar szerveződésű férfi szerzetesrend, a pálosok legfontosabb dunántúli kolostora, Sopronbánfalva kora újkori funkciórendszerét, annak katolikus megújulásban betöltött jelentőségét, a rend és kolostora pasztorációs tevékenységét bontotta ki. Kitekintett a búcsújáráshelyként is funkcionáló rendi központ lelkeségére, a pálos lelkeség kifejezésformáinak bemutatására. Kádár Zsófia korábban e folyóirat hasábjain dolgozta fel a soproni jezsuita kollégium alapítását. Most e kötetben a renden belüli hosszas képzési idő szerinti utolsó próbaév (tercia probatio) eddig ismeretlen munkásainak tevékenységét mutatja be, kitérve a soproni terciaház alapítására, majd a Széchenyi György alapította győri terciaházat (1668–1670) és annak tevékenységét vizsgálja. Az ugyancsak PhD hallgató (PPKE) Szuly Rita, az egyházmegye kora újkori vallásos társulatai sorából a soproni Congregatio Agoniae Christi társadalmi beágyazottságát elemezte, illetve további társadalomtörténeti elemzésekhez közölte az 1661 és 1781 között fennmaradt albumok, alapján az előjárók névjegyzékét, valamint a tagnévsorokat.

A tanulmánykötet harmadik blokkjában a Soproni Múzeum régész, művészettörténész, történész munkatársaiból alakult kutatócsoportja, Gabrieli Gabriella, Nemes András és Kelemen István a Széchenyiek előtti Fertőszéplak birtoklás- és építészettörténetét mutatta be, módszertanilag is mintaadó, komplex megközelítésű tanulmányban.

A történeti Magyarország területén a 16–17. századi városi krónikák meglehetősen ritka portékának számítanak, és szinte kizárólag a német polgársághoz kapcsolódnak. Ám nem minden németajkú város ápolta egyforma gonddal saját írott emlékezetét: Elbeszélő források nagyobb számban csak a szepességi Lőcséről, az erdélyi szász központokból és Sopronból maradtak ránk, ezeket tarthatjuk a kora újkori városi történetírás magyarországi fellegráinak. Míg azonban az előbbi vidékek gazdag hagyományából (különösen Erdélyből) számos értékes szöveg kivonat formájában vagy teljes kiadásban már az első világháború előtt napvilágot látott, addig a soproni német krónikák közül csak Hans Tschany és fia 1670 és 1704 között vezetett feljegyzései és Johann Georg Ritternek az 1701 és 1719 közötti időszakot tárgyaló írása jelentek meg nyomtatásban (1858 illetve 1874/1875). Ezt csak 1942-ben követte Georg Payr és fia: Michael Payr krónikájának (1584–1700) kiadása, majd hosszú késés után, 1995-ben, Kovács József László gondos munkájának köszönhetően Marx Faut és Melchior Klein művének (1526–1616), azaz a soproni krónikahagyomány legrégebbi, 1610-ben elkezdett darabjának közlése. Lazán ebbe a sorba illeszkedik a tudós soproni polgármester, Christoph Lackner (1571–1631) ismeretlen latin nyelvű önéletrírásának 2008. évi edíciója is.

Világos azonban, hogy a kora újkori soproni elbeszélő források tárháza még korántsem merült ki. Dominkovitsné Szakács Anita helyesen ismerte fel ezt a tényt, és tavaly megjelent, igényes nyomdai kivitelű forráskiadványában egy újabb, kevésbé ismert, valószínűleg a 17. század végén összeállított krónikakompozíció közlésére vállalkozott.

A nyolcvankét nyomtatott oldalat kitevő szöveg legalább három, különböző időben élt krónikás munkáját őrzi. (Közülük egyébként az első az a Georg Payr, akinek műve már megjelent nyomtatásban.) Bennük az egyszerűbb városi krónikákban szokásos elemek sorakoznak: tűzvészek, nagy viharok, az országos jelentőségű, de a várost is érintő események (hadak átvonulása, koronázások), a soproni eliteire vonatkozó információk, olykor pedig apró-cseprő helyi ügyek is. A lőcsei és erdélyi szász krónikákkal való összevetésben azonban lényeges különbséget jelent, hogy a szövegben milyen nagy szerep jut a mezőgazdaságnak, különösen a szőlőművelésnek. Akad olyan év, amelynek esetében a terjedelem kétharmadát ilyen értesülések adják. A forrás sajátos „röghöz kötöttségének” hátterében elsősorban Sopron eltérő földrajzi adottságait és gazdasági karakterét kell keresnünk, hiszen ugyanezt a többi soproni krónikában is megfigyelhetjük. Emellett az is valószínű-

nek tűnik, hogy a krónika sorrendben második, a 17. század középső harmadában működő szerzője elsősorban földművelésből, borászatból kereste kenyerét. Akiket az időjárás története, az ártörténet vagy a mezőgazdaság, és benne a soproni bor múltja érdekel, azok számára kiadványunk igazi aranybányát fog jelenteni. Szintén feltűnő a kéziratnak ebben a szakaszában (a közreadó is éles szemmel nyugtázza) az egyházi vonatkozású adatok nagy száma és részletessége. Szakács joggal feltételezi, hogy a szerző az evangélikus egyházban valamilyen, talán éppen templomgondnoki tisztséget töltött be. A közölt adatok egyháztörténeti jelentőségét persze teljesen csak a Payr Sándor munkáival és Gottlieb Gamauf kéziratos hagyatékával való összevetés nyomán lehet majd megállapítani. A forrásból kirajzolódó témákról, a 17. századi Sopron számára sorsfordító történeti eseményekről a bevezetőben szép és arányos áttekintést kapunk.

A német szöveget végigolvasva pedig az a benyomásunk támad, hogy az átírás mintaszerűen pontos és átgondolt. A szöveget rövidre szabott, irodalmi hivatkozásokat mellőző, de általában elegendő információt nyújtó tárgyi lábjegyzetek is kísérik. Szűrőpróbaszerűen Dominkovitsné Szakács Anita fordítását is ellenőriztük, és azt nem csak szöveghűnek, de kifejezetten magyarosnak is találtuk. (A recenzens töredelmesen bevallja, hogy ő maga nem tudott volna ilyen jó fordítást készíteni a szövegből.) Kifogás csak igen ritkán merülhet fel, az 1595. esztendőnél szereplő „Sterb” például nem arra vonatkozik, hogy az olasz zsoldosok hadakozásukkal sok ember halálát okozták, hanem valamilyen járványos betegséget (Sterb/e/) hurcoltak be magukkal. Ez azonban inkább csak a szabályt erősítő kivétel, máshol inkább csak apró pontatlanságokat lehet találni, és nem félrefordításokat. Ahogy az a soproni forráskiadványok esetében szokásos, az olvasó nem pusztán a forrásszöveget veheti kézbe két nyelven, hanem a bevezetőt és a mutatókat is. Az összevont hely- és személynévmutatót hasznos tárgymutató is kiegészíti. Legfeljebb annyit jegyeznénk meg, hogy a krónika kéziratába bemásolt 1686/1687. évi adójegyzék személynevei nem kerültek be az indexbe.

Dominkovitsné Szakács Anita forráskiadványáról összefoglalóan elmondhatjuk, hogy egy viszonylag rövid, de értékes városi krónikakompozíciót igényes gondozásban tesz közzé, a helytörténet mellett számos speciális történelmi szakterület művelőinek szolgáltatva értékes alapanyagot. Hiányérzetünk csak azért lehet, mert a közreadó magának a kéziratnak és a szerzőség kérdésének nem szentelt elég figyelmet. (A realitás terepén maradván: ennek háttérében alighanem a szorongató pályázati határidőket, és a levéltárosokat általában terhelő hivatali teendőket kell keresnünk.) A most közreadott szöveget természetesen akkor tudjuk majd igazán pontosan elhelyezni a soproni krónikás hagyományban, hogyha az egész, több intézményben (MNL Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára, Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Evangélikus Országos Levéltár, Soproni Evangélikus Gyűjtemények) szétszórva őrzött 16–19. századi forrásanyag feltérképezése megtörténik.

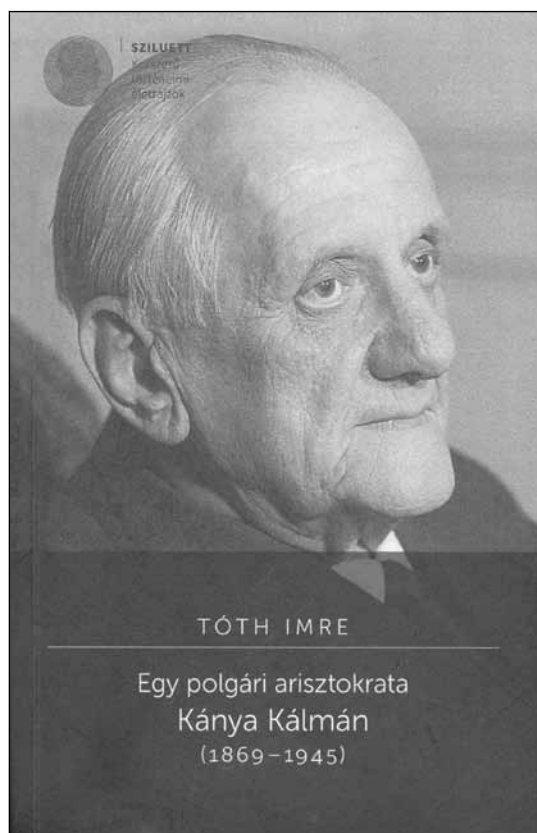
A történelem alakulásában kétségtelenül meghatározó szerepet töltenek be a politikai elit tagjai, akik az általuk irányított államok sorsát érintő döntések meghozataláért felelősek. Bár a diplomáciai szerepvállalás során ezek a személyiségek elsősorban az adott ország érdekeit igyekeznek figyelembe venni, nyilvánvalóan olyan tényezők is befolyásolják az elhatározásaikat, mint saját jellemvonásaik, értékrendjük, politikai nézeteik. Talán ez a magyarázata annak a napjainkban egyre növekvő érdeklődésnek, amely a történelmet kisebb-nagyobb mértékben formáló politikusok életét övezi. A Kronosz Kiadó és a Magyar Történelmi Társulat közös vállalkozása, a *Sziluettt – Korszerű történelmi életrajzok* elnevezésű sorozat kiötlői felismerték ezt az igényt, és sorra jelentetik meg a magyar történelem legkiemelkedőbb alakjainak politikai életpályáját bemutató monográfiákat.

E sorozat köteteként jelent meg nemrégiben *Kánya Kálmán* (1869–1945) életrajza is, aki 1933 és 1938 között Magyarország külügyminisztere volt, de diplomáciai pályafutása sokkal korábban kezdődött. A mű szerzője, *Tóth Imre*, a Soproni Múzeum igazgatója és a Nyugat-Magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kara Nemzetközi és Regionális Gazdaságtudományi Intézetének docense, aki több éve foglalkozik Kánya Kálmán életpályájával, és egyúttal a 19–20. századi külügyi szolgálat útvesztőiben is járatos.

A két világháború közötti időszak vezető politikusainak többsége az Osztrák–Magyar Monarchia berkeiben nevelkedett, és itt sajátította el a diplomáciai tevékenység alapjait. Közéjük tartozott Kánya Kálmán is, aki 1869. november 9-én született Sopronban, polgári családban. Apja, Kánya József 1898-ban nemesi címet kapott ugyan, de ez – amint Tóth Imre rámutat – nem tette a családot az arisztokrácia tagjává. Ennek ellenére Kánya „magatartása, megjelenése (...) talán megengedi, hogy az említettek ellenére is polgári arisztokratának nevezzük.” (8. o.) – írja az *előszóban* (7–14. o.) a szerző, aki ugyanitt kiválóan összefoglalja az 1867-es kiegyezéstől a II. világháború végéig (1945) tartó időszak európai nemzetközi viszonyainak legfontosabb fordulópontjait.

Tóth Imre könyvének legnagyobb érdeme, hogy – amellet, hogy a politikai életrajz írásának szabályaihoz hűen végig kíséri Kánya életének fő mozzanatait, és azokat a politikai eseményeket, amelyekben szerepet játszott – képet ad olyan, kevésbé ismert részletekről is, mint például a korabeli diplomáciai képzés működése (21–23. o.), vagy Kánya emberi tulajdonságai, amelyeket a szerző a mű egészében figyelemmel kísér.

Kánya, miután 1892-ben befejezte tanulmányait a bécsi székhelyű Keleti (Konzuli) Akadémián, rögtön konzuli növendékként kezdetett tevékenykedni, amely a külügyi

szolgálathoz vezető út első lépését jelentette. A könyv számos érdekes információt tár az olvasók elé arról, hogy a korszakban miként működött a diplomáciai szolgálat, s milyen kvalitásokkal, képzettséggel kellett rendelkeznie valakinek ahhoz, hogy erre a pályára lép-hessen. Mint Tóth Imre fogalmaz, „a diplomáciai státusz eléréséhez magas jövedelmi biztosítékra volt szükség” (25. o.), ami bizonyítja, hogy a rátermettség mellett számított a származás és a vagyoni helyzet is. A szerző ugyancsak rávilágít arra, hogy a konzuli feladatokat ellátó személyek csak a legritkább esetben kerülhettek át a diplomáciai testületbe. Kánya Kálmán e ritka kivételek közé tartozott, amihez nyilvánvalóan hozzájárult tehetsége, amit még azok is elismertek, akik ellenszenvvel viseltettek iránta (14. o.). 1892 és 1905 között Kánya konzulként olyan állomáshelyeken teljesített szolgálatot, mint például Konstantinápoly, Moszkva, vagy a montenegrói Cetinje. Ezt követően egy évet önkénteskedett a hadseregben, majd megkezdhetette a várva várt külügyi szolgálatot (26. o.).

Az osztrák–magyar külügyminisztérium (Ballhausplatz) kötelékében eltöltött évek során a hangsúly a kapcsolatépítésre helyeződött, amelyet Tóth Imre ugyancsak a diplomáciai karrier lehetőségének egyik alapfeltételként jelenít meg. Amint az egy politikus

életpályáját bemutató könyv esetében elengedhetetlen, a szerző több ízben kitér Kánya kapcsolatrendszerére. Az első évek idején a Monarchia közös külügyminisztere, Alois Lexa von Aehrenthal töltött be fontos szerepet hősünk pályafutásában, miután „jó érzelme volt ahhoz is, hogy (...) utat nyisson az ígéretes tehetségeknek” (29. o.). Aehrenthalra Kánya egész pályafutása során példaképként tekintett a munkabírása, kitartása és diplomáciai következetessége végett. A kezdeti évek tapasztalatai közül Tóth Imre meghatározónak tartja továbbá azt, hogy Kányát 1909-ben a sajtóosztály élére nevezték ki, ugyanis a diplomata később, külügyminiszterként is bámulatos ügyességgel állította szolgálatába a sajtót, mint lehetséges propagandaeszközt.

Ugyanígy jelentőségük volt a diplomaták pályájának alakulásában a felhőtlennek nem éppen nevezhető kapcsolatoknak is, amire a közös külügyminiszteri tárcán Aehrenthal követő Leopold von Brechtold kiváló példa, aki túlságosan önállóan találta Kányát. Ezért 1913-ban elmozdították őt a sajtóosztályról, és a távoli Mexikót jelölték ki számára állomáshelyül (34–36. o.). A mexikói követi posztot – amelynek legfőbb hozadékát a szerző abban látja, hogy az itt tapasztalt közhangulat hatására gyökerezett meg Kányában a forradalmias szélsőségekkel szembeni ellenszenv (42–43. o.) – Kánya 1918-ig, a Monarchia felbomlásáig töltötte be.

1919-ben Kánya Kálmán betöltötte ötvenedik életévét, ami a kor szokásainak megfelelően a nyugdíjazását eredményezte, ám a valóságban karrierje éppen ezután indult be igazán, amikor a magyar külügyminisztériumhoz került. Mivel a Monarchia fennállásának idején a külügy a dualista államalakulat közös ügyei közé tartozott, a birodalom felbomlását követően létre kellett hozni a magyar diplomáciai szolgálatot. Tóth Imre hosszasan ismerteti Kányának a magyar külügyminisztérium szervezetének kiépítésében vállalt tevékenységét, ami két okból is indokolt. Egyfelől a diplomata vitathatatlanul jelentős szerepet játszott a minisztérium megszervezésében, másfelől ezek az események képet adnak Kánya egyes jellemvonásairól, amelyek bemutatására a szerző – nagyon helyesen – jelentős hangsúlyt fektet. A könyv e fejezetéből kiviláglik, hogy Kánya szerette magát az elvárásainak megfelelő diplomatákkal körülvenni, akik egyrészt sajátjuknak érezték az osztrák–magyar diplomáciai szolgálat hagyományait, másrészt készek voltak engedelmeskedni Kányának, aki így többnyire érvényesíteni tudta a politikai akarátát. Tóth Imre rendkívüli objektivitással ábrázolja Kánya jellemvonásait, jó és rossz tulajdonságait sem rejtve véka alá. Hőse karakterének megrajzolásakor a szerző leginkább a kortársak feljegyzéseire, visszaemlékezéseire támaszkodott, akik egyöntetű elismeréssel nyilatkoztak Kánya intelligenciájáról, szakmai felkészültségéről és ügyismeretéről, ugyanakkor általában elmarasztalták uralomvágya, személyes érdekeinek folyamatos előtérbe helyezése és régmódinak tartott felfogása miatt (48–60. o.).

A kötet olvasását követően Kányáról alkotott összbenyomást talán a szerzőnek az a mondata fejezi ki leginkább, miszerint Kánya „nem ritkán a saját szakállára intézkedett és tárgyalt, részben az általa hozzá nem értőnek tartott politikai feletteseit kapcsolta ki, részben viszont a visszatartott információk birtokában érvényesítette nézeteit, és ezzel tartósan megkerülhetetlenné tette saját személyét.” (58. o.). Ez a mondat számos olyan adalékot ösz-

szefoglal, amelyek időről időre fel-felbukkannak a kötetben. Alátámasztja ugyanis Kánya szakképzettségét és diplomáciai rátermettségét éppen úgy, mint hatalomvágyát, és azt a törekvést, hogy saját akarát mindenáron érvényre juttassa a legfontosabb külpolitikai döntésekben. A megkerülhetetlen voltát pedig mi sem támasztja jobban alá, mint az, hogy nyugdíjazását követően még közel húsz éven át, egészen 1938-ig hivatalban maradt, annak ellenére is, hogy – mint a kötetből megtudhatjuk – Kánya kissé merev, olykor lekezelő jelleme sok esetben hátrányt jelentett a külföldi diplomatákkal történő érintkezés során, ugyanis a diplomata leplezetlen lenézéssel és ellenszenvvel viseltetett egyes államokkal szemben (60–66. o.).

Kánya jellemének, korabeli megítélésének feltérképezése mellett Tóth Imre természetesen azt is részletekbe menően vizsgálta, hogy a diplomata milyen szerepet játszott a magyar politika legfontosabb eseményeiben. A magyar külügyminisztérium felállítása után Kánya – aki 1925-ig a külügyminiszter állandó helyettese volt – első ízben IV. Károly 1921. március 25-én történt első visszatérési kísérletének elhárításában játszott kiemelkedő szerepet. Amint a szerző rávilágít, ez az epizód kitűnően bizonyítja, hogy Kánya – annak ellenére, hogy a hivatali ranglétrán való előmenetelénélkor kizárólag önös érdekeit tartotta szem előtt – az országos érdekeltségű döntésekben képesnek bizonyult elvonatkoztatni személyes, neveltetéséből fakadó meggyőződésétől a magyar külpolitikai érdekek javára. Kányát ugyanis gyermekkorában legitimista szellemben nevelték, és a későbbiekben is királypárti maradt, viszont – látva, hogy Károly visszatérése hátrányt jelentene Magyarországnak – ebben az esetben minden tekintélyét latba vetette, hogy egyfelől távozásra bírja a királyt, másrészt lecsendesítse a fegyveres beavatkozással fenyegetőző kisantant-államok kedélyeit (66–70. o.). Kánya ugyanígy képes volt felülemelkedni az alapvetően konzervatív, jobboldali hozzáállásán, valamint a kommunizmus iránti ellenszenvén akkor, amikor igyekezett sikerre vinni az 1924 folyamán zajló szovjet–magyar tárgyalásokat (75–78. o.).

1925-ben Kányát ismét külügyi szolgálatra akkreditálták, amit ezúttal nagyon szívesen fogadott. Állomáshelye Berlin lett, ahol egészen 1933-ig Magyarország követe volt. Tóth Imre rámutat arra, hogy a diplomata számára Berlin azért bizonyult különösen vonzó állomáshelynek, mert ez idő tájt Németország meglehetősen fontos helyet töltött be a magyar külpolitikai elképzelésekben, így Kánya karrierjének felfelé íveléséhez mindenképpen fontos lépést jelentett ez a kiküldetés. Noha Berlinben először nem fogadták kitörő örömmel a magyar követség újdonsült vezetőjét, és az sem fokozta az iránta érzett szimpátiát, hogy Kánya érintett volt a frankhamisítási ügyben, az itt töltött évek alatt sikerült népszerűsége szert tennie a német politikai és társasági elit körében. Ami a követi tevékenységet illeti, Kányának nem sikerült keresztülvinnie egyik legfőbb törekvését, nevezetesen Németország és Olaszország egymáshoz való közelítését, amely különösen a magyar–olasz barátsági szerződés 1927. április 5-én történt aláírását követően vált fontossá (79–104. o.). Ennek fényében a kiküldetés nem hozta meg Kánya számára a várt sikert és eredményeket. A kudarc okát Tóth Imre abban látja, hogy a miniszter nem ismerte fel a budapesti és berlini aspirációk közötti éles különbséget (105. o.).

A berlini magyar követségen töltött esztendőket Kánya Kálmán külügyminiszteri kinevezése követte. Ezek az évek a kötetnek mintegy felét teszik ki, vagyis Tóth Imre még az eddigieknél is részletesebben tárgyalja őket (105–201. o.). Ez érthető is, mivel egyfelől a külügyminiszteri tárca jelentette Kánya személyes pályafutásának a csúcspontját, másrészt 1933 és 1938 között a magyar külpolitika fordulatokban igencsak gazdagnak bizonyult, ami elengedhetlenné teszi Kánya életpályájának történelmi keretbe való ágyazását. A kötet szerzője kitűnően eleget tesz ennek az elvárásnak, és tájékoztatja az olvasót a nemzetközi palettán zajló eseményekről, rámutatva az ok-okozati összefüggésekre is. Tóth Imre e fejezetekben sem mellőzi Kánya kapcsolatrendszerének bemutatását. Jelentős szerepet töltött be Kánya külügyminiszteri kinevezésének előmozdításában Kozma Miklós, a Magyar Távirati Iroda (MTI) elnöke, aki már az 1920-as évek elejétől kezdve bizalmas barátságot ápolt a diplomatával. A szerző hosszabb fejezetet szentelt Gömbös Gyula miniszterelnök és Kánya viszonyának (160–168. o.), amelyet alapvetően a kölcsönös tisztelet jellemzett annak ellenére is, hogy a miniszterelnök és külügyminisztere nem minden téren értettek egyet a magyar külpolitikát illetően, s az idősebb, jelentős élettapasztalattal rendelkező Kánya igyekezett visszafogni Gömbös esetleges túlkapásait. Kánya kinevezésével szemben eleinte mind a magyarországi ellenzék, mind az európai államok többsége – Franciaország, Olaszország és a kisantant – ellenérzésekkel viseltetett, amelynek okait a könyvből alaposan megismerhetjük (105–118. o.).

„Kánya kinevezésével jelentős változás állt be a külügyminiszteri poszt jellegében. Az új külügyminiszter, amennyire lehetett, távol tartotta magát a hazai politikai élettől és annak szereplőitől.” (123. o.) – írja Tóth Imre, aki alaposan bemutatja nemcsak ezeket a változásokat, hanem azt is, hogy az újonnan kinevezett külügyminiszter milyen viszonyt ápolt a kollégáival, és milyen elvek mentén igyekezett információkat gyűjteni a többi államról. Képet ad a fejezet arról is, hogy melyek voltak a diplomáciai életben szinte kötelezőnek számító társasági érintkezések. A szerző egyértelműsíti továbbá, hogy Kánya külügyminisztersége főként azért jelentett nagy horderejű változást a magyar külpolitikában, mert a diplomata – fiatalkorához hasonlóan – ezekben az években is arra törekedett, hogy saját nézeteit juttassa érvényre a külpolitikai döntések tekintetében (118–126. o.).

Ami a külpolitikai orientációt illeti, 1933 és 1938 között közismerten a német–olasz–magyar együttműködés gondolata került előtérbe a magyar körökben. Kevéssé ismert azonban, hogy ez az elképzelés Kányától származik, aki külön-külön sem a német, sem az olasz támogatást nem tartotta elegendőnek a magyar célok, főként az általa összeurópai problémának tekintett revízió eléréséhez (128–141. o. és 144–154. o.). Mindazonáltal a német–olasz orientáció iránti elköteleződés nem jelentette azt, hogy Kánya nem kezdeményezett volna tárgyalásokat más államok vezetőivel is. Kánya 1933-ban a francia vezetőkkel tárgyalt Magyarország és a kisantant államainak esetleges gazdasági kooperációjáról, amely kereskedelmi preferenciákon alapuló, bilaterális megállapodásokat eredményezett volna (141–144. o.).

Az 1930-as évek közepére nyilvánvalóvá vált, hogy Adolf Hitler kancellári kinevezésével (1933) Németországban szélsőséges vezetés jutott hatalomra, amely saját szája

íze – gazdasági és politikai érdekei – szerint kívánja rendezni majd Európa sorsát. Tóth Imre kitűnően érzékelteti azt a meghasonlottságot, amelyet ez a felismerés az alapvetően németbarát Kánya számára okozott. A külügyminiszter ráébredt egyrészt arra, hogy Európa egyes államait a gazdasági érdekek szorosan összekapcsolják és ezeknek az országoknak nem érdeke a német vezetés, másrészt arra, hogy Magyarországnak szüksége van olyan szövetségesekre, akikre lehet támaszkodni a németek ellenében is (168–176. o.). Az 1936-os esztendő tudvalevőleg tovább erősítette a németek pozícióját Közép-Európában, s Kánya – noha nem fordult el teljesen a német orientációtól – keresni kezdte a kapcsolatot Angliával és a kisantant-államokkal is (177–184. o.).

Kánya az európai nemzetközi életben is jelentős fordulatot hozó 1938-as esztendőben vonult vissza a külügyminisztérium vezetésétől, és egyúttal a diplomáciai élettől is. Ebben az évben zajlott le az Anschluss (Ausztria Németország általi bekebelezése); ekkor kötötték meg a müncheni egyezményt (a németlakta Szudéta-vidék Németország általi elfoglalása és Csehszlovákia felbomlása) és a bledi egyezményt (a kisantant felbomlása) is. A Felvidék magyarlakta területeinek visszatérését jelentő I. bécsi döntést (1938. november 2.) sok kutatóhoz hasonlóan Tóth Imre is Kánya politikai pályafutásának és népszerűségének csúcspontjaként értékelte. A diplomatának a kötet lapjain többször említett tehetségét bizonyítja az, hogy – bár ekkorra nyilvánvalóvá vált a német befolyás visszafordíthatatlan térnyerése a magyar kül- és belpolitikában egyaránt – mégis éppen ekkor nyújtotta be lemondását, egészségi állapota romlására hivatkozva (185–201. o.).

Visszavonulását követően a társasági életben igyekezett továbbra is részt venni, amennyire előrehaladott kora engedte. 1945. február 28-án halt meg Budapesten. Mint a szerző fogalmaz, „különös, de nem véletlen, hogy Kánya életének befejezése egybeesett annak a Magyarországnak a teljes összeomlásával, amelyet élete második felében képviselt.” (211. o.).

Tóth Imre alapos kutatómunkájának bizonyítéka az információk gazdagságán túl a bőséges jegyzetapparátus, és a felhasznált források kiemelkedően nagy száma is. A szerző a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának iratanyaga mellett Ausztria, Nagy-Britannia és Németország levéltárainak dokumentumait is áttekintette, valamint visszaemlékezéseket, naplókat, korabeli sajtót és forráskiadványokat is felhasznált a kötet megírásához, és a szakirodalom mélyreható ismeretéről is tanúbizonyságot tett. A munka külön erénye, hogy képi forrásokat tartalmaz nemcsak magáról Kányáról, hanem a politikai pályájának legfontosabb állomásairól is. Kánya Kálmán kortársak általi megítélését pedig a karikatúrák érzékeltetik kiválóan, amelyek szintén szép számmal helyet kaptak a könyvben. Ezek az illusztrációk segítik az olvasókat abban, hogy jobban megismerjék a dualizmus korát, valamint a két világháború közötti időszakot jellemző diplomatavilágot. Ugyancsak az olvasók javát szolgálja a kötet végén elhelyezett névmutató, amely lehetővé teszi a monográfia lapjain felbukkanó személyek sokaságában való eligazodást.

Összességében, Tóth Imre munkáját nemcsak a Kánya Kálmán politikai pályafutása iránt érdeklődő kutatók, olvasók forgathatják haszonnal, hanem azok is, akik a külügyi szolgálat kulisszái mögé kívánnak bepillantást nyerni. Emellett a kötet a korszak – különösen a két világháború közötti évtizedek – magyarországi politikai eseményeire, külpolitikájára vonatkozóan is számos új adalékkal szolgál.

E számunk szerzői |

Bagi Zoltán Péter főlevéltáros, MNL Csongrád Megyei Levéltár - Szeged, 6721 Szeged, Szent Miklós u. 3. zoliszeged@gmail.com

Dominkovits Péter levéltár-igazgató, MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, 9400 Sopron, Fő tér 1. peterdominkovits@gmail.com

Fülöp László ny. tanár, Kaposvári Egyetem 7400 Kaposvár, Léva köz 6. fulop.laszlo@gmail.com

Hamerli Petra egyetemi tanársegéd, Pécsi Tudományegyetem BTK TKI Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék, 7624 Pécs, Ifjúság útja 6. D épület, hamerli.petra@pte.hu

Kövér György akadémikus, egyetemi tanár, ELTE Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék, 1088 Budapest, Múzeum krt. 6-8., kover.gyorgy@btk.elte.hu

Lakatos Bálint tudományos munkatárs, MTA-HIM-SZTE-MOL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport, 1014 Budapest Úri utca 54-56, claustrarius@gmail.com

Nemes Gábor főlevéltáros, Győri Egyházmegyei Levéltár, H-9021 Győr, Káptalándomb 5/a, nemesgabor@vipmail.hu

Soós Viktor Attila történész, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 1088 Budapest, Vas u. 10., attila.viktor.soos@neb.hu

Szabó András Péter tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézete, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4. szabo.andras.peter@btk.mta.hu

Tóth Imre történész, múzeumigazgató, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68. totim2@gmail.com

Turbuly Éva történész, 9400 Sopron, Macskakői u. 13. turbuly@googlegmail.com

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau 2017/3

ÉVA TURBULY: Zum Gedenken an József Hárs	233
--	-----

EGO-DOKUMENTE AUS WEST-TRANSDANUBIEN

GYÖRGY KÖVÉR: „Weiche“ Quellen – „Harte“ Fakten. Tagebücher und Memoiren in der Sozialgeschichte	235
PÉTER DOMINKOVITS: Selbstzeugnisse (sog. Ego-Dokumente) im Soproner Archiv des Ungarischen Nationalarchivs	250
GÁBOR NEMES: Sopron – Rom. Angaben zur mittelalterlichen Kirchengeschichte von Sopron	259
IMRE TÓTH: „Ich war gerne tätig als Abgeordnete, weil es besonders interessant war...“ Politischer Lebenslauf und erinnerungskritische Skizze	269
VIKTOR ATTILA SOÓS: Parallelen und Differenzen in den Tagebüchern zweier einander folgender Raaber Bischöfe. Die persönlichen Dokumente von Vilmos Apor und Kálmán Papp	277

* * *

BÁLINT LAKATOS: Zwei Urkunden der Stadt Eisenstadt (1461, 1502): Stadtverwaltung und Urkundenausstellung	286
ZOLTÁN PÉTER BAGI: Die Teilnahme von Jean T'Serclaus de Tilly an den westtransdanubischen Kämpfen 1605	307

KLEINE MITTEILUNGEN

LÁSZLÓ FÜLÖP: Familie und Nachlass von Ilona Oláh aufgrund ihres Testaments 1579	319
--	-----

BÜCHERSCHAU

PÉTER DOMINKOVITS: Primus inter omnes. Studien zum 150. Geburtsjubiläum von Vince Bedy. Red.: György Arató, Gábor Nemes, Ádám Vajk. Győr, 2016	326
ANDRÁS PÉTER SZABÓ: Die Johann Gottlieb Petz zugeschriebene Ödenburger Chronik aus dem 17. Jahrhundert. Ediert von Anita Szakács Dominkovits. Sopron, 2016	329
PETRA HAMERLI: Der Geist des Ballhausplatzes in der ungarischen Diplomatie zwischen den zwei Weltkriegen. Imre Tóth: Ein bürgerlicher Aristokrat: Kálmán Kánya. Pécs, 2016	331

..